

Confessio

A tartalomból:

TÉMA: A 2011-es népszámlálás református tanulságai

Csanády Márton, Duráczky Bálint, Köntös László
és Ragadics Tamás tanulmánya

Tóth-Máthé Miklós: A hóember (novella)

Miklóssy Endre: Nietzsche sivatagja

Békési Sándor: A reformáció mint animáció

Berecz Ágnes: Ráday Gedeon, a könyvgyűjtő
életműve

2013

4

**KIADJA A MAGYARORSZÁGI
REFORMÁTUS EGYHÁZ**

Confessio

A Magyarországi Református Egyház Figyelője

Harminchetedik évfolyam 2013/4

Felelős szerkesztő: CSOMA ÁRON

Kiadja és terjeszti
a Magyarországi Református Egyház
Kálvin János Kiadója

Szerkesztőség:
Budapest XIV., Abonyi u. 21.
Pf. 5., 1440 – Telefon: 343-7870
E-mail: confessio@reformatus.hu

Kiadóhivatal:
Budapest XI., Bocskai út 35.
Pf. 416. 1519 – Telefon: 386-8267, -77
Telefax: 466-9392
e-mail: kalvin_kiado@kalvinkiado.hu
honlap: www.kalvinkiado.hu

Nyomdai előkészítés: Spák Zsuzsa
Nyomás és kötés: HVG Press Kft.
Felelős vezető: Erényi Ágnes

ISSN 0133 8889

Előfizethető a kiadóhivatalban,
vagy átutalással a Református Kálvin Kiadó
11711034-20856731 számlájára.
Előfizetési díj egy évre 5200 Ft,
egy szám ára 1300 Ft

Előfizetési díja nyugati terjesztésben
befizethető a fenti forintszámlára.

Megjelenik negyedévenként

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

CSOMÓS JÓZSEF
a szerkesztőbizottság elnöke
GALSI ÁRPÁD felelős kiadó

ALBERT GÁBOR
ALBERT ZSUZSA
BOD PÉTER ÁKOS
BÖLCSKEI GUSZTÁV
DOBOS LÁSZLÓ (Pozsony)
DOMAHIDY ANDRÁS (Ausztrália)

FÜR LAJOS

HEGYI-FÜSTÖS ISTVÁN
HUSZÁR PÁL
KÁNYÁDI SÁNDOR (Kolozsvár)
KULIN FERENC
STEINBACH JÓZSEF
TÓTH KÁROLY
TÓTH-MÁTHÉ MIKLÓS

SZERKESZTŐSÉG

GALSI ÁRPÁD
CSOMA ÁRON
REGIUS JUDIT szerkesztőségi titkár

A Confessio egyes számainak megjelenési ideje:
1. szám: március 20; 2. szám: június 20;
3. szám: szeptember 20; 4. szám: december 20.

Ára: 1300 Ft

**Áldott karácsonyi ünnepeket és
békés új évet kíván Kedves Olvasóinak
a Confessio Szerkesztősége**

TARTALOMJEGYZÉK

MEDITÁCIÓ

Márkus Mihály: Círus király– az Örökkévaló pásztor 3

TÉMA: A 2011-es népszámlálás református tanulságai

Duráczy Bálint: A 2011-es népszámlálás vallásfelekezeti adatainak
értelmezése..... 5

Csanády Márton: A vallásosság helyzete Magyarországon
a 2011. évi népszámlálási adatok és a 2008-as Európai Értékrend
Vizsgálat adatainak fényében 12

Ragadics Tamás: Vallásosság a hátrányos helyzetű vidéki térségek
helyi társadalmában 21

Köntös László: Néhány szempont a népszámlálási adatok
értelmezéséhez 27

ÉVSZÁZADOK FÉNYEI

Berez Ágnes: Ráday Gedeon, a könyvgyűjtő életműve 35

SZÉPMÍVESSÉG

Sebestény-Jáger Orsolya: Decemberi égbolt (vers)..... 41

Tóth-Máthé Miklós: A hóember (novella)..... 41

Petróczi Éva: Egy szokatlan megtérési kisregény 44

Kelemenné Farkas Márta: „Szerzek néki...” (regényrészlet) 45

Takács E. Ildikó: Hitről 17 szótagos versformában 53

TANÚSÁG

Tarr Zoltán: A templomépítő és konferenciaszervező lelkipásztor:
Merétey Sándor (1930–2013) emlékezete..... 54

FIGYELŐ

Feke György: A 80. kérdés 57

Márfai Molnár László: Fülep Lajos szerepe a magyar
művelődéstörténeti kutatásokban..... 67

Miklóssy Endre: Nietzsche sivatagja..... 72

Németh Pál: Hunejn ibn Iszháq 90

Hunejn ibn Iszháq értekezése emberi életünk végéről 92

Békési Sándor: A kiválasztott Úrnő és gyermekei	96
Paládi Zsolt: Önmegvalósítás művészi fokon II.	102

Képzőművészet

Békési Sándor: A reformáció mint animáció	118
---	-----

Könyvszemle

Szűcs Ferenc: Egy „jó hitvallás” magyarázata. Karl Barth: A keresztyén tanítás a Heidelbergi Káté alapján	121
Karasszon István: K. J. Clark / R. Lints / J. K. A. Smith: Filozófiai-teológiai kislexikon.....	124
Karasszon István: W. Dietrich: Bibliai kommentár, 1 Sámuel 1-12	126

<i>A Kálvin Kiadó ajánlója</i>	128
---	-----

Angol nyelvű tartalomjegyzék	B/3
------------------------------------	-----

E S Z Á M U N K S Z E R Z Ő I :

Békési Sándor teológiai egyetemi tanár • **Berecz Ágnes** könyvtáros, gyűjteményi igazgató • **Csanády Márton** szociológus, egyetemi docens • **Duráczy Bálint** szociológus, egyetemi adjunktus • **Feké György** újságíró • **Hunejn ibn Iszháq** (809–873) orvos, író, fordító • **Karasszon István** teológiai egyetemi tanár • **Kelemenné Farkas Márta** egyetemi tanár, lektorátusvezető • **Köntös László** gyűjteményi igazgató, főjegyző • **Márfai Molnár László** művészetfilozófus, kritikus, egyetemi oktató • **Márkus Mihály** teológus, ny. püspök • **Miklóssy Endre** író, építészmérnök • **Németh Pál** lelkipásztor, iszlámkutató, c. egyetemi docens • **Paládi Zsolt** író, levéltáros • **Petrőczy Éva** irodalomtörténész, költő, ny. egyetemi tanár • **Ragadics Tamás** szociológus, egyetemi adjunktus • **Sebestény-Jáger Orsolya** lelkipásztor, középiskolai tanár, költő • **Szűcs Ferenc** teológiai egyetemi tanár • **Takács E. Ildikó** c. egyetemi docens (Debreceni Egyetem) • **Tarr Zoltán** lelkipásztor, zsinati tanácsos • **Tóth-Máthé Miklós** író, költő

MEDITÁCIÓ

Círus király – az Örökkévaló pásztora

„Én mondom Círust pásztoromnak,
és ő minden kívánságomat teljesíti...”
És 44,28

Perzsia királya. A babiloni birodalom megdöntője. Hosszú időn át Elő-Ázsia ura. Hogyan lehetne, hogyan lehetett az Örökkévaló Isten pásztora? Tudott-e erről ő maga? Vállalta volna, ha mondják neki? Kitüntetésként, vagy világi, a fél világ feletti hatalma meggyalázásaként élte volna meg?

Az idézett hely folytatása: „Ezt mondja az Úr fölkentjének, Círusnak, akinek megfogtam a jobb kezét...: én megyek előtted, aki téged néven szólított...” (És 45,1-7)

A babiloni birodalom megdöntését követően Círus király új politikát vezetett be a bukott birodalom népeinek. Babilon politikája a népek szülőföldjükről való elhurcolása volt. A gyöckértelemné tétel. A nemzetek lehető összekeverése. (Míntha újabb korokban is hallottunk volna efféléket.) Az új politika a hazatérés engedélyezése és támogatása volt. A többi elhurcolt népnek is. Isten választott népe, Izrael fiai számára is.

Hazatérés. Az egykori (elpusztított) templom(ok) újjáépítése is. Rab-társadalom helyett a szabad népekből álló birodalom gondolata. Messzire vezetne, ha végiggondolnánk, hogy milyen további társadalmi, milyen közgazdasági, milyen adó- és egyéb politikai megfontolások húzódtak a háttérben.

Az ószövetségi történelemszemlélet számára nagyon egyszerű a kép. Jeremiás hetvenéves fogságot jövendőlt. A próféciának teljesednie kell. Teljesen mindegy, hogy miféle megfontolások vezetnek egy új uralkodót: ő Isten népének a fogságból megszabadulásában Isten akaratát teljesíti, ezért nyilvánvalóan Isten szolgálja. Függetlenül attól, hogy öfélése erről mit gondol.

Október végétől ebben az esztendőben is megjelentek a hatalmas molinók, az óriásplakátok, a reklámkészítés remekei:

„NÁLUNK MÁR KARÁCSONY VAN!”

Karácsonyi (legátus)prédikációk, gyülekezeti igehirdetések fognak vitatkozni a reklámhadjárat, az „üzleti” világ szemérmetlen tolakodásával. Már semmi sem szent. Már a keresztyén hit legszentebb régióiba is betolakszik a pénz világa. Hát csakugyan igaz lenne: „eladó az egész világ?” Vajon mi lenne, ha ezt az egészet másképpen szemlélnénk, másképpen olvasnánk, másképpen értelmeznénk?

Nem biztos, hogy az óriásplakátok szemlélői, a hasábhirdetések olvasói mindnyájan pontosan tudják, hogy a magyar „karácsony” szó a latin „incarnatio” inkultúrálása. Húsvét, pünkösd nevéhez képest az egyetlen pontos, az ünnep lényegét hibátlanul kifejező megnevezés: testtétel,

„AZ IGE TESTTÉ LETT!”

Ez a mondat, ez a „reklámszöveg” 8-10 héten keresztül látható, olvasható, figyelmeztető és emlékeztető. Látják a naponta Bibliát olvasók. Látják a csak nagyünne-

pen istentiszteletre látogatók. Látják azok is, akik már rég nincsenek tisztában a szó jelentésével, az ünnep belső lényegével.

Magam is jól tudom, hogy a poszterek, a molinók, az óriásplakátok készítőinek teljesen más a szándékuk. De emberek ezrei és milliói naponta több tucatszor, több százszor olvassák:

„KARÁCSONY”...

Ha a szó jelentését, ha az ünnep lényegét nem tanítottuk meg (újra és újra) a világnak – erről vajon a világ tehet? Ha nem tanítottuk meg egyházunk tagjainak (vagy úgy tanítottuk meg, hogy el is feledték) – erről vajon a híveink tehetnek?

Ha talán már a mi számunkra is az évvégi felesleges és felelőtlen pénzkidobás alkalmává züllött a karácsony, tudunk-e, akarunk-e, van-e erőnk változtatni rajta? Netán úgy jó, ahogyan van?

Vagy van-e erőnk sarokba hajítani a beidegződéseket és az előítéleteket? Vajon maradt-e, inkább: lesz-e erőnk szokatlan helyen, vakmerő bátorsággal felismerni az „Úr pásztorait”?

Márkus Mihály

Kopcsó Biborka Léna (7 éves)

TÉMA: *A 2011-es népszámlálás református tanulságai*

DURÁCZKY BÁLINT

A 2011-es népszámlálás vallásfelekezeti adatainak értelmezése

Kivonat

Tanulmányomban bemutatom a 2011-es népszámlálás vallási adatainak értelmezési lehetőségeit, különös tekintettel az adatok keletkezésének háttérére és az ebből adódó értelmezési akadályokra. Elsőként, röviden kitérek arra, hogy tulajdonképpen mi is a népszámlálás célja, és miért szerepel a vallási hovatartozásra vonatkozó kérdés a kérdőívben, ezzel szeretném felépíteni a témával foglalkozó szakértők többsége által javasolt értelmezési keretet. Ezután, beszámolok az adatok márciusi nyilvánosságra hozatala óta lezajlott vitákról, továbbbontósítva az adatok értelmezhetőségének határait. A tanulmányt az adatok bemutatásával folytatom, ahol a sajtóban megjelent alapeloszlások mellett korcsoportokra és településtípusokra bontva is elemzem az adatokat. Végül az eredményekhez kapcsolódva, javaslatot teszek az adatok egyházi szemszögből történő értelmezésére.

Vallásfelekezeti adatok a népszámlálásban

A népszámlálás során végzett adatfelvétel segítségével a Központi Statisztikai Hivatal a társadalom – a népesség alapvető adatainak feltérképezésén túl – sokféle dimenzióját igyekszik feltárni. A cél, hogy a társadalom összetételéről részletes, az alapvető demográfiai mutatók eloszlását leírni képes adatbázis jöjjön létre. Az adatok felhasználása sokrétű; a társadalompolitikai döntések támogatásától, a statisztikai felméréseknél a populációban tapasztalható alapeloszlások bemutatásán keresztül, a kutatók adatigényeinek kielégítéséig sok funkcióval rendelkezik a vizsgálat. A népszámlálás célja a leírás, tehát nem célja a részletes feltárás és a társadalmi jelenségek ok-okozati kapcsolatának megértése sem. A népszámlálás pillanatfelvétel, amely tízévente rögzíti egy nagy képben az egész magyar társadalmat a cenzusban vizsgált dimenziók által meghatározott részletességgel. A cenzus foglalkozik a lakáshelyzet, az iskolai végzettség, a nyelvtudás, a családi állapot és ezeken kívül még sok további dimenzió leírásával (Íri-Pálházi 1989). Ennek a hosszan folytatható felsorolásnak a része a vallási hovatartozás, vallási kötődés dimenziója is a 2001-es népszámlálás óta ismét. A felsorolt dimenziók mérési metodológiája nagyon eltérő. Míg az iskolai végzettséget vagy a kort könnyebben lehet egyetlen kérdéssel mérni, addig az olyan bonyolult, összetett, a társadalomban megannyi féleképp megfigyelhető jelenséget, mint a vallást, nehéz egy válasz alapján leírni. Ezért nagyon körültekintőnek kell lenni az egy kérdés alapján meghatározott vallásosság értelmezésénél (Babbie 1996). Ez jellemzi a népszámlálást is, ezért fontos elfogadni és szem előtt tartani – a népszámlálás által használt adatfelvételi módszerből fakadó – értelmezési küszöböt. Az alábbiakban néhány szempont kiemelésével szeretném bemutatni mit is érthetünk értelmezési küszöb alatt.

A kérdés értelmezése. A cenzusnak nem feladata és terjedelmi okokból nincs is lehetősége, hogy a leírni kívánt dimenziókat részletesen vizsgálja, mondhatni a

legegyszerűbb kvantifikálás a cél. Ennek a korlátnak a figyelmen kívül hagyása az adatok félreértelmezésével is járhat. A népszámlálási adatfelvétel méretéből és a kvantitatív megközelítés elnagyolt vizsgálati módszeréből fakadóan az adatok érvényessége alacsony. Az érvényesség kifejezés alatt ez esetben azt értjük, hogy nem lehetünk meggyőződve arról, hogy a válaszadó ugyanazt értette a kérdés alatt, mint a kérdező. Például a legutóbbi népszámlálás kérdését megvizsgálva, rögtön szembeötlik a feljebb részletezett probléma. Ha azt kérdezzük, hogy „*Mely vallási közösséghez, felekezethez tartozónak érzi magát?*”, a – például – református választ megjelölőkről nem tudjuk, hogy ez egy egyszerű szimpátia alapú válasz vagy a felekezet általi megkereszteltetést vagy valamilyen szorosabb felekezeti kötődést jelöl (pl. egyházközségi tagság), tehát a válaszadóra bízva a kérdést: mit is jelent valamely felekezethez tartozni. Visszafordítva, amikor a népszámlálási adatközlésben 10-15% körüli felekezeti arányt olvasunk, akkor a fentieknek megfelelően azt a tág kört kell értenünk alatta, amelyben minden olyan személy szerepel(het), aki valamilyen, saját maga által megszabott oknál fogva – legyen az szimpátia, keresztség vagy aktív gyülekezeti tagság – református felekezethez tartozónak érzi magát. Ezért a vallási hovatartozásra vonatkozó kérdést minden esetben ezzel a bizonytalansággal együtt kell értelmezni.

A 2001-es és 2011-es népszámlálás közötti változások értelmezése. Másfél évvel az adatfelvétel után, idén március hónapban a Központi Statisztikai Hivatal publikálta a vallási hovatartozást bemutató adattáblákat. Az adatok értelmezési lehetőségeihez kapcsolódva két fontos témában indult vita. Egyrészt a népszámlálási kérdőívben szereplő kérdés tartalmáról, jelentéséről, másrészt a kérdésre nem válaszolók csoportjába tartozók vallási meggyőződéséről. Az eredmények megértéséhez fontos, hogy megértsük a feltett kérdés tartalmát. Ehhez a legegyszerűbb eszköz, ha megvizsgáljuk az ezredforduló utáni népszámlálásokban található két idevonatkozó kérdést. A 2011-es népszámlálási kérdőívben – ahogy ez már fentebb is előkerült – a „*Mely vallási közösséghez, felekezethez tartozónak érzi magát?*” kérdés hivatott a vallásfelekezeti hovatartozásról információt gyűjteni. Ezzel szemben a 2001-es census idején a kérdőívben egy inkább adatlapok esetében megszokott „*Vallása, hitfelekezete:*” kérdezéstechnikai lehetőséggel éltek a kérdőív összeállítói. A társadalomtudomány módszertanának alapelvei szerint az adatok összehasonlíthatóságának megőrzése érdekében minden esetben ugyanazt a kérdést – tehát ugyanazzal a megfogalmazással, ugyanazokkal a válaszokkal együtt – kell feltenni. Ennek oka, hogy minden apró eltérés tágítja a kérdés eltérő értelmezésének lehetőségét, befolyásolhatja a válaszadó gondolkodását. A két kérdést jobban szemügyre véve láthatjuk, hogy a különbség nem is olyan csekély, mint azt esetleg első olvasatra gondolnánk. A 2011-ben feltett kérdés a valahova tartozás kifejezéssel operál az információszerzés során. Ez a vallásosság dimenziójának egy érzelmi oldalát helyezi előtérbe. A csoporthoz tartozás megvallása sokkal erősebb, határozottabb elkötelezettséget igényel, mint majd a másik kérdés esetén látható egyszerű vallás vagy felekezet megnevezés. Habár, a 2011-es kérdéstípus általában közelebb áll a hívők és aktív vallásgyakorlók által preferált megfogalmazáshoz, mégsem illeszkedik a népszámlálás funkciójához (Máté-Tóth – Nagy 2013). Ezzel szeretnék visszacsatolni az érvényességi küszöböt taglaló, a népszámlálás célját érintő bekezdéshez. Összegezve az ott olvashatókat, a népszámlálás egy olyan adatgyűjtés, ahol a népesség alapadatait szeretnénk megismerni, számba venni. Ennek a feladatnak sokkal jobban eleget tesz az adatlapszerű információigénylős, amely a 2001-es népszámlálás vallásfelekezeti kérdésének a jellemzője: „*Vallása, hitfelekezete:*”. A megfogalmazás stílusa kísértetiesen hasonlít a

mindennapokban előforduló adatlapokon rendre felbukkanó kérdéshez: „születési helye, ideje:”. Ez mutatja igazán a két népszámlálási ívben található kérdés közötti különbséget. A 2001-es inkább egy anyakönyvi bejegyzésre kérdez rá, amely a mi kultúránkban leginkább a születés kori keresztségre felel meg. Az adatok összehasonlítása szempontjából magától értetődő, hogy a keresztség alapján vizsgált vallásosság sokkal tágabb csoportot, szélesebb kört fed le a társadalomban, mint a szubjektív elemmel bővített, vallásfelekezethez tartozás. Az értelmezéshez hasznos egy korábbi időpont eredményeire való támaszkodás. A fent leírtak miatt, ez nehézkes és minden kételyt kizáróan nem is kivitelezhető.

A válaszok értelmezése. Az előző bekezdés elején a kérdés tartalmát érintő vita mellett a vallási hovatartozást vizsgáló kérdéskörnél válaszmegtagadóként szereplő csoport összetételére vonatkozó vitát is említettem. Ez a népszámlálási adatok értelmezésének harmadik kulcsfontosságú pontja. 2011-ben 2 699 025 fő, tehát a megkérdezettek 27,2 százaléka nem válaszolt a kérdésre. A válaszmegtagadók összetételének megértése azért lett a vallási adatok értelmezésének legfontosabb kérdése, mert olyan nagyságú csoportról beszélünk, amely megértése nélkül nem lehet értelmezni a népszámlálási adatok abszolút számait. A legegyszerűbb magyarázat a nem válaszolók azonosítása az egyházhoz, felekezethez nem tartozók csoportjával. Habár a megoldás kézenfekvő, semmi sem indokolja, hiszen a válaszlehetőségek között szerepelt az „*egyházhoz, felekezethez nem tartozom*” kategória. Így a nem válaszolók épp olyan indoklással tartozhatnának bármely valláshoz, felekezethez, mint a komplementer csoporthoz. Ezért arra kell következtetnünk, hogy a Magyarországon élő társadalom több mint negyedét meghaladó nem válaszolók csoportja nagy valószínűséggel inhomogén a vallásfelekezeti hovatartozás tekintetében. Ha ezt az állítást elfogadjuk, akkor fel kell tennünk a kérdést, hogy mi indokolta, hogy ilyen nagy tömeg tartsa titokban a vallásfelekezeti hovatartozását? A témával foglalkozó konferenciákon elhangzó előadások és tanulmányok meggyőzően érvelnek a mellett, hogy egyszerre több hatás is közrejátszhatott a nem válaszolók számának megugrásában. A legfontosabb ilyen hatás a KSH és így a számlálóbiztosok által a kitöltők felé kommunikált lehetőség, miszerint az utolsó oldalon található kérdésekre nem kötelező a válaszadás. Ezenkívül szerepet játszhat a nem válaszolók magas számában, hogy az emberek egyre inkább a privátszféra részének tekintik a vallási hovatartozást, ezért a magánszféra védelmében is választhatták az emberek a válaszadás megtagadását. Ezt erősíthette a népszámlálást megelőző politikai vita, amely megkérdőjelezte a vallási kérdés létjogosultságát a cenzusban, hiszen az államszervezet számára végzett adatgyűjtésnek sokak véleménye szerint nem kell foglalkoznia az egyházakra vonatkozó információkkal (Rosta 2013). Ezek mellett még több kisebb hatású indítékot is lehet találni a témával foglalkozó cikkekben. Az adatok értelmezése és értékelése előtt azt kell leszögezni, hogy a fejezet érvelése alapján a legvalószínűbb az, hogy a nem válaszolók mögött nincsen egy domináns tulajdonság, de közös vallási meggyőződés semmiképp.

A fentiekben ismertetett három probléma nagyon leszűkíti az adatok értelmezésének lehetőségeit.* Ha az adatokat értékelni is akarjuk az értelmezés mellett, akkor általában megelőző időpontok vagy párhuzamos társadalmak adataihoz szoktuk ezeket hasonlítani. Az előző adatokhoz való hasonlítás a kérdésbeli eltérések miatt legalábbis aggályos. Más országok adataihoz való hasonlításakor is hasonló problémákba ütközhetünk, például más volt a feltett kérdés, eltérő a vallásossággal való nyílt-

* Ezt hagyta rendre figyelmen kívül az országos média legnagyobb része, és értelmezte helytelenül a KSH által publikált adatokat.

ság a társadalomban. Ezért a következő elemzésben megpróbálok a korábbi magyar és más társadalmakkal való összehasonlításokra a legkevésbé támaszkodni, és kizárólag a 2011-es adatokat önmagában vizsgálva leírást adni a jelenlegi helyzetről.

Az alább bemutatott adatokról, a fentiek fényében, azt mondhatjuk, hogy a vallásgyakorlat minőségéről semmilyen, a vallásosság társadalmi arányáról pedig nagyon-nagyon pontatlan adatokat képes csak elárulni. Az adatok tartalmát jól szemlélteti, hogy a népszámlálási adatokból kiolvasható felekezeti arányoknak csupán töredéke aktív vallásgyakorló.

Elemzés

Az elemzés során az egész országra vonatkozó adatok vizsgálatát igyekszem néhány, korcsoportoknál és településtípusoknál megfigyelhető érdekességgel kiegészíteni. Az elemzés legvégén, összefoglalásképp szeretnék rámutatni, hogyan lehet értékelni az eredményeket, és milyen következtetéseket vonhatnak le az eredményekből az egyházak.

Országos adatok

Az országos felekezeti arányok – az értelmezési korlátoknál már részletesen tárgyaltak miatt – megjelenítésre kerülnek a teljes népességre (az 1. ábrán látható sötétebb szín) és az érvényes válaszadók csoportjára vonatkozóan is (az 1. ábrán világosabb szín). A diagramról leolvasható, hogy olyan nagy a válaszmegtagadók aránya, hogy a felekezetek részarányát a római katolikusok esetében 14%, a reformátusok esetében 4%-kal csökkenti. Miután nem feltételezhetjük, hogy a nem válaszolás és a felekezethez tartozás egymást kizáró kategóriák lennének, így azzal a koncepcióval élünk, hogy a nem válaszolók között is a válaszadók körében fennálló vallásfelekezeti eloszlás tapasztalható. Ezért a valósághoz közelebb álló adatok min-

1. ábra: A legnépesebb felekezetek és felekezethez nem tartozók arányai a teljes népességen és az érvényesen válaszolók között

den bizonyosan a világosabb színnel jelzett oszlopok esetén láthatóak. A teljeskörű tájékoztatás miatt a másik adat is szerepel az ábrán, azonban a szövegben és az elemzés további részében csak az érvényes válaszokról található leírás és ábra.

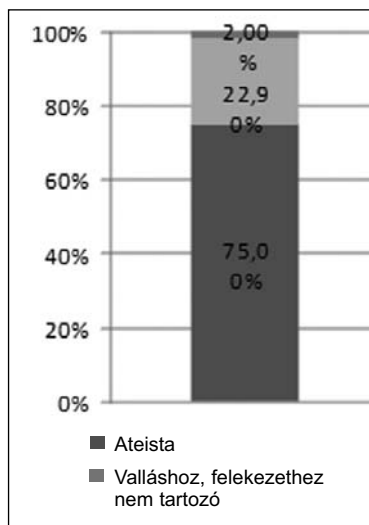
A legnagyobb válaszadói csoport a római katolikus felekezethez tartozónak vallotta magát (50,9%), tehát azt becsülhetjük, hogy a népesség egészének valamivel több, mint a fele rendelkezik valamilyen kötődéssel a római katolikus egyház irányába. A második legnagyobb csoport a valláshoz és felekezethez nem tartozók csoportja, 22,9%-os részaránnyal. Ebbe a csoportba tartozók aránya 2001-ben csak 16% volt, a növekedés jelentősnek tekinthető. A csoport tagjainak összetételéről nem tudunk sokat, feltételezhetjük azonban, hogy elég sokféle indítatásból választották a megkérdezettek ezt a kategóriát, hiszen az ateisták, tehát az Isten létét tagadók nem ebbe a kategóriába sorolódtak be. A harmadik legnagyobb csoport a református felekezethez tartozóké 15,9%-os részaránnyal. A két, még 1 százalékot meghaladó társadalmi részesedéssel rendelkező felekezet az evangélikusok (2,9%) és a görög katolikusok (2,5%) csoportja. Az érvényes választ adók 2%-a, tehát minden ötvenedik ember állította magáról, hogy ateista.

Ha az országos adatokat általánosságban szeretnénk értékelni, azt mondhatjuk, hogy a válaszadók 75%-a tartozik a saját bevallása alapján valamilyen valláshoz. Ebből mindössze 0,6% tartozik nem keresztény valláshoz (izraelita, buddhista, stb.). 23%, tehát majdnem minden negyedik válaszadó állította, hogy nem tartozik semmilyen vallási közösséghez vagy felekezethez. Míg a maradék 2%-ot a már említett ateisták csoportja teszi ki (2. ábra). Ezeket az arányokat megvizsgálva, a vallásoktól való elzárkózás, de még az elvallástalanodás sem jellemzi olyan erősen a társadalmat, hogy ez a népszámlálásban markánsan megjelenjen. Ellentétben áll ez azzal a diagnózissal, amelyet a média állított fel az adatok publikálását követően.

Református szemszögből nézve az adatokat, azt mondhatjuk, hogy felekezetek szintjén a római katolikusok után a református az egyetlen felekezet, amely országosan is jelentős részarányt tud felmutatni.

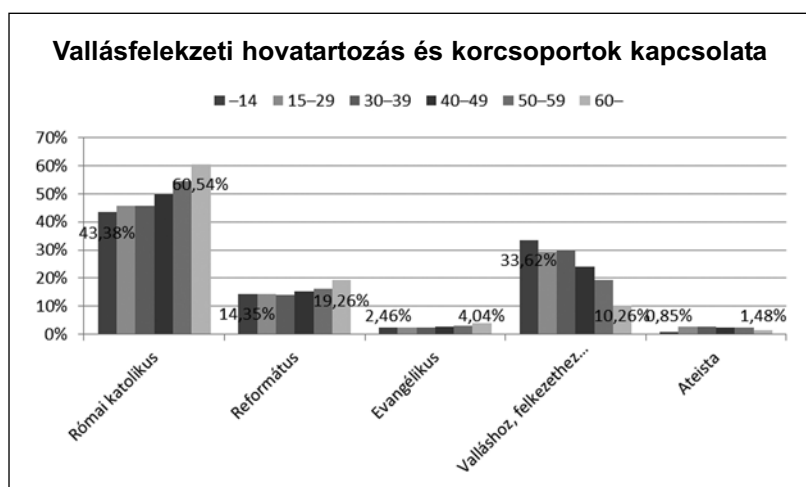
Korcsoportok és vallás

A Központi Statisztikai Hivatal által közzétett adatokból kiderül a korcsoportokon belüli vallásfelekezeti megoszlás is. A felnövekvő generáció fogja alkotni a jövő egyháztagjait, ezért érdekes látni milyen irányban változik a vallásosság az egyre fiatalabb korosztályoknál. A Római katolikus, a református és az evangélikus felekezet esetében is igaz, hogy korcsoportról korcsoportra haladva, egyre kisebb arányban vallották magukat az adott felekezethez tartozónak. Ha kiszámoljuk a legidősebb és a legfiatalabb generáció közötti arányváltozást, akkor azt láthatjuk, hogy a reformátusok aránya a legfiatalabb korosztályban 74%-a a legidősebb korosztályban mért aránynak, ez az érték a katolikusok esetében 71%, míg az evangélikusok esetében 60%. Ez tulajdonképpen egy mutatószáma lehet a történelmi egyházakhoz való kötö-

2. ábra: A háromféle választípus megoszlása az érvényes választ adók között

dés csökkenésének 45-50 éves időtávban. A mutatószám alapján a reformátusok rendelkeznek a legkevésbé meredeken csökkenő tendenciával. Jobban érzékeltetve 100 református 60 év fölöttiből 74 református 14 év alatti tartozik a felekezethez a generáció változások következményeként. Figyelemre méltó azonban a vallási közösséghez és felekezethez nem tartozók növekedésének sebessége a korosztályok között. A 14 év alatti korcsoportban minden harmadik személy ide sorolódott, míg a 60 fölötti korosztályban csak minden tizedik, ez egész pontosan 327%-os a növekedés. Végül az ateista válaszkategóriára térve, azt láthatjuk, hogy a 15–59 éves korig terjedő korcsoportokban van nagyobb részaránya a válaszkategóriának, de markáns korosztályi különbségeket nem érzékelünk.

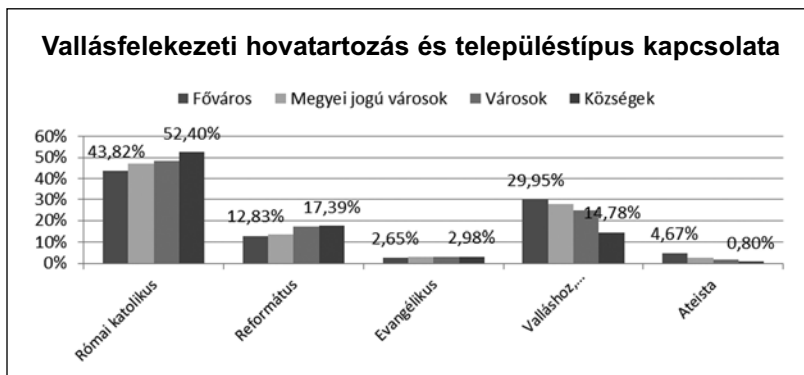
3. ábra: Vallásfelekezeti hovatartozás és korcsoportok kapcsolata az érvényes választ adók csoportján belül

Településtípus

A településtípusokra vonatkozó adatokat a KSH nem publikálta. Ezért a településsoros adatok aggregálásával lehet előállítani az idevonatkozó adatokat. Az elemzés során tárgyalt felekezetek arányai tendenciaszerűen változnak a különböző településtípusokat vizsgálva is. A tendenciákban semmi váratlan nincs, hiszen minél alacsonyabb rangú a település, annál nagyobb a felekezetekhez kötődők aránya. A meglepő a különbségek mértéke lehet, illetve a felekezetenkívüliséget kifejező válaszok és a településtípusok közötti kapcsolat.

A római katolikus és református felekezeteknél egyértelműen kirajzolódik a fent leírt tendencia. A két felekezet között az egyetlen különbség, hogy a reformátusok esetében a községek és nagyvárosok (beleértve Budapestet is) közötti eltérés nagyobb, mint a katolikusoknál. Ez az aránybéli eltérés inkább a felekezetekhez történelmileg kötődő régiók településszerkezete miatt alakul így, mintsem a felekezeti különbségek miatt. A magukat evangélikus felekezethez tartozónak vallóknál nem tapasztalható jelentős különbség a településtípusokkal való bontás esetében. A két, felekezeti kötődést tagadó válasz esetén érdekes eredményeket látunk. A vallási és felekezeti kötődéssel nem rendelkezők, de magukat ateistának nem vallók oszlopait

vizsgálva a községek és a városok között található nagy ugrás, az amúgy tendenciának megfelelő lépcsőzetességben. Míg a magukat ateistának vallók esetében a főváros és a megyei jogú város kategóriák között található a jelentősebb ugrás. Ez a különbség arra mutat rá, hogy a településtípusok között kimutathatóan van különbség a felekezet nélküiség indokaiban. Egyedül Budapesten jelenik meg számottevő mértéken az ateizmus, míg a többi várostípusban nem az Isten létének elutasítása, hanem a felekezethez, a szervezethez, a közösséghez való kapcsolódás hiánya jelenik meg hangsúlyosabban.

4. ábra: Vallásfelekezeti hovatartozás és a településtípus kapcsolata az érvényes választ adók csoportján belül

Összegzés

A vallásosság változik térben és időben, ezt bizonyítják a 2011-es népszámlálás eredményei is. Az egyre fiatalabb generációk tagjai közül egyre kevesebben tartoznak a keresztény/keresztény felekezetekhez. A kisebb településeken erősebben van jelen a vallás, a nagyobb lélekszámú településekkel szemben. Ezek a különbségek ismertek, a népszámlálás ehhez nyújt mankót, ad helyzetjelentést, hogy milyen tendenciák érvényesülnek az országban. Magyarországon, a népszámlálás alapján egyelőre többségben vannak azok, akik valamilyen vallási közösséghez, felekezethez kötődnek. Ez egy nagyon jó alapot nyújt az egyházak munkájához. Hiszen a bemutatott arányok mögött húzódó sokaságból a legnagyobb rész csak tudja, hogy a keresztiségénél fogva római katolikus, református, vagy más történelmi felekezethez tartozik, de az egyházszerkezetébe nem tagozódik be. Ezért az egyház(ak)nak – véleményem szerint – a népszámlálási adatokban a lehetőséget kell látnia, hogy sok olyan ember van, aki fontosnak tartotta megvallani felekezeti hovatartozását, de mégsem tagja az egyháznak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Íri Péter – Pálházy László (1989): A népszámlálások története és főbb jellemzői Magyarországon. in: Statisztikai Szemle 67. évf. 8–9. sz., 803–813.
- Babbie, Earl (1996): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Budapest, Balassi.
- Máté-Tóth András - Nagy Gábor Tamás (2013): A 2011-es népszámlálás vallási adatairól in: Egyház és Társadalom link: <http://www.egyhazestarsadalom.hu/a-szemhataron-innen/egyeb-irasok/mate-toth-andras-nagy-gabor-daniel-a-2011-es-nepszamlalas-vallasi-adatairrol/>
- Rosta Gergely (2013): Mi a gond a népszámlálás vallási adataival? in: Új ember 2013/16. 13–15.

CSANÁDY MÁRTON

A vallásosság helyzete Magyarországon a 2011. évi népszámlálási adatok és a 2008-as Európai Értékrend Vizsgálat adatainak fényében

Nagy várakozás előzte meg a 2011. évi népszámlálás vallásossággal összefüggő adatainak publikálását. Hosszú várakozás után 2013. március 28-án megkezdődött a népszámlálási adatok közzététele. A laikusok körében nagy meglepetést okozott a valásra vonatkozó első adattáblák publikálása. A médiában megjelent egyes reakciók tovább fokozták a kérdéssel kapcsolatos zavarodottságot. A kérdéssel foglalkozó szakemberek is meglepődtek annak ellenére, hogy az előzmények ismeretében számítottak arra, hogy jelentős eltérések lesznek a 2001-es népszámlálás adataihoz képest.

Előzmények

Keresztyén emberek számára nem idegen a népszámlálás fogalma, hiszen az Újszövetség kezdete is éppen egy népszámlálással esik egybe. Ahogy a karácsonyi történetből is nyilvánvaló, már az ókorban is szükségesnek tartották a népesség összeírását. A betlehemi utazás viszontagságai is rávilágítanak arra, hogy már kétezer évvel ezelőtt is fontos kérdéseket vetett fel a népszámlálások lebonyolítása és megszervezése. A módszertan, ahogyan ezt ma szaknyelven hívják, alapjaiban meghatározza az összeírás sikerességét és eredményét. Nem véletlen, hogy napjainkban is hosszú éveken zajlik egy népszámlálás előkészítése, ráadásul komoly viták is zajlanak a megvalósítás részleteiről.

Magyarországon az első teljes körű népszámlálást II. József rendeletére már 1784 és 1787 között megtartották. Az első hivatalos népszámlálás 1870-ben zajlott Magyarországon. A 2011-es népszámlálás a tizenötödik volt a sorban az azóta eltelt időben. A népszámlálások során menetközben voltak apróbb módszertani változások. A jelen dolgozat témáját és az egyik igen jelentős módszertani változást az eredményezte, hogy 1949-től 2001-ig nem tették fel a vallásra vonatkozó kérdést. A vallási kérdésre vonatkozó gyakorlat ebben az időszakban nem csak Magyarországon változott.

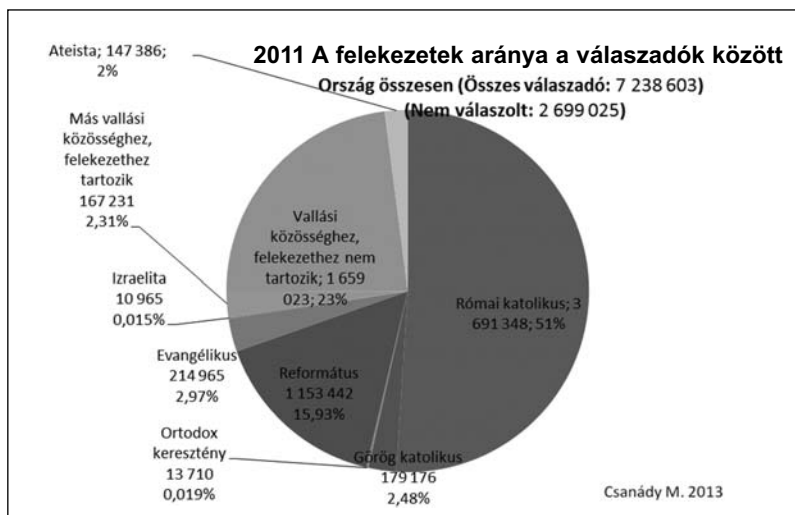
A második világháborút megelőző időszakban, Európában néhány kivételtől eltekintve (pl. Franciaország 1872-óta, Nagy-Britannia 1861-től) általánosan bevett volt a vallási hovatartozás rögzítése a népszámlálások során. A jelenlegi európai gyakorlat ezzel kapcsolatban megosztott. 2011-ben az Európai Unió akkori 27 tagjából 17-ben gyűjtöttek vallásra vonatkozó adatot. A többi tagállamban vagy egyáltalán nincsen ilyen jellegű adatgyűjtés, mint Franciaországban, vagy az egyházak által gyűjtött adatokat tekintik hivatalosnak, mint Dániában. A témánkat érintő érdekes változás, hogy Nagy-Britanniában 2001-óta, hosszú idő után újra felteszik a vallásra vonatkozó kérdést. Nyugat-Európában az 1971-es népszámlálás óta egyre több ország tér át a nyilvántartások összekapcsolásán alapuló népszámlálásra. Ezt a módszert először Hollandiában alkalmazták. A 2011-es népszámlálás alkalmával részben vagy egészében ezt a módszert alkalmazta Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Hollandia, Izland, Svédország és Svájc.

A hagyományos összeírás rendszerét követő országok esetében a 2011-es népszámlálás nem csak magyarországi, de összeurópai értelemben is módszertani mérőföldkő volt, tekintettel az internetes kérdőív-kitöltés lehetőségének a bevezetésére. Az internetalapú kommunikáció robbanásszerű fejlődése nyomán, alapvetően költségvetési megfontolásból a legtöbb országban alkalmazták ezt az eljárást. A pénzügyi előnyök mellett, az eljárás komoly módszertani problémákat vet fel éppen úgy, mint a hazánkban is alkalmazott önkitöltési lehetőség. Az internetes és önkitöltős eljárás esetében valószínűsíthető, hogy a megkérdezettek a minél rövidebb és gyorsabb kitöltést fogják választani. Ebben az esetben azokra a kérdésekre – és ilyen a vallásra vonatkozó kérdés is –, amelyekre nem kötelező a válaszadás, kevésbé hajlamosak válaszolni, mint a kérdezőbiztos által végrehajtott kérdezés esetében.

A 2011-es magyarországi népszámlálás vallásra vonatkozó eredményei

A 2011. évi népszámlálás alkalmával a vallásra vonatkozó kérdésre a válaszadók 72,84 % adott választ, ez a 2001. évi népszámláláshoz képest 16,33 %-os csökkenés (89,17%).

A már fentiekben tárgyalt kitöltéstechnikai változás mellett, ebben szerepet játszhatott, hogy a 2011. évi népszámlálás alkalmával a vallásra vonatkozó kérdés nem volt azonos a 2001. évi kérdéssel. A 2001. évi kérdés így hangzott: *Vallása, hitfele-*

kezete? A 2011. évi pedig az volt: *Mely vallási közösséghez, felekezethez tartozónak érzi magát?*

A két kérdés tartalma között jól érzékelhető a különbség. A kérdésfeltevés megváltozásában komoly szerepet játszott az a tény, hogy a népszámlálás előkészítő szakaszában komoly politikai vita alakult ki arról, hogy szükséges-e vallási kérdést feltenni. A 2006-tól zajló előkészítő szakaszban kormányzó pártok nem támogatták a kérdés feltételét. A 2010-es kormányváltást követően már nem volt idő a kérdésfeltevés kellően alapos módszertani vitájára. Így történhetett meg, hogy az előkészítő szakaszban kompromisszumos megoldásnak szánt, de elutasított kérdést tettek fel. A két különböző kérdésre adott válaszok összehasonlítása szociológiailag helytelen, tekintettel arra, hogy nem ugyanazt méri. Ennek ellenére nem tehetünk mást, mert a tisztánlátás végett a témával kapcsolatos sajtóközlemények elkerülhetetlenné teszik, hogy legalább a szakmailag helytelen összehasonlítás pontosan történjen.

A válaszadók 75,04%-a vallotta magát valamelyik vallásfelekezet vagy vallási közösség tagjának. Ez 8,65% különbség a 2001-es adatokhoz (83,69%) képest. Római katolikusnak vallotta magát a válaszadók 51%-a. Ez a 2001-es kérdéshez képest 7,17%-os különbség (58,17). Református közösséghez tartozónak vallotta magát 1.153.442 fő, a válaszadók 15,93%-a. Ez 1,91%-os különbség (17,84) a 2001-es népszámláláshoz képest.

Evangélikusnak vallotta magát 214 965 fő, a válaszadók 2,97%-a. A különbség 0,38% (3,35). 2,48% fő volt a görög katolikus válaszadó (2,96% volt 2001-ben). Az ortodox keresztény felekezetekhez tartozik a válaszadók 0,019%-a. Ez esetünkben 0,003%-os pozitív különbség, tekintettel arra, hogy 2001-ben a válaszadók 0,016% vallotta magát ortodox vallásúnak. Az izraelita felekezetekhez tartozik 0,015%, ez is 0,001%-os pozitív különbség a válaszadók százalékában.

Az egyéb kis vallási közösségekhez, más felekezetekhez tartozók aránya 2,31%. Ez 1,25%-os pozitív különbség a 2001-es adathoz képest. Akkor az arányuk 1,06% volt. Baptistának vallotta magát 2001-ben 17 705 fő. 2011-ben 18 211 fő (0,25%-a a vála-

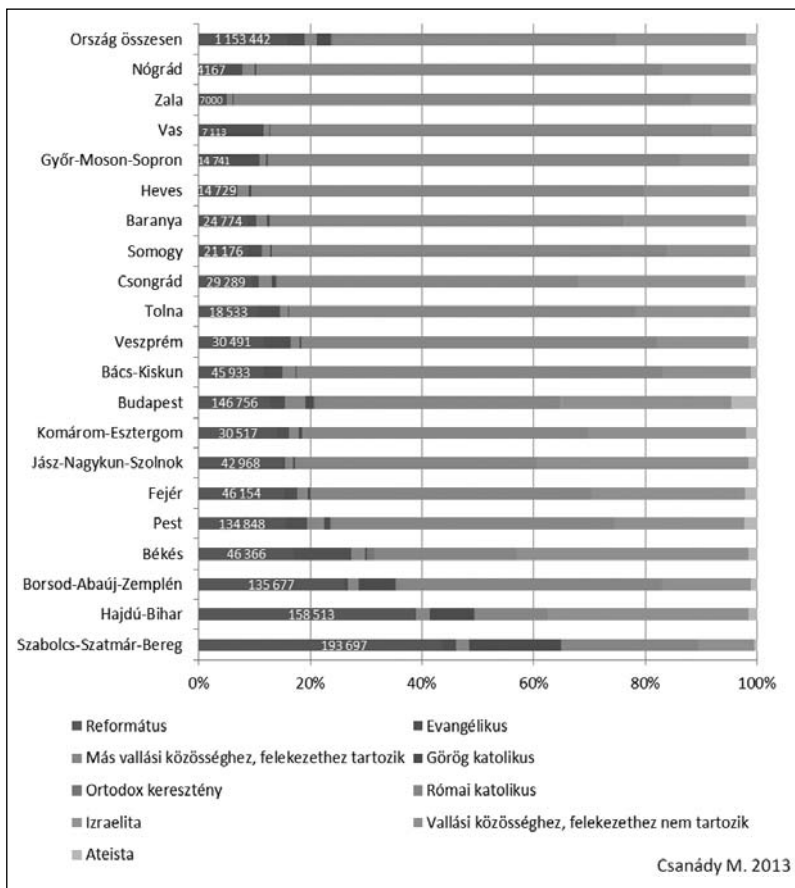

szolóknak) érezte magát a baptista közösséghez tartozónak magát. A Pünkösdi Közösséghez 9326 fő tartozik (0,13%-a válaszolóknak). Az adventisták esetében 2001-ben 5840 fő volt, míg 2011-ben 6213 fő (0,09%-a válaszolóknak). Metodistának 2011-ben 2416 fő vallotta magát (0,03%-a válaszolóknak). Unitárius 6820 fő 2011-ben (0,09%-a válaszolóknak). A Hit Gyülekezetéhez tartozónak vallotta magát 18 220-fő, ami lényegében megegyezik a baptista közösség nagyságával (0,25%-a válaszolóknak). A legnépesebb „más” vallási közösség a Jehova Tanúi 31 727 fős közössége (0,44%-a válaszolóknak). A nem keresztény gyökerű közösségek közül a legnépesebb a buddhistáké 9758 fővel. Őket követik a muzulmánok 5579 fővel.

A református közösséghez tartozók jellemzői

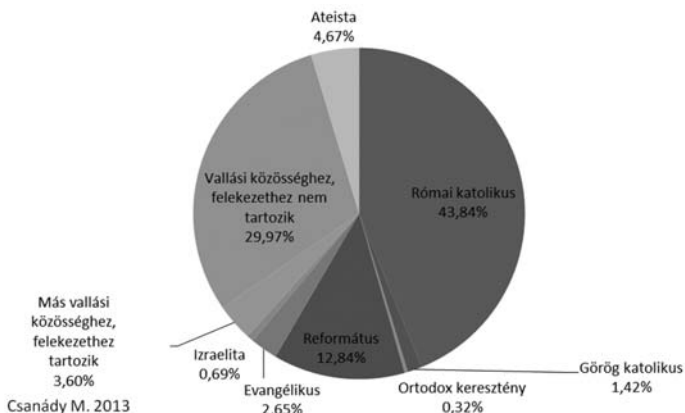
Reformátusokat a válaszadók között a legnagyobb arányban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében találunk, itt 43,6% az arányuk, itt a legnagyobb az abszolút lélekszámuk is 193 627 fő. A második helyen Hajdú-Bihar megye áll 38,63%-os református aránnyal és 158 513 fővel.

2011 A felekezetek aránya a válaszadók között Budapesten

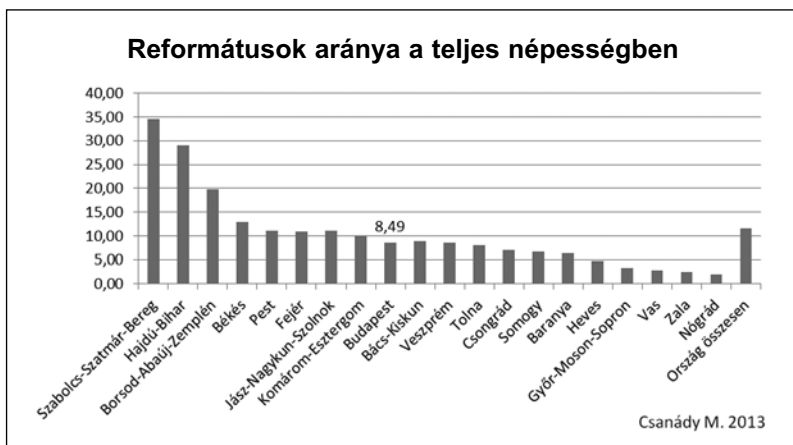
(összes válaszadó 1 143 565) (nem válaszolt 585 475)

A helyzet különlegessége, hogy ebben a megyében a legnagyobb vallási közösség a református, mert a magukat valamely vallási közösséghez sorolók közül itt 61,71% a református. Szabolcsban ez az arány csak 48,72%. Ezt az magyarázza, hogy Hajdú-Biharban jóval nagyobb a felekezethez nem tartozók aránya. Szabolcs, Vas megye után a leginkább öntudatos megye vallási közösség tekintetében.

A reformátusok aránya Borsod-Abaúj-Zemplén megyében haladta meg meg a 25%-ot (135 677 fő). Ez a megye az abszolút lélekszám tekintetében csak a negyedik legnépesebb közösség, tekintettel arra, hogy ebben megelőzi Budapest 146 756 fős református közössége.

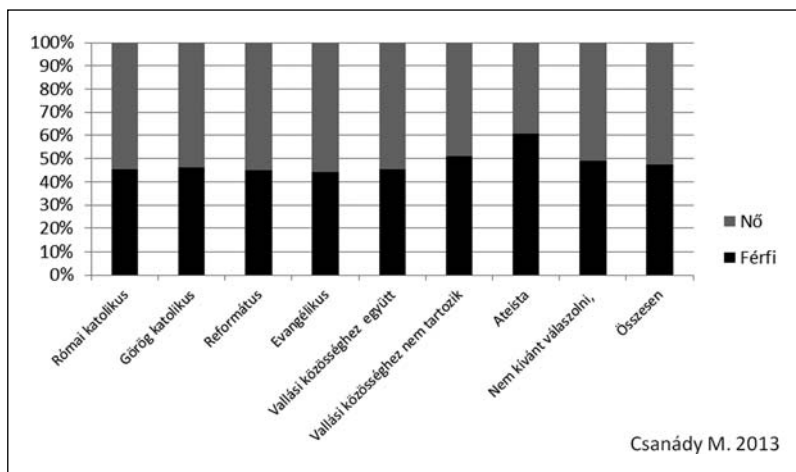
Budapest esetében a jelentős létszám ellenére is csak 12,83% a református válaszadók aránya. Pest megye református közössége mind a lélekszám (134 848 fő), mind az arányt tekintve az ötödik legnagyobb (15,64%). Az arány tekintetében megelőzi Békés megye reformátusságának 17,03%-a. Ezekon kívül még Fejér és Jász-Nagykun-Szolnok megyében haladja meg a reformátusok aránya a válaszadók között a 15%-ot. Budapest kivételével, a fentebb tárgyalt megyékben mindenütt nagyobb a magukat a református közösséghez sorolók aránya teljes népességen belül is 10%-nál. Ez még Komárom-Esztergom megyére is igaz.

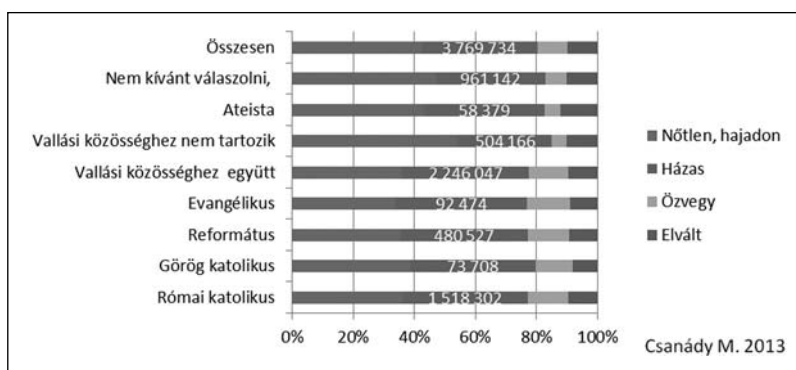
Budapest esetében ez az arány 8,49%. A magukat valamely vallási felekezethez sorolók között a fentebb tárgyalt megyék esetében, megint csak Budapest kivételével, a reformátusok aránya meghaladja a 20%-ot. A 10%-ot öt megyében nem éri el a magukat valamilyen felekezethez sorolók arányában a reformátusoké. Ezek: Nógrád, Zala, Vas, Győr-Moson-Sopron és Heves megyék.

A református közösséghez tartozók néhány szociodemográfiai jellemzője

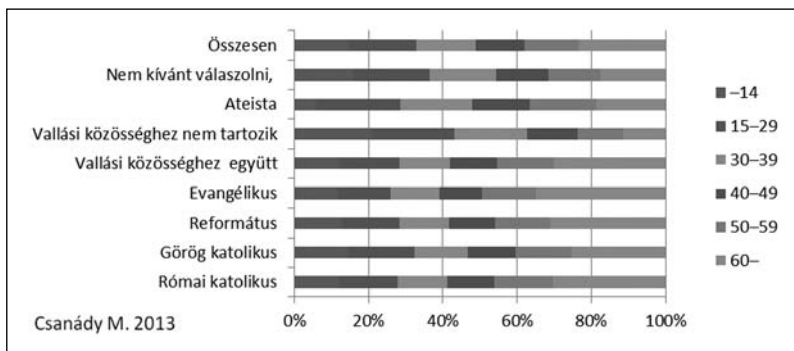
A reformátusokra éppen úgy igaz, mint a többi vallásos közösségre, hogy valamennyivel nagyobb arányban (kb. 55-45) találunk bennük nőket, mint férfiakat.

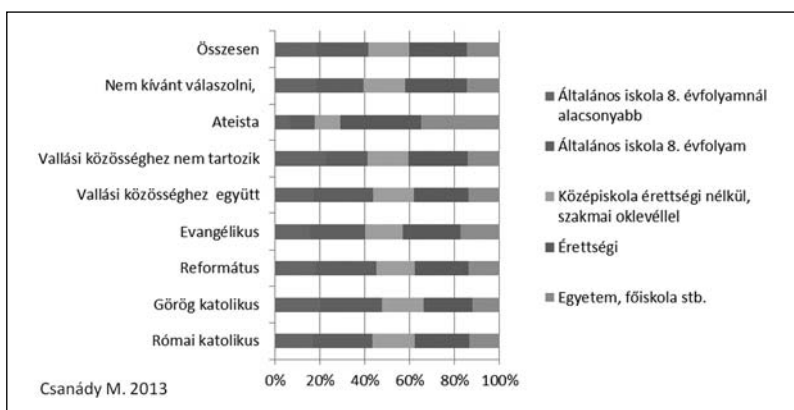
A vallási közösséghez magukat sorolóakra általában érvényes, hogy lényegesen magasabb közöttük a házások aránya, mint a nem vallásosok között.

A leginkább házasság „pártiak” az evangélikusok, a legkevésbé a görög katolikusok. A reformátusok és a római katolikusok közel azonos mértékben házások. Érdekes módon az elváltak aránya a római katolikusoknál a legmagasabb. Jó hír, hogy a görög katolikusok után a reformátusok között a második legmagasabb a 14 éven aluli és a 30 évesnél fiatalabb korcsoportok aránya.

Az iskolai végzettség tekintetében a reformátusok és a római katolikusok között nincsen lényegi különbség.

A 2011. évi népszámlálási adatok értelmezése a 2008-as EVS adatok segítségével

A népszámlálási adatok a vallási folyamatok megértése tekintetében igen fontos referenciát jelentenek, de nagy problémát okoz a nem válaszolók igen magas száma. Szerencsére rendelkezésünkre állnak az Európai Értékrend Vizsgálat (*European Value Study, továbbiakban EVS*) adatai, melyek különös hangsúllyal és sok változó mentén vizsgálják a vallási dimenziót.

A vizsgálataim során arra szerettem volna választ kapni, hogy a módszertani problémák mellett milyen okok húzódnak a magyarországi népszámlálás adatainak változása mögött. Elsősorban az a kérdés izgatott, hogy mi okoz a válaszmegtagadás nagymértékű növekedését.

Először is ki kell jelenteni, hogy minden olyan interpretáció, amelyik a válaszmegtagadókat a felekezethez nem tartozókkal és a nem vallásosakkal egy kategóriába akarja összemosni, hamis, hiszen a válaszadóknak módjuk lett volna a felkínált válaszlehetőségek közül választani. Nem tették. Itt tehát valami más magyarázatot kell keresni. Én abból az alapfeltevésből indulok ki, hogy az emberek nem szeretnek hazudni, ezért ha nem szükséges, nem teszik. Amennyiben ezt a hipotézist elfogadjuk, akkor a válaszmegtagadók valamilyen sajátos okból tagadják meg a választ.

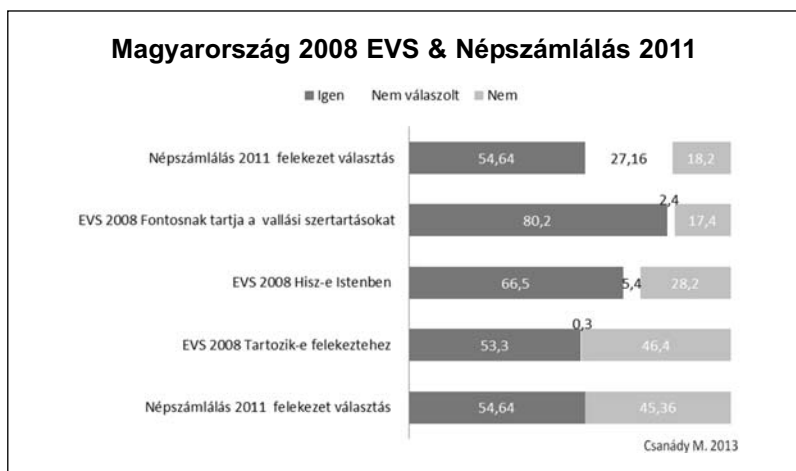
Az EVS adatait megvizsgálva Magyarország vonatkozásában egy érdekességgel találkozunk. Magyarország szerencsénkire már 1981-ben egyike volt azon 16 európai

országoknak, amelyek részt vehettek a vizsgálatban. Ekkor a megkérdezettek 42,9 százaléka mondta azt magáról, hogy valamely vallásfelekezethez tartozik. Közvetlenül a rendszerváltás követően 1991-ben került sor a következő adatfelvételre, melyben már 56,4 százalék volt a magukat vallásfelekezethez sorolók aránya. Innentől kezdve a válaszok aránya a statisztikai hibahatáron belül mozog a következő 1999-es (57,1%) és 2008-as (54,9%) vizsgálat alkalmával. Az EVS vizsgálatok adatai azért is adnak jó támpontot kérdésünk megválaszolásához, mert bár más vizsgálatok mértek magasabb értékeket (ezek értelmezésére most nem térek ki), de tekintettel az egységes módszertanra itt a legkisebb a módszertani és adatfelvételi okokra visszavezethető eltérések valószínűsége. Az 1999-es EVS adatok lényegében egybeesnek a 2011. évi népszámlálásban magukat felekezethez sorolók (54,64%) arányával. Két megválaszolandó kérdés marad. Mit kezdünk a népszámlálás során a választ megtagadókkal? Mivel magyarázzuk a 2001-es népszámlálás lényegesen magasabb mutatóit?

A válaszhoz kínálkozik, hogy megnézzünk néhány másik EVS kérdésre adott választ. A valláshoz való viszony mérésére (Európában) a legkézenfekvőbb mutatóknak az Istenbe vetett hitre vonatkozó kérdésre és az átmeneti rítusok (születés, esküvő, halál) alkalmával igényelt vallási szertartásra vonatkozó kérdésekre adott válaszok alkalmasak.

A két mutatót megvizsgálva meglepő eredményt kapunk. Az Istenbe vetett hitre vonatkozó kérdésre, a megkérdezettek 66,5 százaléka válaszolt határozott igennel és csak 28,2 százalék válaszolt határozott nemmel.

Arra a kérdésre, hogy fontos-e vagy sem a vallási szertartás a születéskor (keresztelő) a megkérdezettek 70,9 százaléka tartotta fontosnak a vallási szertartást. A házasságkor (esküvő) közel azonos 69,5 százalék volt az igen válaszok aránya. A halálkor (temetés) ez az arány még magasabbra ugrik, 77,7 százaléka a megkérdezetteknek fontosnak tartja a vallási szertartást. Azok aránya, akik legalább az egyiket fontosnak tartják 80,2 százalék.

Márpedig ezeket a szertartásokat csak valamelyik felekezet rítusa szerint lehet végrehajtani. Ezzel már körvonalazódnak a kérdésfelvetésünkre adandó válasz egy része. Lassan összetalálkoznak a számok a mérési hibahatár környezetében. A népszámlálás során összesen 18,2 százalék mondta határozottan, hogy ő nem tar-

tozik felekezethez, az EVS-ben azoknak az aránya, akik semmilyen életátmenetkor nem tartják fontosnak a vallási szertartást 17,4 százalék (tekintettel arra, hogy az EVS adatfelvételnél is volt 2,4 százalék, aki nem válaszolt vagy nem tudta eldönteni, hogy mit gondol a kérdésről).

Konklúzió

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar társadalomban bár jelen van a vallás tekintetében is, mint minden más területen a változás, de ezek a változások közel sem olyan radikálisak, mint egyesek tévesen hiszik vagy hinni szeretnék. A magyar társadalom esetében, az észak-európai társadalmakkal ellentétben nem a hit vesztéséről beszélhetünk, hanem a közösségi vallásosság meggyengüléséről. A szocializmus vallás- és egyházellenessége, majd ezt követően a magyar társadalmat ért drasztikus modernizációs hatások együttesen, a többi volt szocialista országhoz hasonlóan (Lengyelország és Románia fejlődése e tekintetben nem azonos) komoly támadást intéztek az intézményes közösségi vallásgyakorlás fennálló formáival szemben. Az elmúlt húsz évben lezajlott, korábban soha nem látott mértékű társadalmi és térbeli mobilitás, párosulva az elektronikus média forradalmával és az internetes kommunikáció legújabb fejleményeivel, jelentős mértékű kihívást intézett a hagyományos közösségi lét kereteivel szemben.

ADATOK FORRÁSA

- European Values Study. (2010). Letöltés dátuma: 2013, forrás: <http://www.europeanvaluesstudy.eu/evs/data-and-downloads/>
- Központi Statisztikai Hivatal. (2001). *Népszámlálás 2001*. Letöltés dátuma: 2013, forrás: <http://www.nepszamlalas2001.hu/>
- Központi Statisztikai Hivatal. (2011). *Népszámlálás 2011*. Letöltés dátuma: 2013, forrás: <http://www.ksh.hu/nepszamlalas/>

RAGADICS TAMÁS

Vallásosság a hátrányos helyzetű vidéki térségek helyi társadalmaiban*

Az 1990-es évek gazdasági és politikai változásai gyökeresen átalakították a magyarországi kisteleplülések helyzetét, eltérő utakat jelölve ki a számukra – elsősorban a munkaerő-piaci lehetőségek és a migrációs trendek bázisán. A prosperáló központok környékén fejlődésnek indultak a szuburbán falvak, távolabb pedig előregedő, szegregálódó, a szociális vándorlás célterületeivé váló, ill. hasadt társadalmú kisteleplüléseket találunk (Kovács K. 2005). Jellemző az erősödő polarizáció; egyre kevesebb az átlagos helyzetű falvak száma, ahol sem a dinamikus növekedés, sem az elszegényedés nem vált meghatározó tendenciává (Kovács K. 2007). A kisteleplülési társadalmak összességében a nagyobb fokú nyitottság felé mozdultak az elmúlt két

---

* A tanulmány a Károli Gáspár Református Egyetem „Confessionality and Universality in the Modern World” c. konferenciája keretében 2013. október 17-én elhangzott előadás magyar nyelvű írásos változata.

évtizedben: a munkahelyek és az elérhető szolgáltatások hiánya miatt az ott élők számos szállal kötődnek a falun kívüli intézményekhez (Juhász Pál 2005), ugyanakkor a felerősödő szegregációs folyamatok a zártság és a leszakadás szigeteit hozták létre – elsősorban az ország peremterületein (Ladányi – Virág 2009). Az eltérő folyamatok nemcsak a központi döntéshozókat, szociálpolitikusokat és helyi vezetőket állítják kihívások elé, de a vallási felekezetek kistelepüléseken tevékenykedő képviselőit is.

A sokszínű falusi társadalmat eredményező változásokra tekintettel a tanulmány a következő kérdésekre keres választ a 2011-es magyarországi népszámlálás vallásra vonatkozó adatai alapján: Megmaradt-e a vidék erősebb vallásossága? Összekapcsolódik-e az aktívabb vallásosság a szegénységgel és elmaradottsággal? Kimutathatók-e összefüggések a helyi egyházi intézményrendszer (történelmi egyházak jelenléte) és a vallásosság között? Mi jellemzi a vidéki szegénység soraiban nagyobb arányban jelenlévő magyarországi cigányságot felekezeti kötődés szempontjából? A fenti kérdések megválaszolása túlmutat jelen tanulmány keretein, az írás célja, hogy néhány szempontot megvilágítva hozzájáruljon a vidéki társadalom vallásosságával és felekezeti kötődésével kapcsolatos problémák értelmezéséhez, támogatva ezzel a hatékonyabb missziós, evangelizációs, pasztorációs munkát.

1. A vallásosság településtípus szerinti megoszlása

A 2001-es népszámlálás vallásra vonatkozó kérdése¹ árnyaltabb a 10 évvel korábban feltett kérdésnél², ugyanakkor nehezebben értelmezhető, így ellehetetleníti a két felmérés adatainak összevetését. A nem válaszolók magas aránya (27%) is gondot okoz az elemzésben, ennek ellenére fontos forrásként kell kezelnünk a teljes népességre kiterjedő, számos háttérváltozót is rögzítő adatfelvételt.

1. táblázat

A vallásosság településtípusok szerinti alakulása							
Terület	Katolikus	Református	Evangélikus	Vallási közösséghez nem tartozik	Ateista	Nem kívánt válaszolni	Σ
Főváros	517762	146756	30293	342540	53424	585475	1729040
Megyeszékhely, megyei jogú város	713915	188131	44457	400227	36225	609159	2029393
Más városok	1167160	404850	68722	564738	37574	847527	3145425
Községek	1473085	413717	71621	351518	20163	656683	3033770
Ország összesen	3871922	1153454	215093	1659023	147386	2698844	9937628

Forrás: <http://www.ksh.hu/nepszamlalas>

A vallásosság településtípusok szerinti alakulását figyelembe véve látható: a településhierarchiában lejebb ereszkedve erősödik a lakosság kötődése a történelmi egyházakhoz. Budapest esetében a római katolikusok, reformátusok és evangélikusok aránya is jóval az országos átlag alatt van. A fővárosban magas a vallási közösséghez nem tartozók és a kérdésre nem válaszolók aránya, s az ország ateistáinak több mint harmada is itt összpontosul. A megyeszékhelyeken és megyei jogú városokban enyhén erősödik a vallási kötődés, de csak a kisebb városokban éri el az egész országra jellemző átlagot.

A községek esetében tovább nő a történeti egyházakhoz tartozók aránya: a római katolikusok esetében megközelíti a lakosság 50%-át, a reformátusoké pedig a 14%-ot. Összességében tehát elmondható, hogy a kisebb települések jelentik a hagyományos felekezetek legjelentősebb bázisait: a falvakban erősebb a vallási kötődés, és alacsonyabb a magukat ateistának vallók aránya.

2. Felekezeti kötődés a községekben

A magyarországi községek vallásosságát a lakosságszám függvényében elemezve látható, hogy a kisebb települések esetében nagyobb válaszadási hajlandóság mutatható ki. Míg az 5000 és 10 000 közötti kategóriában az emberek több mint negyede nem válaszolt a vallására vonatkozó kérdésre, addig a legkisebb falvakban ez csak az állampolgárok hetedére érvényes. Az ateisták és a valláshoz nem tartozók aránya minden község-típus esetében az országos átlag alatt marad, s a kisebb településkategóriák felé haladva csökken.

2. táblázat

Felekezeti kötődés a községekben							
Lakosságszám	Katolikus	Református	Evangélikus	Vallási közösséghez nem tartoznak	Ateista	Nem kíván választolni	Σ
5 000–9 999	81 456	27 940	6 532	34 908	1	56 460	215 287
3 000–4 999	233 096	52 596	8 715	79 853	1	123 119	511 503
2 000–2 999	286 896	96 368	9 624	77 106	3 696	136 316	620 354
1 500–1 999	228 189	68 227	7 469	49 047	2 847	100 954	463 788
1 000–1 499	223 242	67 698	12 401	45 667	2 386	94 597	452 093
500–999	246 428	65 432	13 971	40 100	2 063	95 668	469 350
200–499	141 759	28 859	11 191	19 539	1 073	38 564	243 690
199 és kevesebb	28 472	5 745	1 568	3 618	173	7 639	47 637
Összesen							3 023 702

Forrás: <http://www.ksh.hu/nepszamlalas>

A római katolikus felekezet esetében fordított arányosság mutatható ki a településméret és az egyházi kötődés között: minél kisebb településkategória, annál nagyobb a katolikusok aránya. A reformátusok esetében az 500 fő alatti falucsoportokban csökkenés tapasztalható. A jelenség háttérében az ország vallásföldrajzi sajátosságai húzódnak meg: az aprófalvas dunántúli térségben hagyományosan erősebb a katolikus kötődés, míg a reformátusok a nagyobb községek hálózatával jellemezhető alföldi megyékben rendelkeznek erősebb társadalmi bázissal (Népszámlálás 2011 – 3.). Az evangélikusok esetében – az előző két felekezethöz képest mérsékeltebben – megfigyelhető a kistelepülések lakói körében való erősebb jelenlét. A falusi kategóriákon belül történeti okok miatt arányuk az 5000 fő feletti településeken (3,035%) és az 500 fő alatti kategóriákban (4,37%) haladja meg jelentősen az országos átlagot.

3. Vallásosság a leszakadó térségekben

A fejlett központi régióra és a nagyobb városi centrumokra jellemző alacsony szintű vallási kötődés alapján felmerül a kérdés: a magasabb életszínvonal, az anyagi jólét távolítja el az embereket a hagyományos egyházaktól? A szegények, a rászorulóak azok, akik erősebben kapcsolódnak a valláshoz? A vallás vigasz a gazdasági problémákra?

3. táblázat

Vallásosság a leghátrányosabb helyzetű magyarországi kistérségekben - 2011			
Kistérség	Népesség	Vallásos	Nem tartozik felekezethez + Ateista
Sásdi	13080	9874 (75,49%)	1410 (10,78%)
Sellyei	13798	9379 (67,97%)	1916 (13,89%)
Bácsalmási	20094	13293 (66,15%)	2154 (10,72%)
Mezőkovácsházai	40550	20396 (50,30)	11054 (27,26%)
Fehérgyarmati	37089	29253 (78,87%)	2011 (5,42%)
Csengeri	13485	11352 (84,18%)	445 (3,29%)
Edelényi	33314	24667 (74,04%)	2371 (7,1%)
Encsi	21390	17352 (64,29%)	909 (4,25%)
Ország összesen	9937628	5431018 (54,47%)	1806409 (18,18%)
Budapest	1729040	747148 (43,21%)	395964 (22,90%)

Forrás: <http://www.ksh.hu/nepszamlalas>

Az ország négy különböző régiójában (Dél-Dunántúl, Dél-Alföld, Észak-Alföld, Észak-Magyarország) található leghátrányosabb helyzetű kistérségek közül kettőt kiválasztva valóban elmondható: a szegényebb területeken összességében az országos átlag fölött van a vallásos népesség, és alacsonyabb a felekezethez nem tartozók és ateisták aránya. A Mezőkovácsházai kistérség példája azonban markánsan rámutat: a vallási kötődés nem egyértelműen a szegénység következménye. Az erős baloldali hagyományokkal rendelkező dél-alföldi kistérség adatai vallásosság tekintetében alulmúlják az országos adatokat. A szegénység ugyanakkor áttételesen valóban emeli a vallásosság, ill. az egyházi kötődés átlagos mértékét: a leszakadó térségekből elvándorolnak a fiatalok, s nagyobb arányban lesznek jelen az erősebb egyháziassággal, a hagyományos vallásossággal (vö. Tomka 2006) hitvalló kereszténységgel (vö. Földvári 2003) jellemezhető idősebb korosztályok.

4. Vallásosság és a helyi egyházi intézményrendszer kapcsolata – az ormánsági kis-települések példája alapján

A vallásosság mérése információval szolgálhat a történelmi felekezetek munkatársai számára az általuk végzett missziós munka hatékonyságával kapcsolatban. A népszámlálási kérdések azonban kevésbé alkalmasak az egyházi munka hatékonyságának mérésére. Az egyházak reprezentánsai mellett számos más faktor és tényező vesz részt a vallásossággal kapcsolatos viszony kialakításában. Az eltérő migrációs trendek mellett a személyes viszonyok, esetleges ellentétek is befolyásolják a helyi társadalom tagjainak felekezeti kötődését. A falvakban – az elaprózódott településállomány, valamint a rendelkezésre álló anyagi eszközök szűkössége és az egyházak aktív munkatársainak hiánya miatt – gyakran nincs helyben élő plébános, diakónus, plébániaigazgató, ill. lelkész (Ragadics 2010).

A Sellyei kistérség egyike az ország leghátrányosabb helyzetű területeinek. Magas a munkanélküliség, jellemző az elvándorlás és az etnikai szegregáció. A vidék a történeti Ormánság területének jelentős részét adja. Számos település őrzi a régi református hagyományokat. Kiemelkedő művészettörténeti jelentőségűek pl. Kőrös vagy Drávaiványi festett fakazettás mennyezettel rendelkező templomai a 18. század

végéről. Az ormánsági falvakban – a térség zártsága, elszegényedése és a szocialista időszak betelepítési politikájának hatására jelentősen emelkedett a beás cigánysághoz tartozó, zömében katolikus népesség aránya. Napjainkra a cigányság több település esetében a lakók nagyobb hányadát adja.

Az aprófalvas szerkezet miatt a kistérség 35 településén, hét plébánián³ három római katolikus plébános és öt református lelkész tevékenykedik. A református egyházközségek közül kettő társ egyházközségként működik (Vejtí-Zaláta és Sellye-Sósvertike). Áttekintve a plébániái és egyházközségi központokat látható, hogy mind a római katolikus, mind pedig a református egyházhoz tartozók nagyobb arányban vannak jelen a kistérség átlagánál. A reformátusok esetében az adatok alapján beszélhetünk a helyben tevékenykedő lelkészek munkájának megtartó erejéről, a római katolikus adatok értelmezése kiegészítésre szorul: a két legerősebb katolikus kötődést mutató település esetében komoly szerepe lehet annak, hogy mindkét faluban magas a horvát nemzetiséghez tartozók aránya (Felsőszentmártonban 75%, Drávasztárán 48%),⁴ s esetükben a katolicizmus a nemzetiségi identitás szerves részét képezi.

4. táblázat

Plébániái központ	Katolikusok aránya	Ref. egyházközség	Reform. aránya
Sellye	45%	Sellye	20%
Bogdása	45%	Csányoszró	35%
Drávasztára	76%	Drávafok	25%
Felsőszentmárton	77%	Sósvertike	8%
Kisasszonyfa	66%	Vajszló	19%
Vajszló	59%	Vejtí	30%
Vejtí	54%	Zaláta	27%
Átlag:	60,30%	Átlag:	23,43%
Kistérség összesen:	58,00%	Kistérség összesen:	16%

Forrás: <http://www.ksh.hu/nepszamlalas>

Bár folytatódik a peremterületek vidéki térségeinek leszakadása, nagyfokú a kistelepülések heterogenitása még a hátrányos helyzetű területek esetében is. Ez megnehezíti az egyes falvak vallásosságának összehasonlítását. Összességében kimutatható a helyben tevékenykedő lelképásztor és a magukat vallásosnak mondók magasabb száma közötti kapcsolat, de ez a viszony nem jelenik meg minden vizsgált településen egyértelműen. Kisebbség viszont a felekezethez nem tartozók aránya azokon a kistelepüléseken, ahol plébániaközpont, ill. lelkészi hivatal működik.

5. A cigányság vallásossága

A 2003-ban 570 000 főre becsült (Kemény – Janky – Lengyel 2004) magyarországi roma népesség létszáma 315 583 fő a 2011-es népszámlálás adatai alapján. Ha ezt a csoportot a vallásossággal kapcsolatos kérdésre adott válaszok alapján hasonlítjuk össze a magukat magyarnak vallókkal, számos eltérést találunk.⁵ Szembetűnően alacsonyabb az ateisták aránya: míg a magyarok körében 1,68%, addig a cigányok esetében a fél százalékot sem éri el. A romák körében a magyarokénál magasabb a római katolikusok, és alacsonyabb a reformátusok aránya. Ez a hitrendszer és a hagyományok sajátosságaival (pl. a cigányság erős Mária-tisztelete), illetve a református felekezetek erősebb zártságával is magyarázható (Ragadics 2009). A romák na-

gyobb arányban kapcsolódnak a kisegyházakhoz: számuk nemcsak a szegényebb társadalmi bázissal rendelkező Jehova Tanúinak körében magasabb a magyarokénál, de a Hit Gyülekezetének soraiban is. Nem tartozik viszont vallási közösséghez a romák 21,43%-a. Ez az arány magasabb a magyaroknál tapasztalható 19,16%-nál. A cigányság tehát – a népszámlálási adatok alapján – nyitott a vallásosságra, s fontos missziós terepet jelenthet a történelmi egyházak, illetve más felekezetek számára.

5. táblázat

Vallásosság a katolikus roma-pasztorációs központokban								
Település	2001				2011			
	Népeség	Katolikus	Nem tartozik felekezethez	Nem válaszolt	Népeség	Katolikus	Nem tartozik felekezethez	Nem válaszolt
Alsószentmárton	1098	79,90%	2,10%	16,70%	1156	95,15%	1,70%	2,80%
Arló	4197	87,90%	2,60%	5,60%	3775	67,13%	7,23%	22,48%
Gyöngyösoroszi	1618	74,90%	9,90%	6,20%	1548	50,61%	22,72%	18,91%
Hodász	3478	54 % (44,3GK)	1,50%	13,20%	3370	46,85% (37,8GK)	4,06%	12,28%
Kiscséc	203	87,60%	na	3,30%	195	48,20%	43,58%	8,20%
Szendrőlád	1761	77,20%	na	5,30%	1954	63,30%	2,30%	23,75%

Forrás: <http://www.ksh.hu/nepszamlalas>

A katolikus cigánymisszió magyarországi központjainak vizsgálata ismét a lelkipásztori munka hatékonyságát állítja a középpontba. Az 5. táblázatban szereplő településeken motivált lelkipásztorok, ill. szerzetesek építettek ki módszertani és intézményi kereteket a cigánysághoz tartozók evangelizációja és szociális segítése céljából (Dúl 2002).

A két népszámlálás közötti 10 éves ciklus változásainak fényében nem egyértelmű az egyházi jelenlét sikere. A települések mérete és a helyi társadalmakat alakító folyamatok komplexitása, valamint a két census adatainak összehasonlítási problémái miatt azonban nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket. A változások összességében követik az országos trendeket, bár jellemzően erősebbek a vallásosság mutatói a kistélepülések átlagánál. A dél-baranyai Alsószentmártonban pl. növekedett a római katolikusok aránya, s csökkent a nem válaszolók és a felekezethez nem tartozók száma.

6. Összegzés

A népszámlálás adatai – a fenti megállapítások fényében – csak megkötésekkel értelmezhetők, ill. hasonlíthatók össze. Fontos, hogy területi, társadalmi és kulturális kontextusba helyezzük a statisztikai eredményeket. A kutatók feladata, hogy az adatokból származó ismereteket kvalitatív kutatásokkal is kiegészítsék.

A vallási mező ellentmondásos átalakulása Magyarország vidéki társadalmában is folytatódik. Erősödik az individualizáció, ugyanakkor egyre jobban érezzük a támogatást nyújtó közösségek hiányát. Visszaszorul a hagyományos vallásosság, előretörnek a kisebb felekezetek. A képzettség szintje a falvakban is emelkedik, az emberek vallási ismeretei azonban zavarosak és gyakran gyermeki szintűek.

A történelmi egyházak képviselőinek és minden keresztény embernek példát kell mutatnia a saját életében, közösségi létében. A személyes és aktív jelenlét különösen fontos a leszakadó vidéki térségekben, ahol nagy arányban vannak jelen a társadalom peremén élők, a kiszolgáltatott csoportjai.

JEGYZETEK

1. „Mely vallási közösséghez, felekezethez tartozónak érzi magát?” (KSH 2011 – Személyi kérdőív, 38. kérdés) – 2. „Vallása, hitfelekezete?” (KSH 2001 – Személyi kérdőív, 24. kérdés) – 3. A plébániahivatalok gyakori összevonása miatt a plébánia nem jelenti automatikusan azt, hogy a településen helyben élő és tevékenykedő plébánost ill. plébánia-igazgatót találunk. – 4. Adatok forrása: Magyarország Helynévnyvtára – <http://www.ksh.hu/apps/hntr.main> – 5. Adatok forrása: www.ksh.hu/nepszamlalas

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Dúl Géza (2002): Krisztus „Cigányország útjain”. In: Vigilia (9)
- Földvári Mónika (2003): A vallásosság típusai a mai magyar társadalom generációiban. In: Szociológiai Szemle (4.) 20-33.
- Juhász Pál (2005): Falusi társadalom. In: Bognár László – Csizmady Adrienne – Tamás Pál – Tibori Tímea (szerk.): Nemzetfelfogások – Falupolitikák. Budapest, Új Mandátum Kiadó – MTA SZKI, 42-50.
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (2004): A magyarországi cigányság 1971-2003. Budapest, Gondolat – MTA ENKI
- Kovács Katalin (2005): Polarizálódás és falutípusok a vidéki Magyarországon. In: Bognár László – Csizmady Adrienne – Tamás Pál – Tibori Tímea (szerk.): Nemzetfelfogások – Falupolitikák. Budapest, Új Mandátum Kiadó – MTA SZKI, 141-152.
- Kovács Katalin (2007): A leghátrányosabb helyzetű térségek, települések helyzete és fejlesztési lehetőségei. In: Kovács Teréz (szerk.): VII. Falukonferencia. A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után. Pécs, MTA RKK, 45-58.
- Ladányi János – Virág Tünde (2009): A szociális és etnikai alapú szegregáció változó formái Magyarországon a piacgazdasági átmenet időszakában. In: Kritika (7-8) 2-8.
- Népszámlálás 2011 – 3. Országos adatok. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2013.
- Ragadics Tamás (2009): A vallás szerepe az ormánsági cigány közösségekben. In: Dr. Nagy Melinda (szerk.): Oktatás – Tudomány – Társadalom. Komarno, Selye János Egyetem, 386-394. o.
- Ragadics Tamás (2010): A vallási szervezetek szerepe a szociális gondoskodásban a hátrányos helyzetű kistérségeken. In: S. Szabó Péter – Grünhut Zoltán (szerk.): Vallás, politika, identitás. Pécs, Publikon Kiadó, 51-58.
- Tomka Miklós (2006): Vallás és társadalom Magyarországon. Budapest – Piliscsaba, Loisir Kft., 10-40.

KÖNTÖS LÁSZLÓ

Néhány szempont a népszámlálási adatok értelmezéséhez

Az értelmezési keret

A legutóbbi népszámlálási adatok a magyarországi egyháziasság további hanyatlását mutatják. A számadatok kitűnően alkalmasak arra, hogy alátámasszanak egy olyan történelemszemléletet, amely az európai szekularizációban egyenes vonalú fejlődést lát. E szemléletnek az a lényege, hogy az európai egyházas keresztyénséget mint a vallásosság meghatározó keretét az európai történelem egy lezáruló szakaszának tartja. E szemlélet szerint a szekularizációban kiteljesedő általános elvallástalanodás az egyházas keresztyénséget egy hosszú történeti folyam fontos, de mégis átmeneti szereplőjévé teszi. Az így tételezett történeti egész felől nézve már csak idő kérdése a szekularizáció végleges tetőzése, melynek eredményeként létrejön a vallási tudattól mint történeti képződménytől megszabadult új európai tudat, amelynek már nincs szüksége Isten tételezésére ahhoz, hogy a valóságértelmezés gyötrelmes munkáját elvégezze.

A legutóbbi népszámlálási adatok tehát alkalmasak arra, hogy egy ilyen szekularista történelemértelmezést alátámasszanak. Ám ez még nem teszi fölősslegessé azt a kérdést, hogy magának a szekularista történelemszemléletnek igaza van-e. Ugyanis ez a történelemszemlélet is azzal a jól ismert sémával dolgozik, hogy a múlt és a jelen tényeinek értelmezéséből a jövőre nézve következtetéseket von le. Ha tehát az egyháziasságra vonatkozó népszámlálási adatokat egy töretlen hanyatlási folyamat részeként, kvázi sorsszerű történelmi tendenciaként értelmezzük a szekularizmus modelljét alkalmazva, akkor nem kétséges, hogy a drámai fogyás a jövőre kivetítve akár az egyházas keresztyénség végnapjairól képződött víziót is alátámaszthatja.

Csak hogy az a helyzet, hogy a szekularista történelemértelmezési modell, noha kétségtelenül van alapja, mégsem több modellnél. Jelen pillanatban minimum nyitott kérdés a szekularizmus történelemszemléletének az igazságtartalma, hiszen még nem értünk az európai történelmi folyamatnak egy olyan pontjához, ahonnan nézve a múlt-ról végérvényes ítéletet lehetne mondani.

Szerintem a népszámlálási adatok értelmezésének a végső kérdése világnézeti természetű. Míg tehát egy szekuláris nézőpontból az adatok alkalmasak az elegendő elanodásnak és elvallástalanodásnak mint egyenes vonalú fejlődési modellnek az illusztrációjára, addig a másik oldalról, s mondanom sem kell, ez lenne a keresztyén nézőpont, mégis csak fel kell tenni azt a kérdést, hogy vajon a szekularista modell alkalmas-e az európai történet végső modellezésére, s ekként alkalmas-e arra, hogy a vallásossági mutatók értelmezésének végső keretet adjon.

Ez nyilvánvalóan nyitott kérdés, de annyi racionálisan minden bizonnyal fenn tartható, hogy a szekularizmus modelljének végső igazságtartalma még korántsem bizonyított. Tehát egyáltalán nem magától értetődő a szekularista modell egyetlen értelmezési keretként való használata. A szekularista modell egyetlen történelemfejlődési modellként való prezentációja azt az önellentmondást tartalmazza, hogy meg feledkezik saját történetiségéről, a szekularizációt a történelemtől eloldva végleges tendenciaként mutatja be, mintha legalábbis ebből a szempontból az európai civilizáció véget ért volna, s minek következtében a keresztyénség szükségszerűen múltó történelmi jelenséggé tűnik fel.

Az egyháziassági/vallásossági adatok értelmezése tehát messze nem csak afféle ártatlan pillanatfelvétel az éppen adott helyzetről, hanem súlyos történelemértelmezési, sőt világnézeti kérdés, amelynek a hátterében az a még súlyosabb kérdés feszül, hogy voltaképpen mit is kell lássunk a keresztyénségben az európai történelem kontextusán belül. A kérdésnek az adja meg a jogosultságát, hogy a szekularizáció mégis csak egy viszonylag fiatal jelenség a nyugati, azon belül is az európai civilizáción belül. S amennyiben igaz az a sokak által hangoztatott tétel, hogy a „vallás a civilizációk lényegi, meghatározó eleme” (S. P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Bp., 2001. p. 61.), akkor a keresztyénség végleges európai feloldódásáról szóló szekularista nézeteket minimum óvatossággal kell kezelni, hiszen semmiféle tapasztalatunk nincs arról, hogy a modernitásban egy évezredes civilizáció hogyan fog viselkedni a jövőre nézve. Éppenséggel nagyon is racionálisnak tűnik az a feltételezés is, hogy egy civilizáción belül az egymásnak látszólag ellentmondó folyamatok végül is egységet alkotnak, s ami ma úgy tűnik fel, mintha a civilizációs múlt lezárása lenne, valójában nagyon is ugyanannak a civilizációs folyamatnak a része.

Nyilvánvaló, hogy egy keresztyén nézőpontból nem fogadható el a szekularista történelemfejlődési modell, hiszen ebben a modellben a keresztyénség egy olyan valástörténelmi jelenséggé tűnik fel, amelynek a végső kimúlását éppen napjaink ada-

tai igazolhatják. A feladat tehát egy keresztyén nézőpontból nézve nem az, hogy egy szekuláris preconcepciót az egyházas keresztyénség végső hanyatlásáról tovább erősítsen, hanem az – az adatok tiszteletben tartása mellett –, hogy bemutasson egy értelmezési alternatívát, amely éppen a szekularizmusnak mint ma egyetlenként tételezett kurrens történelemfejlődési modellnek az ellentmondásosságára mutat rá. Meglehet, ez az alternatív modell ugyancsak teoretikus, ám nem teoretikusabb a tételezett jövőről, mint a ma általánosan és magától értetődően igaznak elfogadott szekularizmus.

Ennek az alternatív modellnek a felmutatása keresztyén oldalról annál is inkább szükséges, mert a történeti egyháziasság kétségtelen drámai hanyatlását bemutató adatok mélységesen negatív hatással lehetnek a keresztyénség még aktív szereplőinek önértelmezésére és történelemértelmezésére is, s előállhat az az abszurd helyzet, hogy a szekularizmus modelljének hatása alatt a keresztyénség némely szereplői önmagukat egy dekadens történeti folyam tehetetlen résztvevőiként látják.

Ettől az önmegsemmisítő tudattól csak az menti meg a keresztyénséget, ha az adatok által tükrözött helyzetének értelmezéséhez kritikusan meghaladja a szekularizmus modelljét. Ez lenne az az új értelmezési keret, amely az adatokat ugyan nem szünteti meg, de amely mégis egy, a szekularista állásponttól eltérő, új értelmezés felé nyitja meg az utat. Ez az út pedig a szekularista modellre adott teológiai reflexió.

Az európai folyamat egysége

Ennek az alternatív értelmezési keretnek pedig az a lényege, hogy nem a szekularizációból mint végső viszonyítási pontból értelmezi a keresztyénséget, hanem pont fordítva, a szekularizációt a valójában megszüntethetetlen európai zsidó-keresztyén alapozású történeti folyamat részének tartja, még akkor is, ha a szekularizáció úgy tűnik fel, mint a keresztyénség ellenpontja. Ez a nézőpont tökéletesen egybevág Pannebergnek azzal a tételével, mely szerint „*Ha Isten a világ teremtője, akkor még annak az alapja is Istenben rejlik, hogy a világ megkérdőjelezi Isten valóságát.*” (Rendszeres Teológia, 1., Bp. 2005. p. 47.) Ezzel Pannenberg voltaképpen fenntartja az európai gondolat-történeti folytonosság egységét, s egy olyan nézőpontot kínál, amely felől nézve az európai szekularizáció nem a keresztyénség tagadása, hanem éppenséggel ugyanannak a keresztyén történeti folyamnak a másik oldala. Ugyanezt a történelemértelmezési nézőpontot tükrözi Habermas fölvetése is, aki szerint a zsidó-keresztyén eszmetörténeti hagyomány folytonossága és egysége a mai napig fennáll, még akkor is, ha a ma kurrens világnézeti beállítódás eme hagyománnyal szemben értelmezi önmagát (Time of Transitions [Polity, 2006, újranyomva 2008] c. kötetében megjelent, eredetileg Eduardo Mendieta által vele 1999-ben készített interjúban [A Conversation about God and the World], amelyből alább idézek [pp. 150-151.], 2008-as kiadás). „*Az egyetemes egyenlőség, amelyből a szabadság, szociális szolidaritás, az önálló életforma és emancipáció, a lelkiismeret egyéni erkölce, az emberi jogok és a demokrácia ideája ered, az igazságosság zsidó etikájának és a szeretet keresztyén etikájának a közvetlen örököse. Lényegében változatlanul, ez a hagyaték volt a tárgya a folyamatos kritikai kisajátításnak és újraértelmezésnek. (Ennek a hagyatéknek) a mai napig nincs alternatívája. És a nemzetek utáni mai konstelláció kihívásának fényében továbbra is ennek az örökségnek a lényegéből merítünk. Minden egyéb csak haszontalan posztmodern beszéd.*”

Ha tehát fenntartjuk az európai eszmetörténeti folytonosság egységét, akkor azt kell mondanunk, hogy a szekularizációban nem a zsidó-keresztyén alapú folytonosság felszámolása zajlik, hanem a szekularizáció maga is része eme folytonosságnak. („Európában még az ateista is keresztyén.”)

Egy ilyen történelemértelmezési nézőpont azzal az eséllyel kecsegtet, hogy a népszámlálási adatokban ne pusztán egy történeti végjáték brutális illusztrációját lássuk, hanem sokkal inkább a keresztyén folytonosságon belüli átmeneti korszak tipikus tünetét. A tünet pedig eszmetörténeti jelenségként abban ragadható meg, hogy a keresztyénség fokozatosan elveszítette a történeti egyháziasságban adott meghatározó világgépi jelentőségét. A szekularizáció nem azért bontakozhatott ki, mert úgy-mond szétromcsolódott a hagyomány az újkori gazdasági és tudományos fejlemények miatt. Hanem azért, mert a hagyományban közölt valóságértelmezés igazságtartalma vált kérdésessé. Magyarán, Isten léte, valamint a valóságértelmezésben korábban betöltött elkerülhetetlen szerepe vált kérdésessé. A szekularizáció folyamatában tehát magának az igazságnak a kérdése lett a tét.

Végzetes tévedés lenne a keresztyénség számára, ha a történeti egyháziasság romcsolódásának a stádiumaiban magának a keresztyén folytonosságnak a végleges felszámolását látná. Amennyiben a keresztyénség ragaszkodik az általa közölt valóságértelmezés igazságához, akkor szükségszerűen fenn kell tartania a keresztyén folytonosság egységének a tételét, s azt kell mondania, hogy a szekularizáció valójában egy olyan átmeneti folyamat az egységes történeti folyamaton belül, amelyben lezajlik ugyan a történeti keresztyénség formáinak az erodálódása, ám a folyamat lényege nem a keresztyén valóságértelmezés teljes feloldódása, vagy igazságtartalmának teljes megsemmisülése, hanem sokkal inkább átmenet a szekularizációt is magába foglaló folytonosság, vagyis a keresztyén üzenetben közölt tartalom újraolvasása felé.

Ez az értelmezés lehetővé teszi azt, hogy az egyházas történeti keresztyénség hanyatlásában az átmenet jeleit lássuk egy magasabb szintű keresztyén önértelmezés felé. Egyszerűbben fogalmazva, keresztyén nézőpontból okkal mondható a teológia nyelvén, hogy Istennek köze van ahhoz, ami a történeti keresztyénséggel történik, vagyis a szekularizáció nem a keresztyén üzenetben közölt igazság összeroppanásának a története, hogy tehát a történeti keresztyénség haldoklása messze nem „Isten halálának” a jele, hanem sokkal inkább egy olyan hosszú átmeneti periódus, amely az egyházas vallásosság korábbi történeti meghatározottságait meghaladva, az öntudat magasabb szintjén nyilvánvalóvá teszi a mindenkori emberi léthelyzet folytonos Istenre utaltságát. Ez a felismerés nyitja meg az utat a szekularizmusból a keresztyén történeti folyamat rekonstrukciójára.

A szekularizmus kifulladásáa

A szekularizmus mögöttes ateizmusa úgy lett a modernitás domináns ideológiája, hogy közben soha nem tudta végérvényesen igazolni világnézeti alapjának igazságtartalmát. Nem is tudhatja, hiszen az emberi léthelyzet átfogó értelmezéséhez nem áll rendelkezésre semmiféle végérvényes objektív értelmezési keret. Mint mára kiderült, a felvilágosodás töretlen hite a tudomány mindenhatóságában, az emberi lényeg megváltoztathatóságában immár a múlté. Mint mára kiderült, a szekularizmus mögötti világgép ama feltételezése, hogy képes az önmagában vett valóság, s benne az önmagában vett emberi léthelyzet átfogó értelmezésére, nem bizonyult igaznak. Ez a világgép úgy bontotta le a keresztyén üzenetben még adott világegészet, hogy közben nem tudott felépíteni helyette egy másikat. Minek következtében nem tudta tematizálni az emberi léthelyzet egészét, s nem tudta értelmezni a „mivégre” alapvető kérdését. Mint mára kiderült, az „Isten-hipotézist” azért nem lehet végérvényesen kiiktatni a valóságértelmezési kísérletből, mert akkor nem marad semmiféle racionálisan végérvényesen bizonyítható értelmezési keret, amelybe az emberi lét egésze elhelyezhető. Egyszerűbben fogalmazva, a szekularizmus úgy bontotta le az értelmes világegészbbe vetett hitet, hogy közben az emberi önértelmezésre nézve semmiféle

végso támpontot nem bírt nyújtani. Mint mára kiderült, az emberi léthelyzet átfogó értelmezésére ma sem áll az ember rendelkezésére semmi más eszköz, csak a hit, amely nem a zűrzavaros köldöknézso szubjektum irracionális terméke, hanem az egyetlen rendelkezésre álló emberi képesség, amellyel az értelmes világegész még megalkotható. Egyszerűbben is lehet fogalmazni: a hitben tételezett Isten, vagyis a vallási viszony kell ahhoz, hogy megalapozza az értelmes élet végso erkölcsi komolyságát.

Ezért miközben a népszámlálási adatokból valóban egyértelmű a történeti egyháziasság hanyatlása, azonközben az már a számadatokból egyáltalán nem magától értetődő, hogy eme hanyatlás egyenlő a vallási igény megszűnésével. Ebből a szempontból igen figyelemre méltó a magukat ateistáknak vallók igen csekély száma.

Igenis racionális alapja van annak a feltételezésnek, hogy a szekularizmus mögötti ideológia fentebb vázolt világnézeti elégtelensége újra megszüli az igényt az emberi léthelyzet átfogó értelmezésére, az értelmes világegészbe vetett hitigény újbóli megfogalmazására. Ez az egyre sürgetőbben jelentkező igény nyitja meg az utat az európai keresztyén folytonosság rekonstrukciójára, amelynek a lényege nem valamilyen restauráció, hanem az a felismerés, hogy a zsidó-keresztyén örökségben adott valóságértelmezés Európában csak az értelmes világegészbe vetett hit feladása árán szüntethető meg. Továbbá, az a felismerés, hogy ebben a civilizációban – ahogyan Habermas mondja – a zsidó-keresztyén hagyatékban nincsen alternatívája.

A magam részéről ez az az alternatív értelmezési keret, amelyben a számadatokban tükröződő egyháziasság mai helyzetét látom. Meglehet, ez a szempont alig bizonyíthatóan teoretikus, hiszen a jövőre vonatkozik (különben mi értelme lenne a népszámlálási adatokkal való bármiféle bibelődésnek), ám, mint jeleztem, a szekularista modell nem kevésbé teoretikus. Noha az adatok tényleg az egyháziasság hanyatlásáról szólnak, ám mégis, az általam kifejtett teória a keresztyén folyamat rekonstrukciójáról mégsem nélkülöz minden valóságálapot, még ha számokban ez teljes egyértelműséggel ma még nem is kifejezhető. Míg tehát az egyik oldalról valóban a szekuláris folyamat tartósságáról beszélhetünk, addig a másik oldalról igenis újra megjelent a zsidó-keresztyén örökséghez való visszanyúlás gesztusa. Szerintem tehát összetett folyamatról van itt szó, s ebből a szempontból Magyarország egészen sajátos helyet foglal el az összeurópai folyamaton belül.

A magyar helyzet

Noha az európai valamint a magyar elegyháziatlanodás folyamatában ma már nyilvánvaló párhuzamokat láthatunk, a magyar helyzet annyiban mégis más, hogy a „megkésettség” a szekularizáció terén is tetten érhető. Nálunk a szekularizáció mai szintje nem szerves fejlődés eredményeként alakult ki, hanem összefüggésben van a polgárosodási folyamat ellentmondásosságával, majd erőszakos megszüntetésével. S ez, mint látni fogjuk, ma akár előny is lehet egy újrafogalmazandó keresztyén folytonosság szempontjából. A keresztyénség magyarországi sorsa abban ragadható meg, hogy a régi magyar társadalom egyházfenntartó rétegei gazdaságilag csak részben tudtak bekapcsolódni a polgárosodási folyamatokba. Ezt a lassú, de mégis a régi keresztyén társadalom meghatározó részét szétmorzsoló folyamatot, a „Néhány szempont keresztyénségünk mai helyzetének értelmezéséhez” címmel e folyóirat 2008/2. számában megjelent dolgozatomban írtam le, s ezt most nem kívánám itt más fogalmazásban megismételni. Mint ebben a dolgozatomban jeleztem, a „szerepvesztési folyamat társadalomtörténeti lényege véleményem szerint abban áll, hogy a keresztyénség általában, s azon belül a reformátusság is, s annak általánosan elfogadott intézményes képviselője, az egyház a rendi társadalomból a polgári társada-

lomba való átmenet vesztese lett. A 17–18. század egy identitásában még erős reformátusságot veszélyeztetett az egységes keresztyén társadalmon belül, míg az elmúlt 200 év folyamatai már magát a keresztyén identitást rendítették meg. Különös módon, történeti önértelmezésünkben az ellenreformáció jelentős identitásformáló szerepet kapott, míg az általam jelzett hosszú átmenet folyamatai alig tudatosultak. A régi magyar középnemesség, amely egyébként a nemzeti liberalizmus zászlóvivője volt, s egyházunk legjelentősebb támasza, a jobbágyfelszabadítás nyomán elveszítette úrbéri telkeit, gazdasági erejében megroppant, se mentálisan, se anyagilag tehát nem volt felkészülve a beinduló kapitalizmus gazdasági folyamataiban való részvételre. Kényszerűen a kultúra és az adminisztráció fele tájékozódott, miközben az átfogó folyamatokra egyre inkább a gazdaság alakulása nyomta rá bélyegét. Ez a hosszú átmenet, amelynek a jellegadó vonulata a magyar középosztály sorsa, s amely sok vonatkozásban még ma is tart, a legszélesebb társadalomtörténeti keret, amely az elmúlt kétszáz év magyar történelmének karakterét meghatározza, s amelynek résztvevőjeként és elszenvedőjeként a keresztyénség sorsa értelmezhető.”

Nem véletlen, hogy az egyházfenntartói társadalom válságjelenségei már a 19–20. század fordulóján jelentkezték, s a két háború közötti egyházi irodalom folyamatos krízisjelenségekről cikkezik (ehhez lásd: Németh Pál: Református önismereti olvasókönyv, Bp., Kálvin Kiadó, 1997). Ám mégis az mondható, hogy a régi református egyházfenntartói társadalom szinte teljes szétverését a még megmaradt gazdátársadalom téveszkibe kényszerítésével a kommunizmus végezte el.

A magyar fejlődésben azonban az a különös, hogy éppen a megkésetttség, valamint a féloldalas, majd a kommunizmusban megszakadt polgárosodási folyamatok miatt a keresztyénség mögül ugyan fokozatosan felszámolódtott a társadalmi bázis, sőt beindultak az eleyháziatlanodás folyamatai is, addig mégis, mentalitásban, érületben a régi paraszti világ keresztyén hagyománya meglepően makacsnak bizonyult. Ellentmondásos módon ehhez hozzájárult a kommunizmus zárt világa is, amelynek hivatalos ateizmusa mögött igenis, még erőteljesen jelen volt az erőszakosan megszakított régi keresztyén hagyományvilág.

Nem véletlen, hogy a magyar kulturális keresztyénség, amely a rendszerváltozást követően úgymond a „keresztyén Európához” akart újra csatlakozni, megdőbvenve tapasztalta, hogy a régi keresztyén hagyománytól való elidegenedésben a Nyugat jóval „előttük jár”. Mint ahogyan az sem véletlen, hogy a rendszerváltozás utáni népszámlálási adatok egy felgyorsuló szekularizáció képét mutatják, minek következtében azt kell mondani, hogy a gondolkodásban, mentalitásban, érületben és életformában lejátszódó valóságos szekularizáció a rendszerváltozást követően gyorsabb lezajlású, mint a diktatúrában volt. Ám éppen ezzel egyidejűleg megjeleni látszik egy új tendencia, amelynek a lényege véleményem szerint az újraformálódó középosztály világnézeti útkeresése.

Új középosztály

Nem kétséges ugyanis, hogy a rendszerváltozást követően csakhamar fölmerült a rendszerváltozás utáni Magyarország egyik legfontosabb, ha nem a legfontosabb kérdése, s ez pedig az általában vett nemzeti-keresztyén hagyományhoz való viszony. Ez a kérdés vált a hivatalos ateizmus utáni korszak legfőbb kérdésévé az elmúlt évtizedekben. Nem véletlenül, hiszen a kérdés valójában az volt, hogy a kommunizmus hivatalos, és az egész társadalmat keretező ideológiája után vajon létre kell-e hozni valamiféle ideológiailag egységes keretezettségű társadalmat, s vajon mi lesz az az eszmeiség, amely az ateizmus eltűnése után üresen maradt ideologikus teret be fogja tölteni.

Nem véletlen, hogy a rendszerváltás után kialakult pártpolitikai tagolódást alapvetően mély világnézeti különbségek határozták meg. Míg az egyik oldalról rögtön megjelent a keresztyén folytonosság rekonstrukciójának a gesztusa (Antal József), addig a másik oldalon nagyon markánsan megfogalmazódott a világnézeti pluralizmus hangsúlyozásával egy olyan világkép, amelyik a keresztyén folytonosság rekonstrukcióját lehetetlennek tartotta.

A rendszerváltozás utáni világnézeti küzdelmek kiélezett, sőt nem egyszer hiszteroid jellege abból adódik Magyarországon, hogy míg az egyik oldalról az erőszakos hagyományszakadás élménye túl közeli, s ezért az elidegenedés a régi keresztyén világtól mentalitásban, gondolkodásban, érzületben stb. korántsem befejeződött folyamat, addig a másik oldalról teljességgel nyilvánvaló, hogy az ösztönszerű és spontán visszanyúlás a régi világhoz, a még szerves keresztyén folyamathoz lehetetlennek tűnik a második világháború, egész pontosan a Holokauszt miatt. A régi világhoz való spontán visszanyúlás gesztusának a lehetetlenségét a legplasztikusabban Adorno fogalmazta meg az Elkötelezettség c. tanulmányában (in: A művészet és a művészetek, Bp. 1998., pp. 117–133.), mely szerint „Auschwitz után verset írni barbárság”. Ez a meghatározó mondat tökéletesen kifejezi a II. világháború utáni európai önértelmezés alapvető tételét, s voltaképpen kimondja, hogy a Holokauszttal az európai szellemtörténeti folyamat megszakadt. Aki ezt nem látja, nem ért semmit sem a II. Világháború utáni európai világnézeti útkeresés bonyodalmaiból. A történeti keresztyénséghez való viszony neuralgikus jellege ebből adódik, s ez csapódott le Magyarországon a rendszerváltozás utáni ideologikus helyzetben is. Nem kétséges, hogy az európai jövő, s ezen belül a magyarországi helyzet alapvető kérdése az lesz, hogy az általános önértelmezésben létre tud-e jönni valamiféle konszenzus az európai civilizáció egységére és folytonosságára vonatkozóan. Korunkat alapvetően az a történelmi dilemma határozza meg, hogy míg egyik oldalról Auschwitz után valóban kétségessé vált az európai hagyaték folytathatósága, addig másik oldalról megszüntethetetlenül létezik az európai civilizáció valóságos, belső nyomásából adódó kényszer a folytonosság valamiféle rekonstrukciójára.

Ez a történelmi dilemma alapvető kérdése lesz a most újraformálódó magyar közép- és tőkésosztály (!) azon részének is, amely ugyan már nem közvetlenül a keresztyén hagyományból jön, nem is feltétlenül egyházas, ám mégis, a rendszerváltozás utáni világnézeti útkeresésében a nemzeti-keresztyén hagyomány folytonosságában keresi a támpontokat. Úgy tűnik, ez az igény megjelent.

A jövőre nézve nyilvánvalóan nem lehet jóslásokba bocsátkozni a magyarországi egyházas keresztyénség sorsát illetően. Ám annyi nyilvánvaló, hogy a népszámlálási adatokkal azért kell óvatosan bánni, mert a mi esetünkben nem beszélhetünk szerves fejlődésről, ezért a rendszerváltozás utáni általános helyzet, s azon belül is a keresztyénség helyzete csak tágabb történeti kontextusban értelmezhető. Ne felejtjük, hogy a rendszerváltás nem pusztán politikai rendszerváltás volt Magyarországon, hanem az ellentmondásos, majd megszakadt polgárosodási folyamatok újraindulásának a lehetősége, s ez szinte törvényszerűen fölveti a visszacsatolás, a folytonosság, a közösségi identitás alapvető kérdéseit. A nagy kérdés az lesz, hogy az újraformálódó középosztály – és tőkésosztály mennyiben lesz képes önmaga világképi kifejeződését megtalálni az egyházas keresztyénségben. A folyamat azért összetett és ellentmondásos, mert a középosztálynak ez a része már nem a szerves hagyomány felől jön, ami abban nyilvánul meg, hogy miközben általános érzületben, világnézetiileg a keresztyénség felé tájékozódik, addig a tradicionalizmusában sok szempontból fixálódott egyházas keresztyénség már idegenen tőle. Nagy kérdés tehát, hogy az aktuális egyház

mennyiben tud érzékenységet, intellektuális erőt, nyitottságot felmutatni. Mint ahogyan nagy kérdés az is, hogy a középosztály ezen része mennyiben képes „kitermelni” saját egyháztársadalmát, sőt, saját keresztyén értelmiségét és papságát. Nyilvánvaló, hogy a régi szerves keresztyén hagyomány mai paraszti maradványtársadalmá már egyre kevésbé képes újratermelni önmagát, ugyanakkor az újrapolgárosodási folyamatokban megjelent világnézeti tájékozódási igény miatt mégsem lehet a zsidó-keresztyén örökség teljes feloldódásáról beszélni.

Mindenféle „spekulációt” félretéve, nyilvánvaló, hogy a keresztyén identitás újrafogalmazására való igény a rendszerváltozás óta valóságosan jelen van a magyar társadalom ma is meghatározó csoportjaiban. Ez, mint leírtuk, fakad a sajtóságos társadalomtörténeti előzményekből, amelyben egyrészt minden bizonnyal benne van egyfajta spontán visszacsatolási igény is a történeti folyamat rekonstrukciójára, másrészt pedig a szimpla múltmásolást meghaladó reflektált mozzanat is a közösségi identitás újrafogalmazására.

Távlatok

Am a társadalomtörténeti fejleményeken túl létezik egy tágabb értelmezési keret is, amelybe a magyar folyamat elhelyezhető, s ilyen szempontból akár még Európa számára is érdekes lehet. Ez pedig egész egyszerűen az, hogy a magyar társadalomfejlődési modell a keresztyénséghez való viszonyt illetően nem feltétlenül követi a keresztyénségtől való elidegenedés szerves nyugat-európai útját, hanem épp az erőszakosan megszakított zsidó-keresztyén hagyaték közelsége miatt erőteljesebben képes érzékelni a nyugati civilizáció folytonosságának alapvető fontosságát.

A folytonosság pedig azért centrális kérdés, mert mint Habermas mondja, nincs más hagyaték. Jelenleg ugyan nem bizonyítható, de racionális feltételezéseként igenis elfogadható, hogy ha az európai önértelmezésben a zsidó-keresztyén hagyomány egy tételezett egyenes vonalú szekuláris folyamatban teljességgel feloldódik, akkor immár nem marad semmi sem, amely a világegész értelmezéséhez, az emberi rendeltetés megfogalmazásához, a vallási viszonyban adott értelemadás alapvető feladatához bármiféle keretet tudna nyújtani. Ezért az igenis racionálisan is feltételezhető, hogy a nyugati civilizációban ismételtelen és erőteljesen megjelenik a keresztyénséghez való visszanyúlás gesztusa. Am, mint ezt fentebb kifejtettük, éppen a szellemtörténeti folyamat Auschwitz utáni következményei miatt, ez már nem lehet a reflektálatlan másolás mozzanata.

Ehhez persze szükség van a keresztyén igehirdetés megújulásához is, amely azáltal hozhat újat, hogy meghaladja a szekularizmus beszűkült antropológiáját, kinyitja ismét a látóhatárt az emberi önértelmezés előtt. Ebben a mozzanatban teljesedhet ki a nyugati civilizáció rekonstrukciója, amely nem restauráció, de amely felől nézve a szekularizáció valójában a nyugati civilizáción belüli önkritikus mozzanatnak tűnik egy újrafogalmazandó valóságértelmezés felé. E folyamatban a magyar helyzet egészen sajátos helyet foglal el.

Az egyházas keresztyénségre vonatkozó mai adatokat tehát véleményem szerint nagy óvatossággal kell kezelni, mert egyáltalán nem bizonyított a szekularista történelemfejlődési modell. Ez természetesen nem teszi feleslegessé a pillanatnyi helyzetre vonatkozó szociológiai elemzéseket, s nem teszi érvénytelenné a szociológiai következtetéseket. Am úgy tűnik, a történelmileg hosszú távú civilizatórikus mozgások valamint a modernitás viszonya még sok megválaszolatlan kérdést tartalmaz, s ezért a keresztyénség európai sorsáról meg messze nem lehet végső következtetéseket levonni.

ÉVSZÁZADOK FÉNYEI

BERECZ ÁGNES

Ráday Gedeon, a könyvgyűjtő életműve

A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye *A Ráday-család a magyar kultúrában – 300 éve született Ráday Gedeon* c. konferencia keretében emlékezett a református főgondnok, irodalomszervező és mecénásra, 2013. október 10-én a Ráday Kollégium dísztermében.

A konferencia előadói voltak: Balog Edit Otilia, Berecz Ágnes, Borbély Szilárd, Hermann Zoltán, Orbán László, Petrőczy Éva, Szilágyi Márton és Veisz Bettina. Az előadásokat önálló kötetben jelenteti meg a Ráday Gyűjtemény.

Az alábbiakban Berecz Ágnes előadásával emlékezünk Ráday I. Gedeonra (1713. október 1. – 1792. augusztus 6.).

(– A Szerk.)

Van olyan vélemény, hogy a jubileumi–megemlékező típusú konferenciáknak nincs sok értelme, mert nagy valószínűséggel olyan információkhoz jutunk, amelyeket már eleve tudunk vagy tudhatunk; másrészt az ünnepi jelleg ellehetetleníti, vagy legalábbis tompítja a kritikai jellegű reflexiót. Szervezőként mi a jó példák sorát szeretnénk gyarapítani, ezért olyan előadások szervezésére törekedtünk, amelyek vagy új eredményeket mutatnak be, vagy új kontextusban értékelik Ráday Gedeon életművének valamely szeletét. Ezzel adózhatunk leginkább Ráday Gedeon emlékének, hiszen életében ő nem a múltat katalogizálta, nem a trendeket követte, hanem ellenkezőleg cselekedett. Fiatalkorától késő öregkoráig jellemző volt rá, hogy a jelenben élt, a jövő foglalkoztatta, a múltból pedig tudást és inspirációt merített. Költői tevékenységében az anyanyelv és a poétikai formák alkalmazása foglalkoztatta. Kulturális szervezőként addig soha nem volt kezdeményezéseket segített (induló folyóiratokat, tudományos társaságokat). A péceli családi kastély létrehozása ugyancsak az életműhöz sorolható, hiszen a díszterem, a szalonok, a vendégszobák, a könyvtárterem freskóinak mintáját Ráday Gedeon válogatta és rendezte kompozícióba, és írt hozzájuk párversek. S bár a kastély építészeti hűségese követi a már megállapodott francia típusú barokk stílusirányt, szembeütően egyedi, lakályos, családcentrikus rezidencia lett. Az egyetlen aránytalanság nem volt más, mint az épület tömegéhez és a Ráday-család anyagi lehetőségeihez képest lenyűgözően nagy könyvgyűjtemény. A könyvtárhoz dolgozószoba is tartozott, amely néhány lépésnyire volt a magánlakosztálytól, illetve a kerttől: Ráday Gedeon élete nagy részét ezen a szűk, ám egy literátus számára ideális közegben töltötte.

Fő témám a könyvei által is meghatározható gyűjtő jellemzése, de bevezető előadóként fontosnak tartom, hogy számba vegyük azt az alapot, amelyről elrugaszkozunk. Ráday Gedeon irodalomtörténeti, művelődéstörténeti örökségét és jelentőségét 150 éve elemzi, méltatja az utókor. Bár ezt a sort Arany János nyitotta meg, a nagy-

számú ismeretterjesztő közlemény mellett máig kevés a tudományos igényű és értékű szövegkiadások, levéltári kutatásokon alapuló publikációk száma.¹ Viszont rendkívül gazdagon tenyészt Ráday Gedeon alakja körül egyfajta legendárium, anekdotacsoport, amelynek egy része Kazinczy Ferenc közléseire megy vissza, más része a folklórba illeszkedik, vagy kutatói tévedésen alapul, vagy ki tudja, honnan ered. Ilyen legenda például Rádayné találkozása Mária Teréziával Gödöllőn, II. József soha nem bizonyított látogatása Pécelen, a tokaji boroshordók duplafenekű aljában becsempészett könyvek, Mozart-operaelőadás a péceli kastélyban, tudós literátusok munkamegbeszélései Ráday Gedeonnal ugyancsak Pécelen. Ha rákeresünk az interneten, pillanatok alatt találunk ilyen megfogalmazást: „*a kor legjobb arcai megfordultak házában*” vagy hogy halálakor szeretett felesége virrasztott felette zokogva (valójában Szentpéteri Katalin hunyt el jóval előbb). Számunkra, akik elköteleztük magunkat az örökség igényes, hiteles feltárása és közzététele mellett, az a feladat adódik, hogy a fennmaradt forrásokat minél teljesebben közzétegyük – immár elektronikus formában. A Ráday Könyvtár munkatársai napi rendszerességgel szembesülnek azzal, hogy mindenki az internetről kezdi a tájékozódást, és csak jó esetben nem fejezi is be az ott elérhető tartalmakkal. Valójában, mint azt alább látni fogjuk, az ilyen jellegű témák esetében a publikált források nagy része még csak hagyományos kiadványokban érhető el.

Az egyik legfontosabb forrásegység Ráday Gedeon fennmaradt költői munkássága, amelyet először Váczy János adott ki 1892-ben; ez a Magyar Elektronikus Könyvtárban az interneten is hozzáférhető. 2009-ben jelent meg az új kritikai kiadás, amely egyrészt újabb tételekkel gyarapítja az addig ismert életművet, másrészt a jegyzetek, a kísérő tanulmány az eddigiéknél árnyaltabban közelíti meg a literátor és alkotó Ráday Gedeont.² Ennek a kötetnek nincs digitális elérhetősége.

A másik fontos forrásegység Ráday Gedeon levelezése. A Ráday Gyűjteményben őrzött családi levéltár 25 folyóméternyi anyagából a legszűkebben véve két folyóméter tartalmazza Ráday Gedeon fennmaradt levelezését, azonban ennél jóval több dokumentummal kell számolnunk – a más nevek, illetve más iratcsoportok alá sorolt állománnyal és másutt őrzött tételekkel is. Bár ez a mennyiség első közelítésben hatalmas, a művelődéstörténeti kutatás szempontjából leglényegesebb iratokat publikálták már az elmúlt másfél évszázad során. Ezek a tudós- és költőtársakkal, szerkesztőkkel váltott levelek, amelyek évkönyvekben, az Irodalomtörténeti Közleményekben, a Magyar Könyvszemlében, illetve a levelezőpartnerek kritikai kiadásában jelentek meg. Közülük a legfontosabb a Kazinczy Ferenc levelezése-sorozat, amelyet 21 kötetben a 20. század elején adott ki Váczy János, és amelyet hosszú ideig követtek a kiegészítések, mígnem az utóbbi időben a teljes Kazinczy kritikai újrakiadás gigászi munkája – a Debreceni Tudományegyetem, az Akadémia és az ELTE együttműködésében – ígéri a végleges eredményt. Ebből a teljes, újrafeldolgozott levelezés azonban már csak elektronikusan lesz közzétéve, papíralapon nem – a tételek száma ugyanis meghaladja az ötvenezretet.

A Kazinczy-szál nagyon fontos, hiszen ő a kor literátusi kapcsolatrendszerének középpontjában állt és neki köszönhető Ráday Gedeon emlékezetének átmentése is. De Ráday Gedeon levelezése messze nem teljes egészében feltárt. Saját kutatói vállalkozásom volt Ráday Gedeon feleségének, Szentpéteri Katalin levelezési anyagának a szövegkiadása, amelyet szeretnénk a kiterjesztett debreceni elektronikus forrásközlés keretében illeszteni. Reméltük, hogy a jelen konferencián már ebből mutathatunk ízelítőt – sajnos ez nem sikerült, de meg fogjuk valósítani; mert rengeteg munka és rengeteg Ráday Gedeonra vonatkozó adalék van benne. A következő tervbe vett fel-

dolgozandó levéltári egység pedig Ráday Gedeonnak a mindenkori református ágensségekkel folytatott levelezése, amely más aspektusokból – egyháztörténeti, egyházipolitikai, művelődéstörténeti és könyvészeti szempontból – ígér új információkat.

Ráday Gedeon könyvtáráról, mint gyűjtői teljesítményről és tájékozódásának háttérbázisáról szólva ki mást idézhetnénk elsőnek, mint Kazinczyt, aki 1788-as látogatására emlékezve így írja le a *Pályám emlékezetében* az akkor már kiteljesedett gyűjteményt: „*Behajtatván a kastély déli nagy kapuján, a palota alatt, a keleti szárny felé tértem, s Rádayt földszint találtam, dolgozójában. Innen nyílt az ajtó bibliotékájába, mely a keleti és a déli szögben állott, négy veresmárvány oszlop tartván boltozatját. Ehhez még két szomszédszobát kelle elfoglalni a kapu felé. Poétái egy negyedik szobában állottak dolgozója mellett, az udvarra; a magyar könyvek hitvese szobájában. Ami e hat szobában el nem fért, Pesten tartaték és Ludányban.*” – A leírás minden bizonnyal pontos, Pécelen meg is van mindmáig az összes szoba és a vörösmárvány oszlopos könyvtárterem; Budapesten pedig a Dunamelléki Református Egyházkerület Székházának földszintjén új elrendezésben látható a könyvtár (6478 mű kb. 12-15E kötetben).

A könyvekkel együtt megkapott, Pécelről beszállított eredeti bútorzatból mára egy dupla könyvesszekrény és két polcfal maradt fenn, a többi kópia. Rakovitz Henrik pozsonyi asztalosmester polcainak titka idén nyáron táruult fel. Eddig ugyanis úgy tudtuk, hogy a bútorzat eredeti festése, színvilága a rokokó fehér-arany volt. Idén a könyvtár átrendezését követően szükségessé vált a polcok restaurátori rendbehozatala. Teljes restaurálásra nem volt mód, csupán állagmegóvó beavatkozásra, de Bleicher András restaurátor kutatóablakot nyitott a múltra. Az eredeti könyvespolc oldalfalán feltárta az összes festékréteget egészen a legalsó szintig. A kiindulási állapot a nyolcvanas években felvitt fehér festék volt. Ez alatt a korábbi évtizedek egérszürke festékrétege van, amely alatt egy még korábbi, eddig eredeti alapszínnek hitt fehér szín tárható fel. De nem ez volt az eredeti állapot. Bleicher András elemzése szerint a fenyőfából készült polc látszó részei, oldalfala pácolt tölgy díszburkolattal volt fedve eredetileg, amelyet sellakréteg védett.³ Azaz a Ráday Gedeon által rendelt könyvespolc festetlen, barna színű volt, aranyozott ornamentikával díszítve. Könyvtárának összképét ily módon a bőrkötésekkel harmonizáló barna–arany tónus határozta meg, ami a barokk könyvtárstílusnak felel meg. Hogy a polcok mikor lettek első ízben fehér-aranyra átfestve, nehezen határozható meg. A 18. század legvége – a 19. század eleje a szoba jöhető periódus. Jelenleg ötödik rétegeként ismét mattfehér festék került a polcokra.

Rátérve a könyvtár állományára, elsősorban Segesváry Viktor 1955-ben írt és 1992-ben megjelent monográfiájára kell hivatkoznunk.⁴ A legrészletesebben és a téma jellegéből adódóan máig helytálló érvénnyel ez a mű mutatja be a könyvtár geneziséét, forrásait, az egyes szakcsoportokról is kitűnő jellemzést nyújt. A mű angol nyelvű kiadása 2007-ben jelent meg, és az azóta beérkező külföldi szakmai érdeklődésekből érzékelhető, hogy a könyvtár híre eljutott az európai könyvészeti kutatókhoz is (a monográfia mind magyarul, mind angolul elérhető az interneten). Segesváry munkáját tekinthetjük egyfajta origónak, amely alapvetően rendben van, csupán kiteljesíteni lehet a források végső kiaknázásáig. E kiteljesítések sorába tartozik Borvölgyi Györgyi kötete Ráday Pál könyvtáráról,⁵ amellyel elkülönítette a családi könyvtár két gyűjtői korszakát; továbbá Csenki Éva – Borvölgyi Györgyi jelenleg is folyó kutatási programja Ráday Gedeon kötetéseiről. Ez utóbbi ritka kutatási témát, amelynek eredményeit a Ráday Gyűjtemény honlapján tesszük közzé, a családi levéltár forrásanyaga teszi különösen értékessé. Természetesen Segesváry Viktor is felhasználta a könyvészeti vonatkozású levéltári dokumentumokat, de sok esetben csak demonstratív érvennek, példának illesztette kötetébe, és nem merítette ki őket. Ezt igyekeztem pótolni néhány közleménnyel Ráday Gedeon aukciós beszerzései kapcsán.

Úgy gondolom, hogy minket most elsősorban a könyveit olvasó Ráday Gedeon érdekel. El szoktuk mondani tárlatvezetéseinken, hogy ez egy enciklopédikus jellegű barokk magánkönyvtár, amely tartalmazza a kor tudományos alalműveit, valamint a klasszikus és az akkori kortárs irodalmat. Az már a tulajdonos orientációját is jelzi, hogy a francia felvilágosodás és a protestáns teológia irodalma, valamint a 18. század második felének prohibitív röpirat-irodalma kiemelkedő arányban található meg benne. A főnemesi magánkönyvtáraktól eltérően Ráday Gedeon maga végezte a gyarapítás és a gondozás feladatát is, nem túlzás azt állítani, hogy élete legkedvesebb tevékenysége a könyvbeszerzés és az olvasás volt.

Mindez igaz, de az általánosságokon túl nagyon nehéz feladat áttekinteni egy ekkora könyvtár szellemi tartalmát, illetve Ráday Gedeon személyes preferenciáit, az őt magát is meghatározó olvasmányélményeket. Nem segített az utókornak azzal, hogy telejegyzetelje könyveit – tulajdonosi jelzésül alkalmazott szolid, autográf monogramját a könyvtáblák belső-felső részén nagyítóval kell keresni –, úgyhogy ebben a kérdésben javarészt feltételezésekre, bár természetesen megalapozott feltételezésekre kell hagyatkoznunk.

Bizonyosnak tekinthető, hogy például orvostudományi, fizikai, kémiai, elméleti matematikai vagy csillagászati szakmunkákban Ráday Gedeon nem mélyedt el, noha ilyen tárgyú művek is szép számmal akadnak könyvtárában. Ezek tanulmányozásához olyan képzettség és érdeklődés kellett volna, amilyennel ő nem rendelkezett. Vegyünk egy példát: a könyvtár látványos darabja, és bizonyíthatóan Ráday Gedeon beszerzése Vesalius anatómiai atlaszának egy 1725-ös kiadása. Vesalius anatómiája a legjobb volt – a 16. és a 17. században. A 18. század közepére azonban a revíziók és a javított metszetanyag ellenére is kikerült a használatból, helyét az orvosi képzésben Giovanni Battista Morgagni anatómiája vette át. A sokáig felülmúlhatatlannak vélt Vesalius trónfosztását az okozta, hogy a leíró narratíva és szemléltetés nézőpontját felváltotta a kórbonctan és a terápiás praxis által meghatározott nézőpont. Ez azonban akkor csak a szűk szakma számára volt evidens, mindenki másnak még jó ideig „a Vesalius” jelentette az anatómiát. Ráday Gedeon beszerezte Vesaliust, és beszerezte Morgagnit is – tehát pontosan tudta, mi a legjobb – holott egészen bizonyos, hogy nem vonzódott az anatómia szakkérdéseihez.

Körülbelül ugyanez mondható el Cellarius csillagkép-atlaszáról, amely szintén a 17. században volt tudományos segédlet. A folyamatosan tökéletesedő műszerek révén nyert új felfedezések miatt a 18. században már John Flamsteed atlasza volt a szakma etalonja. Ebben az esetben azonban Ráday Gedeon nem haladt a korról, megelégedett Cellarius művészi ábráival. A fizikai-matematikai szakcsoportban viszont – amelyet akkoriban általánosan, Ráday Gedeon is, a filozófia halmazához soroltak – megtalálható Cardano, Newton, Descartes, Barrow, Leibniz, Wolff, Euler neve. Tökéletes választások, ebben a névsorban benne van a teljes matematikatudomány a 16. századtól Ráday Gedeon jelenéig, noha nyugodtan kizárhatjuk, hogy dolgozószobája magányában differenciálható függvények összegének a deriváltját kutatta volna.

Nem vehetjük végig a könyvtár összes szakcsoportját, mert kimeríthetetlen sűrűbe tévednénk. A továbbiakban tehát csak az irodalmi tárgyú művekre koncentrálnunk, amelyek a legközelebb álltak Ráday Gedeon érdeklődéséhez.

Ami a magyar nyelvű szépirodalmat illeti, az nehezíti dolgunkat, hogy apja példáját követve Ráday Gedeon is kiemelten fontosnak tartotta ezek lehető legteljesebb összegyűjtését. Mindketten jócskán megelőzték korukat, mert ez a gyűjtési elv vagy prioritás csak 1780 után vált megfogalmazott célkitűzéssé a magyar könyvtárlajdonosok körében. Így viszont az állomány csupán azt tükrözi, hogy mit sikerült a tel-

jességből megszerezni; azt nem, hogy az egyes szerzők közül melyeket kedvelte, olvasta gyakran Ráday Gedeon.

Czvittinger Dávid és Bod Péter lexikonai segíthették abban, hogy a magyar szépirodalom legrégebbi, és már a 18. században is nehezen hozzáférhető históriás énekeiből szép kollekción gyűjtsön össze. Így Heltai János, Ilosvai Péter, Istvánffy Pál, Bogáthi Fazakas és sok más szerző mind fellelhető volt nála, általában gyűjteményes kötetekben. A poétikai minta és hatás szempontjából sokkal fontosabb Balassi Bálint és Rimay János műveinek nincs nyoma. Persze mindkét szerzőtől kevés anyag jelent meg nyomtatásban a 19. századot megelőzően, kéziratos gyűjteményben azonban terjedtek és éppen meglehettek Ráday Gedeonnak. Van arra utaló nyom, hogy rendelkezett Balassi-kézirattal. Ez azért érdekes kérdés, mert többen feltételezték már Balassi hatását Ráday Gedeon költészetében.

Gyöngyösi István művei, köztük a rendkívül népszerű Murányi Vénusz megvan a könyvtárban, és idézhető Ráday Gedeon vallomása is: „*Ifju koromban én is igen Gyöngyösianus voltam, s azt gondoltam, hogy a' verseknek szépsége főbbképpen a' bővségből, és valamely dolognak hoszszabb le írásából áll*” – írta Kazinczynak 1790-ben. Gyöngyösi a rejtekező régi magyar poétikai hagyománytól függetlenül robbant a köztudatba a 17. század végén, népszerűségét töretlenül megőrizve a 18. század első évtizedeiben is. Az idős Ráday Gedeon már kritikai megítéléssel viszonyul hozzá: „*Gyöngyösi bennünket elvakíta ömlő soraival s fecsegésig menő bővségével; nekünk mindjárt szép a vers, ha ömlik, s azon kapunk, ami síma és könnyű, nem ami szép. Azonban én Gyöngyösinek nem tagadom érdemeit, sőt hogy neki igen szép helyei is vannak, vallom*” – idézi Ráday szavait Kazinczy Ferenc a *Pályám emlékezetében*. Ráday Gedeon szerette volna a kalózkiadások során erősen romlott *Murányi Vénusz* eredeti, hamisítatlan szövegét közreadni. Kovásznai Sándor és Zilahi Sámuel marosvásárhelyi professzorokkal 1787 végén és a rákövetkező években sokat tárgyalt és levelezett erről. A munka azonban a professzor 1792-ben bekövetkezett halála miatt megszakadt, s mivel Ráday Gedeon maga is ebben az évben hunyt el, Gyöngyösi kritikai kiadása a 20. századig váratott magára.

Ismertebb és valóban jelentősebb a költő Zrínyi Miklós eposzának újrafelfedezése. Ráday Gedeon a maga élményéből és ítéletéből kiindulva minden literátor-partnerének ajánlotta Zrínyit: „*nem tagadom én azt, hogy én ezt az Versszerzőt felette nagyra becsülöm, és majd minden Poétáinknak eleibe teszem: Ugy reményelem, hogy edgyet fog ebben vélem ítélni minden*” – s ezek után hosszan sorolja Zrínyi prozódijának sajátosságait. Kazinczyt meggyőzte a mű kiválóságáról, olyannyira, hogy Zrínyi műveinek első összkiadását ő jelentette meg 1817-ben, valóra váltva ezzel Ráday Gedeon tervét.

Az természetes, hogy Ráday korának magyar szerzői, Batsányi, Baróti Szabó Dávid, Péczeli József, Bessenyei, Barcsay és társaik mind megvoltak a gyűjteményben – a példányok többségét maguk a szerzők küldték meg számára.

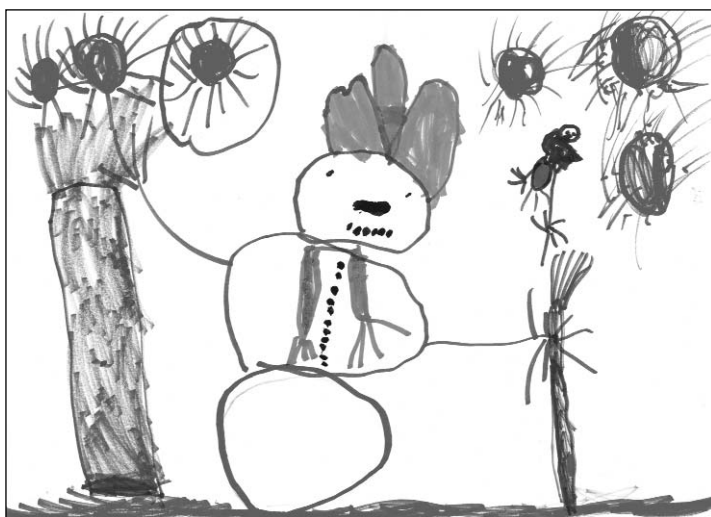
Végül röviden tekintsük át a Ráday-könyvtár világirodalmi kollekciónját. Rendkívül érdekesnek tartom, hogy noha Goethe csak a 19. század elején vezeti be a világirodalom, a *Weltliteratur* fogalmát – amely nem egyszerűen a nemzetek irodalmát, hanem egy általánosan érvényes kánont határoz meg – Ráday Gedeon mint-ha már eme kánon, eme értékítélet szerint válogatott volna. Természetesen az összes klasszikus antik szerző, a többféle kiadásban is meglevő Vergilius, Ovidius, Homérosz, Horatius, Aiszkülosz, Szophoklész, Euripidész, Arisztophanész, Plautus, Terentius; továbbá számos kisebb név, rengeteg rétor – ők valamennyien, az

antik történetírókkal egyetemben, a minden korban minden könyvtár számára kötelező standardhoz tartoznak. De ha az újabb kor irodalmi terméséből rendelkezésre álló köteteket nézzük, akkor azt tapasztaljuk, hogy Ráday Gedeon rendre eltalálta a később kanonizálódott nagy klasszikusokat: Dante, Petrarca, Boccaccio, Tasso, Rabelais, Corneille, Racine, Molière, Shakespeare, Defoe, Fielding, Pope, Swift, Calderon, Cervantes, Goldoni neve rajzolja meg ezt a pályát (az angol szerzők fordításban vannak meg, az olasz, spanyol művek általában eredetiben is és fordításban is). A 17–18. századi francia és német szépirodalom rendkívül széles spektrumban, valamennyi műfajában megtalálható a polcokon; ezeket Ráday Gedeon egész életében naprakészen követte. Az az állítás tehát az ő példájával is igazolható, hogy a magyar irodalom meghatározó forrása a két nagy európai minta volt.

Az említett nagy nevek mellett számos olyan szerzőt is beszerzett Ráday Gedeon, akik nem váltak a későbbi irodalmi köztudat általánosan ismert alakjaivá, de életművük, teljesítményük jelentős volt. Ilyen szerző például Navarrai Margit és számos más humanista – Celtes, Sebastian Brant; és természetesen a zsoldárfordítók. Érdekes lenne még tovább vizsgálni az irodalmi állományegység kifejezetten szórakoztató, szerzőjük által sem a magasirodalom részének tekintett darabjait. Állandó példám Richardson *Pamelája*, magától értetődően francia fordításban; de számos hasonló korabeli szappanopera fellelhető a „komoly” művek között. Egyszer megkísérlem majd számba venni ezeket is, hogy kiegészíthessük Ráday Gedeon portréját a kikapcsolódó olvasó szemszögéből.

JEGYZETEK

1. A Ráday-családra, a kastélyra és a könyvtár történetére vonatkozó, folyamatosan frissített Bibliográfia elérhető a Ráday Gyűjtemény honlapján (www.rgy.hu, „Olvasóterem” menüpont). – 2. *Ráday Gedeon és Földi János összes versei*. Sajtó alá rendezte Borbély Szilárd. (Régi Magyar Költők Tára. XVIII. század) Budapest, Universitas 2009. – 3. Bleicher András munkajelentése 2013; Ráday Gyűjtemény iratai. – 3. Segesváry Viktor: *A Ráday Könyvtár 18. századi története*. Budapest, Ráday Gyűjtemény, 1992. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 4.) – 5. Borvölgyi Györgyi: *Ráday Pál (1677–1733) könyvtára*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2004. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai VII.)

Kopcsó Mandula Hanna (5 éves)

SZÉPMÍVESSÉG

Sebestény-Jáger Orsolya

DECEMBERI ÉGBOLT

Lám, elmúlt megint, miről hittük múlhatatlan –
 akár csendes mosoly a száj szögletén,
 mint birsalmák magánya a megözvegyült ágon,
 mikor száradó levelek közt téblábol a fény.

Még felsajdul fölöttünk a decemberi égbolt,
 bőrünket kócos szél szántja a platánfák alatt.
 Este gyertyát gyújtunk, a vállunk összeér.
 Szeretni tanulunk – még lehet, még szabad.

TÓTH-MÁTHÉ MIKLÓS

A hóember

Karácsony estén korán zárt törzshelyük, a lakótelep egyik sarkában meghúzódó kocsmá, de nekik még nem volt kedvük hazamenni. Egy ideig a kocsmá előtt toporogtak a frissen esett hóban, aztán átlötyögtek a térre. Nem nagy távolság, csak egy kis utcán kellett keresztül menni, és már le is cövekelhettek szokott őrhelyükön, a tér közepén, a nagy gesztenyefánál.

Roszkedvűen szívták a cigarettát, és időnként körbeadták azt az üveg bort, amit még zárás előtt vettek. Hárman voltak. Ez elenyészően kis szám a napi átlaghoz, amikor tizenöten is összeverődtek, nyomasztóan nehezedve a kedélyekre. Olyankor hangosak voltak és kötekedők. A tér birtokosai. Mindenki más csak betolakodó, amolyan jöttment.

Most keveset beszéltek és egyre rosszabb hangulatban. Egy ideig még reménykedtek, hogy a néptelen fehérségben, a fővároshoz szokatlan csendben talán feltűnik valamelyik haver, de csakhamar letettek erről. Később már egymást méregették, jobb híján egy kis belső kötekedésre készen.

A behemót Joco, a faarcú, aki még haveri körben is csak ritkán mosolygott, megszire fricskázta a cigarettacsikket.

– Rühellem ezt az estét – mondta. – Olyan a város, akár a temető. Mindenki behúzódik a vackába, és cicomázza a fenyőgallyat.

Jocónak tekintélye volt. Hallgatólagosan vezérnek tekintették a téren, mert baromi erejét már néhányszor bebizonyította. A másik kettő jobbnak látta rögtön helyeselni. A tömzsi Káro meg is toldotta.

– Birkák – jelentette ki. – Mint a birkák.

Füles, hatalmas hajsapkája alól már csak utána szajkózta:

– Birkák! Ez frankó! Akár a birkák!

És röhögtek. Ekkor távolabb feltűnt egy ember. Ahogy botladozva közeledett a hóban, látszott, hogy olyan ötven körüli férfi. Sötétkék télikabátot viselt, kalapot és szemüveget.

Káro vette észre először. Jocóra hunyorított.

– Ott jön egy birka! Ne bégettessük meg egy kicsit?!

A férfi ekkor már egészen közel volt. Középtermetű, sovány kis ember, a hónaljáig ért Jocónak. Ez akkor derült ki, mikor a faarcú behemót elállta az útját.

– Apuskám, megmondaná, hány óra?

– Hogyne. Nagyon szívesen. – A férfi kigombolta a télkabátját és körülményesen zsebóráát húzott elő. Felpattintotta a tetejét.

– Fél kilenc, uraim.

– Hazudik! – lépett most közelebb Káro. – Már kilenc is elmúlt.

– Bocsánatot kérek – mutatta körbe az órát a férfi –, győződjenek meg róla önök is. Ma állítottam be a rádió szerint.

– Már elmúlt kilenc! – préselte a szavakat Jocó. – Nem hallotta?!

– Hallottam, kérem, de a rádió szerint...

Jocó megmarkolta a férfi kabátját.

– Át akartál verni minket?! Ez a krumpli már nem is jár, úgy csórtad ki a múzeumból. Ezért most laposra verlek. Káro, vedd le a szemüvegét.

Káro készségesen az operációhoz készülő orvos gyöngédségével vette le a szemüveget, és akkor hunyorogva azt mondta a férfinak:

– Uraim, ne felejtsek el, hogy ma a szeretet és a békesség ünnepe van.

Jocó annyira meglepődött, hogy kiengedte markból a kabátot.

– Még van pofád hülyéskedni?!

– Dehogy, kérem, az én helyzetemben ez igazán nem lenne célszerű. De hát karácsony este van. Ilyenkor azért mégse kéne verekedni. Ha azonban úgy gondolják, verjenek meg. Sosem voltam erős, ötven éves vagyok, azonkívül önök hárman vannak. Kérem, parancsoljanak, de ha lehet, engedjék meg, hogy levegyem a kabátomat... A múlt héten vásároltam, és érthető ugye, ha nem szeretném, hogy véres legyen.

Jocó elképedve állt. Először történt meg vele, hogy nem tudta, mit cselekedjen. Úgy ütni, hogy valaki beleegyezik, ilyesmi még nem fordult elő vele.

A férfi közben levetette a kabátját.

– Megfogná? – nyújtotta Káro felé – Esetleg, ha maga is verni akar, akkor nagyon megkérem, adja oda annak, aki éppen nem üt.

– Te csak ne rendelkez! – fortyant fel Káro. – Mit gondolsz, hol vagy? A hivatalban?

A férfi finoman elmosolyodott.

– Ott én rendelkezem a legkevésbé. Nem én vagyok az igazgató. Csak egy kis csavar a hivatali gépezetben. Uraim, engedjék meg, hogy bemutakozzam. Takács Gábor – nyújtotta a kezét Jocó felé.

– Menjen a fenébe! – fordított hátat Jocó és odébb sétált, mint aki a maga részéről befejezte az ügyet.

– Ezek szerint nem vernek meg? – nézett a másik kettőre Takács Gábor, és amikor nem kapott választ, lassan felvette a kabátját.

– Az órát még az édesapámtól kaptam. Gimnazista koromban, egy karácsony estén. Milyen szépek is voltak azok a régi karácsonyok! Nem tudom, önök hogy vannak vele, de ma valahogy nem érzem úgy az ünnep hangulatát. Lehet, hogy ez a korral jár, vagy maguk, fiatalok is úgy érzik?

– Na söprés! – legyintett Füles. – Ne locsogjon itt. Spuri a kéglire, mert kigyulad a karácsonyfája és betömködik maga elől az ünnepi kaját.

– Nincs karácsonyfám – lépett közelebb Takács Gábor. – Egyedül élek... két éve... egyedül...

Jocó megfordult. Cigarettaát vett elő, rágyújtott.

– Van ilyen! Az asszony olajra lépett, mi?

– Meghalt, kérem.

Jocó nagy karikákban eregette ki a füstöt. Ezt is ő tudta legjobban a téren. Nézte, ahogy előkanyarognak a szájából, megnőnek, aztán elszakadva, szétfoszlanak a levegőben.

– Gyereke csak van? – kérdezte később.

– Nincsen... Sajnos, az sincs.

– Akkor menjen a rokonaihoz... – ajánlotta Káró.

– A rokonaim Kanadában élnek.

– Na látja – vigyorgott Füles. – Akkor meg kapja a frankó cuccokat, és még maga siránkozik!

– A szemüvegemet, lenne szíves – pislogott Takács Gábor. Káró Jocóra nézett, és amikor a haver összehúzott szemmel biccentett, visszaadta.

– Köszönöm – tette fel a szemüvegét Takács, majd Füleshez fordulva mondta:

– Nem kapok cuccokat, kérem... Nem tartjuk a kapcsolatot...

– Akkor maga csakugyan egyedül lehet, fater – bólogatott Füles. – De lássa be, mi azért mégse fogadhatjuk örökbe! Éppen ezért, legjobb lesz, ha szépen hazacaplat.

– Hiszen éppen ez az – sóhajtott Takács Gábor –, otthon a lakásban, még úgy sem érzem a karácsony hangulatát, mint idekinn. Azért is sétálok, mert a hó valahogy emlékeztet azokra a régi gyerekkori karácsonyokra. Vidéken éltünk, és ha esett a hó, mindig hőembert csináltunk. Istenem, de régen csináltam már hőembert!

A játszótér felé nézett, amely ott terült el mögöttük. A libikókát, a homokozót vas-tag hótakaró borította. És ekkor a homokozó mögött, a túlsó oldalon észrevett egy félig elkészült hőembert. Csak a törzse volt még meg, az is ormótlanná puffedve a frissen ráesett hótól.

– Odanézenek! – mutatott oda. – Egy hőember!

– Hol? – mozdult közelebb Füles, és a mikor meglátta, röhögött. – Fater, maga el van tájolva! Az egy szemetesekuka csak ráesett a hó.

– Az kérem, hőember – vette védelmébe Takács Gábor –, de nincs még befejezve. Biztosan a kis srácok kezdték csinálni délelőtt, de aztán, hogy esni kezdett a hó, hát abbahagyták.

Hirtelen átlépett a kis vaskerítésen.

– Hé! Mit akar csinálni?! Hová megy?! – kiáltott utána Káró. Takács Gábor akkor már a hőember közelébe ért, onnan kiáltott vissza:

– Befejezem! Legalábbis megpróbálom! Csodálkoznak majd holnap a kis srácok!

– Ez bolond! Hagyjátok! – legyintett Jocó. – Nekünk is egy ilyen buggyant agyút kellett kifognunk.

– Skizofranci! – toldotta meg a jellemzést Káró, és közben Takácsot figyelte, aki már ott sürgölődött a hőember-torzó körül. – Rossz nézni, ahogy szerencsétlenkedik! Akkor csinált ez hőembert, amikor én voltam a miniszterelnök.

Cigarettaztak, és nézték Takácsot.

– Ha legalább lenne még egy kis piánk! – siránkozott Füles, és forgatta, dobálgatta az üres üveget, mint egy zsonglőr. – Két üveggel kellett volna venni, vagy inkább hárommal. Most aztán addig kortyolhatjuk a levegőt, ameddig be nem rúgnak tőle.

– Rühellem ezt az estét – morogta Jocó, majd szórakozottan átlépett a kerítésen, és odaballagott Takács mellé. – Na megy a meló?

– Úgy gondolom, igen – lihegett Takács –, bár be kell vallanom, bizony eléggé kijöttem a gyakorlatból. A legutolsó hőembert... ajaj... már meg se tudom mondani, mikor csináltam.

Jocó bólintott, közben belerúgott néhányszor a hóemberbe.

– Még nem elég kemény – állapította meg szakszerűen –, jobban meg kéne nyomkodni.

Lehajolt, és nagy kezével gyúrni, dagasztani kezdte a havat.

– Mit bámultok? – fordult hátra a másik kettő felé, akik már szintén ott strázsáltak. – Gurítsatok össze néhány hógombócot! Vagy sose csináltatok még hóembert?

A két haver egymásra nézett. Káró füttyentett egyet csodálkozva, Füles végigszántott hajkoronáján, ami nála a tanácsstalanság jele volt, aztán mentek, és görgetni kezdték a havat.

Egy óra múlva már olyan hóember magasodott a tér közepén, akár egy hirdetőoszlop. Az orrának egy fadarabot faragott ki Káró, a szemnek meg két sötét színű kavicsot tettek. Füles a hóember hóna alá nyomta az üres borosüveget is.

– Valami tökfedő kéne az öregnek – mustrálgatta Jocó –, Füles, eridj, keress valamit.

Takács Gábor levette a kalapját.

– Tegyük fel ezt.

– Na ne marhuljon – nézett rá Jocó. – Akkor maga mit visel?

– Van még otthon egy másik, amit eddig csak ünnepi alkalomkor hordtam. De már úgyis be akartam fogni. Az új kabátomhoz jobban is illik majd.

És ráigazította a kalapot a hóember fejére. Aztán nevettek, mert a hóember igazán jól mutatott. Tekintélyesen komorrá vált benne, mint egy gondoktól gyötört bankigazgató.

– A kis srácok holnap... – lelkesedett Takács Gábor – nem hisznek majd a szemüknek... Azt hiszik, a hóember a hegyekből jött, hogy játsszon velük egy ideig... Pedig a hóember nem a hegyekből jött... Hanem sokkal távolabbról... Csak én tudom, honnan...

Levette a szemüvegét és megtörölte a zsebkendőjével. Nézték mind a hárman. És akkor megszólalt Jocó:

– Hány óra van most? Meg tudná mondani?

– Hogyne. Nagyon szívesen – tette fel a szemüvegét Takács Gábor, majd körülményesen elővette a zseborát. Felkattintotta a tetejét – Negyed tizenegy – mutatta körbe. – Tessék, győződjenek meg róla önök is.

– Nem szükséges – dörmögte Jocó –, magának, fater... elhisszük.

PETRŐCZI ÉVA

Egy szokatlan megtérési kisregény

Farkas Márta – a Károli Gáspár Református Egyetemen és a keresztyén közéletben-pedagógiában közismert nevén Kelemenné Farkas Márta – *Szerzek néki...*, az 1 Mózes 2,18-ra utaló című kisregényével hitépítő irodalmunk egyik, mindmáig fájdalmas hiányát pótolja. Olyan, önmegszentelési kísérletek, édeskés cifraságok nélküli könyv ez, amelyben, pontosan úgy, mint a való életben, a szent és a hétköznapi, ha úgy tetszik, a profán elemek keverednek. Anna, a hősnő, asszonyembert próbáló feladatra vállalkozik a késő-kádárista Magyarországon. Nem csupán saját hitének elmélyüléséért-elmélyítéséért küzd, hanem ateista vőlegényét, Sándort, s egy kallódó kis szomszéd lányt, Ildikót is igyekszik Isten közelébe juttatni. Nem erőszakos térítgetési fogásokkal, nem is úgy, hogy a „hitéleti játékteret” emberi gyengeségektől mentesnek,

sterilen tökéletesnek igyekszik láttatni. Korántsem! A kisregény alábbiakban közölt csúcspontja, Billy Graham 1985-ös budapesti szolgálatának ábrázolása, szinte testközelbe hozza annak a régi-régi, a szeptemberi melegben tömegeket megmozgató evangelizációnak minden mozzanatát, az együtt-verejtékező testek kipárolgását, ruháikat, viselkedésüket, még az amerikai tolmács nyelvi ügytelenségeit is. Ezen a ponton természetesen eszünkbe jut, hogy szerzőnk, akit elsősorban a Károli Gáspár Református Egyetem Idegennyelvi Lektorátusának, 2007-től pedig a Theolingua Egyházi Szaknyelvi Vizsgaközpontnak alapító vezetőjeként, a Zsinati Iroda iskolaügyi szakembereként, a Református Pedagógiai Műhely Alapító elnökeként, korábban pedig a Baár-Madas Gimnázium francia–olasz szakos tanáraként ismertünk és szerettünk meg, egyszersmind kiváló műfordító is. Olyannyira, hogy Valery Larbaud-tól Alain Robbe-Grillet-ig, vagy éppen az árnyalatok mesteréig, Marguerite Duras-ig kézikönyvtárnyi francia remekművet tolmácsolt, s 1968-ban elnyerte az év műfordítói díját. Más szóval: a határozott, de környezetét mindig belakó, abból mindig otthont teremtő, a bölcsészkar mellett teológiát is végzett keresztyén pedagógus, presbiter, közéleti személyiség életének utóbbi, „civil” évtizedeiben sem szűnt meg vérbeli tollforgató lenni. Bár termékeny műfordítói korszaka a nyolcvanas évek derekán, s különösen a „károli” évtizedek óta megszakadni látszott, szépirói énje ott lappangott érzékletes cikkeiben, például az olaszországi valdensekről szóló, szép írásában. Szerkesztői tevékenysége, gyakorlata – *Keresztyén Nevelés, Presbiter* – pedig megóvja attól, hogy a kései pályakezdők szokása szerint túlsorduljon, csapongó és fegyelmezetlen, nagy önmegmutatási vágyában szerénytelen legyen.

Kikhez is szól ezek után a megjelenés előtt álló *Szerzek néki...*? Első renden volta-képpen mindnyájunkhoz, hiszen a hit nem olyan, mint egy egyetemi diploma: megkapom, s szépen elpihenget egy fiókban. Hanem életünknek olyan eleme, amelynek napról-napra meg kell újulnia. A „gyászmunka” szót mindnyájan ismerjük, elfogadjuk. De van „hitmunka” is, annak ellenére, hogy a tömegek inkább a látványos-villámfényes pálfordulásokra, nem a csöndes és következetes belső küzdelmekre szeretnek odafigyelni. Ez a könyv, élettelsége, természetessége, itt-ott csipős humora mellett tehát egyfajta rendhagyó hittankönyv is. De – szűkebb célközönségként – szól a felemás igában vergődő emberpárokhoz is, akik számára komoly élményt, útmutatást jelenthet Anna és Sándor története. Ebben az olvasatban pedig méltó párja, kiegészítője lesz-lehet a házasság és párkapcsolat-gondozó pasztorálpszichológiai munkáknak.

Írót avatni mindig ünnep, mindig öröm. És a kései indulás egyáltalán nem reménytelen. Gondoljunk csak a nagyszerű amerikai-ír Frank McCourt-ra, aki gimnáziumi tanári évtizedeit követően lett ismert és elismert íróvá!

KELEMENNÉ FARKAS MÁRTA

Szerzek néki...

(regényrészlet)

Nagy pénteken, a párolgó, nyirkos tömegben a maga egyszerűségében tárul fel előttem az, amit számtalanszor hallottam, és számtalanszor ment el a fülem mellett. Az Isten szavának ez a képtelenség az egyik csodája, hogy hol elmegy a fülünk mellett, hol pedig ugyanaz a szó egy élet gyökereit tépi ki, hogy átláttálja más talajba. Pár perce még ott dideregtem a hideg falnak dőlve, és a szagokat, a levegő páratartalmát, a nyirkot éreztem, kritizálón és kíváncsian: „na, halljuk, mit mond ez a

pap”-lelkülettel, a magam mindentudásának és kiválóságának fegyverzetében. Aztán elmondott ez a pap néhány egyszerű mondatot, és nekem melegem lett. Mert a vállamon nyugodott a Kéz. Eddig sem szembe kellett volna vele futnom, hiszen nem vagyunk egyenrangú felek, hogy egyformán erőlködve fussunk egymás felé. A kisujjamat sem kellett volna megmozdítanom. Én meg mit erőlködtem, lihegtem, küzdöttem az értelmem ellenszelével, hogy izomlázás lett a lelkem meg a szívem a nagy rohanásban. Pedig ott állt a hátam mögött (ahogy Ady írta, de sose hittem el), csak el kellett volna engednem magam, kicsit hátradőlőm, félrehajtanom a fejem...

És mit kellett neki is loholnia miattam, mit kellett neki szenvednie miattam, győzködni engem, sírnia rajtam! És hányszor csóválta a fejét szomorúan! És milyen türelmes volt... Finom meleg árad a kezéből.

Amikor kisodródok a tömeggel az ajtón, olyan a járásom, mintha gumiasztalon rugóznék. Észre sem veszem Julit, csak amikor megrántja a kabátom ujját.

– Sírtál? – kérdezi.

– Nem, dehogysis. Nevettem.

Néz rám, kicsit rosszállóan, kicsit hitetlenkedve, hogy hogyan lehet még ilyenkor is hülyéskedni.

– Nem érted? Balgatagok és restszívűek vagytok... – mondom, és magam sem értem, hogyan jutott eszembe (életemben először) szó szerinti idézet a Bibliából. – Hát nevettem, mert találkoztunk. Vele. Végig ott állt a hátam mögött.

Juli rám néz, nagyon komoly.

– Ez igaz?

– Igazabb, mint az, hogy itt állunk.

– Akkor jó – mondja.

VI. Az értetlenség

Egy hete nem találkoztam Sándorral. A pályázatát a múlt héten kellett beadnia. Nem zavartam, bár minden telefonfülkébe bementem, és minden alkalommal az utolsó pillanatban tettem vissza a kagylót, mielőtt csöngeni kezdett volna. Ő kérte, hogy most ne találkozzunk. Elhittem neki, hogy napi 14 órát is dolgozik, hogy határidőre beadhassák. Rémes hét volt.

Aztán váratlanul, éppen másnapra, hogy befejezték és beadták a pályázatot, Julitól kaptam két belépőt a Sportcsarnokba. Felhívtam Sándort. Aludt, de hallottam a hangján, hogy nagyon örül nekem. A programnak nem annyira örült, azt is hallottam a hangján, de bizonygatta, hogy szívesen jön velem.

Most boldogan ügetünk a megálló felé.

Bent a metróban kétféle ember utazik. Világosan meg lehet különböztetni azokat – állapítom meg –, akik a világhírű gitárost mennek meghallgatni (mert ő is fellép arrafelé), azoktól, akik a szintén világhírű prédikátor miatt igyekeznek a Sportcsarnokba. Érdekes volna utólag ellenőrizni, vajon helyesen tippeltünk-e. Mi a Délinél szállunk fel, a végállomáson, így van ülőhelyünk. Egyre nő a tömeg, alig-alig száll le valaki, minden megállónál jócskán tódulnak befelé. Néha egy-egy illatfelhőbe bugyolált nő tör át az emberfalon. A férfiak izzadsággal vegyes dezodorja gomolyog az orrunk felé. Hangosak és csendesek, feltűnősködők és szerények, szépek és csúnyák, pattanásosak és sima bőrűek, majdnem kopaszok és hosszú hajúak, mindenen röhögők és komolyak, rágón csámcsogók és beszélgetők – ott tömörülnek előttünk és fölöttünk a fiatalok összes válfajai.

– Mít szólnál, ha mindegyiket megkérdezném, hová megy?

– Ne kérdezd meg, kérlek – suttogom Sándor fülébe, hogy a metrózajtól is meghallja. – Beletipornál a szabadságukba.

– Csak megkérdezem. Semmi következménye nincs, hogy mit válaszolnak. Fontoskodó képet vágnék, és azt mondanám, hogy felmérést végzünk, szociológiai felmérést a fiatalok szabadidő felhasználásáról. Na?

– Neee... Csak feltűnést keltenénk.

– Bocs, elfelejtettem, hogy nekünk be kell olvadnunk a szürke tömegbe, mert ami feltűnő, az már nem lehet...

– Kérlek, ne cikizz. Egyáltalán nem kell semmilyen színű tömegbe beolvadnunk. Ha bele akarnék olvadni, akkor mindent úgy csinálnék, úgy viselkednék, ahogy a szürke tömeg. Ezt pedig igazán nem foghatod rám. Nem vállalom másodállást, hogy tartam az életszínvonalamat, nem vállalom harmadállást sem, és nem nézem szájtátva Sas Jóskát, és nem hallgatom vakon a nemtudom melyik zenekart. És még koncertet is inkább a Zeneakadémián hallgatnék, ha eljőnnél velem, de nem jössz. Egyedül meg nem megyek. És még sorolhatnám. De egyet tényleg szeretnék úgy csinálni, és ez a szürkeség. Szóval hogy ne feltűnősködjek. Mert lámpalázás vagyok. Persze...

– Persze?

– Persze, ha például arról volna szó, hogy valami célt csak feltűnéssel lehet elérni, akkor feltűnnék.

– Tudom, mire gondolsz. Úgy ismerlek, mint a tenyeremet.

– Na, mire?

– Arra, hogy például ha tudnád, hogy ha most itt a metróban kiállsz a középre és csengő hangon prédikálni kezdesz, akkor mindenki térdre rogy és megtér, még erre a feltűnő aktusra is hajlandó volnál.

– Pontosan.

– Próbáld meg.

– Nem. Hiszen éppen ebből a célból megyünk az amerikaiakat meghallgatni.

– Jól kivágtad magad! – mondta és kedvesen nevetett. – Ámde őt csak azok fogják hallani, akik jegyet vettek a Sportcsarnokba, és el is jönnek. A többi, például az a kis nyeszlett tini a sarokban, az öklömnyi pattanásaival meg a tíz centis szoknyájával, meg a többi, sose fog megtérni, ha te most megfutamodsz.

Miért ront el mindent? Az imént még úgy éreztem, enyém a világ, boldog voltam és izgatott várakozás töltött el, hogy hátha, hátha most... Ez az amerikai, akinek olvastam egy könyvét, amely direkt most, a budapesti látogatására jelent meg, szóval ő már rengeteg embert Jézushoz vezetett. Hátha, hátha most őt is... Ugyanis Sándor is kedves (bár ki tudja, mennyire őszinte) érdeklődéssel várta ezt az alkalmat. Erre most cinikus lett, meggondolta, vagy mi, és keresi a lehetőséget, hogy megbántson, vagy ki tudja, talán azt akarja, hogy visszaforduljunk. Mi játszódik le ilyenkor ebben az emberben? Belébújik az ördög(?), erről van szó? Álljak ide a tömött metró közepébe és prédikáljak? Rásandítok, de nem tudom kitalálni, mit gondol. Összehúzott szemmel nézegeti az utasokat.

Mivel nem válaszolok a provokációjára, megfogja és megszorítja a kezem.

– Na?

– Hagyjál, légy szíves.

– A kedvemért... Na?

– Ne rontsd már el ezt a szép estét!

– Szép? Mitől szép? Az idő szép benne? Vagy az, hogy együtt vagyunk? Vagy netalántán az, hogy az amerikaiakat fogjuk hallani, ha ugyan ránk nem robbantják ezt az egész francos Sportcsarnokot? Jaj, ne haragudj, nem is akartam erről beszélni, de a minap hallottam, hogy valami anarchisták vagy terroristák jöttek szintén Amerikából külön erre az alkalomra, hogy felrobbantsák a híveivel együtt. Na, mindegy, most már kiszaladt a számon, tényleg sajnálom. Szerintem csak vaklárma...

– Ki mondta ezt a marhaságot?

– Egy kollégám. Aki szintén itt lesz. Igen vicces volt, ahogy kiderült. Képzeld el, hogy a reggeli közös kávézaskor odaültem az asztala sarkára, s mivel a kávécsészém alja kávé lett, nem akartam az íróasztalára letenni, hanem felkaptam egy kemény-papírt. Hát, ahogy felkapom, kiesik alóla ez a furcsa belépőjegy vagy mi. Nicsak, mondom, mi a manó, a Tamáska... Mert csak Tamáskának hívjuk, olyan Tamáska-szerű ugyanis. Tamáska meg rámnéz az ártatlan kis szakállával, és elpirul. El-pi-rul! Olyan aranyos volt. Megnyugtattam, hogy én is jövök. Erre aztán végképp nem tudta, sírjon-e vagy nevéssen. De aztán inkább sírt, mert megmondtam neki, hogy elveim ellenére jövök csak el, hivatalból, a menyasszonyom parancsára.

– Elveid ellenére? Sándorom, de hiszen neked nincsenek elveid. A tagadás még nem elv.

– Nono, csak lassan a testtel, kincsem. Azért, mert nem egyeznek az elveim a tieddel, attól még lehetnek. Egyébként pedig ez sem igaz, mert csak az elveink egy része nem egyezik. Vagy mondjuk úgy, hogy a kedvteléseink egy része? Vagy... na jó, a világnézetünk más.

– Ismét kevered a fogalmakat. A hit nem világnézet. A hit létforma.

– Jaj, ne gyere ezzel, édes egyetlenem! Ezt már annyiszor mondtad, és én annyiszor bebizonyítottam neked, hogy ez nem igaz. Mert alapjaiban az én létformám nem különbözik a tiédőtől, mi csak a hit dolgában különbözünk egy kicsit.

– Jó, most hagyjuk ezt, hiszen csak üvöltve lehet beszélgetni. Különben is mindjárt leszállunk.

– Kíváncsi vagyok, ezek közül hányan jönnek velünk.

Sándor nagy önuralommal vette tudomásul, hogy a metróból kiáradó nép jelentős része a Sportcsarnok felé vette az útját. Én jót mulattam magamban, de nem szóltam, nem akartam megbántani. A kellemes, langyos estében ez a rengeteg ember, aki mind egy cél felé igyekezett, a maga rendkívüli sokféleségében is mintha egy ritmusra lépkedett volna. Pedig sokan ácsorogtak, vártak valakit, ismerősök köszöntötték nevetve egymást, talán még nagy felfedezések és leleplezések is történtek. Nem voltak számozott helyek, így az érkezési idő meg a személyes szemfülesség döntötte el, ki hová ül.

Az a buta hír, hogy terroristák fel akarják robbantani a Sportcsarnokot, egészen megülte a kedélyemet. Az énekkarhoz közel még sok hely volt, de nem akartam oda befurakodni, távol a kijáratoktól, féltem, hogy a szorongás annyira úrrá lesz rajtam, hogy nem tudok majd figyelni. Ám furcsa mód, ahogy egyre beljebb hatoltunk a pad-sorok közé, és közelebből egyenként láttam az embereket, nem mint valami hatalmas masszát, elmúlt minden félelmem. A tompán morajló, nyüzsgő, gigantikus és tarka hangyaboly lebomlott egyes emberekre. Végül aztán mégis az énekkar közelében ültünk le. Igaz, hogy a szónoknak – szónokoknak – csak a hátát fogjuk látni, de engem úgysem az érdekelt, hogy milyen az arcuk, hanem, hogy mit mondanak. A hatalmas eredménytáblán megjelent a felsorolás, hogy mit fogunk énekelni, aztán a szöveg is. Ez jó ötlet – gondoltam.

Az előttünk lévő sorban fiatal házaspár ült, mellettük kis fekvőszékben a gyerekek. Nem lehetett több egy évesnél. Gyönyörű kisbaba volt, és remekül viselkedett, pedig meleg volt, tömeg volt, zaj volt.

Amikor a program elkezdődött, a sokezer ember elnémult. Szívszorító volt ez a csend, szinte hihetetlen. A kisbaba is némán forgatta a szemét.

A beszédeket énekkar és közös éneklés váltogatta. Máig sem értem, hogy lehet, hogy ez az óriási embertömeg fáziskésés nélkül énekelt. Sándor is énekelt, bár csak

dörmögve és pironkodva, de talán nem tudott ellenállni a tömeghatásnak. Később, amikor ez egyszer szoba került, fölényesen lesöpörte az asztalról az én magyarázatomat.

– Mit képzelsz, nem ugyanez történt Hitler, meg Sztálin, meg Rákosi idején? A tömegpszichózis az tömegpszichózis, akármilyen címkét ragasztunk is rá.

– Persze, csak éppen a tömeget mindig valaki – valami – mozgatja. A többségben valamilyen erő dolgozik, amely kivetíti a hatását a közömbösekre, sőt az ellenállókra is. Vagy negatív, vagy pozitív erő; az én fogalmazásom szerint (és ez a pontosabb) sátáni vagy mennyei erő. Ezzel az erő eredetét is megjelöltük, nem csak a minőségét.

Nem is volt különösebben jó vagy új vagy szívenütő az, amit az amerikai mondott. Egyáltalán, mire oda jutottunk, hogy végre megjelent és beszélni kezdett, kissé elpilledt a népség a beszédek meg éneklések alatt. A hatást tovább csökkentette, hogy tolmács közvetített, aki külföldre szakadt hazánkfia volt, így gyakran nem találta a megfelelő magyar szavakat, kifejezéseket. És mégis... Az ima valóságos ima volt, az előttünk ülő házaspár égnek emelte a karját, volt, aki állt, volt, aki ült, volt, aki térdelt, ki így, ki úgy kulcsolta össze a kezét. Érezni lehetett a féreg-ember felfelé nézését, a mindenkiért-könyörgés igyekezetét, az együtt-Isten-előtt megható buzgalmát. Ugye, nem lehetetlen, hogy ezt az embert itt mellettem megérintse a hit? Mert engem halálra kínozt ez a kétfelé tépettség. Légy szíves, Uram, tégy valamit, mert én tényleg nem bírom ezt a kétfelé tépettséget. Persze a Te dicsőségedre, Uram, úgy gondoltam... És ő itt mellettem vajon mit gondol? Vajon imádkozik-e? A szeme be van hunyva, szép barna keze a térdén pihen. Vajon mi van a fejében? A szívében?

... Amen.

Ahogy a végén elhal az utolsó ének utolsó taktusa, ismét emberekre hullik szét a sokaság. Sándorra nézek, ő kedvesen rám mosolyog, és megszorítja a kezem.

– Szép volt – mondja.

Nem is igen beszélgetünk addig, amíg ki nem keveredünk a Sportcsarnokból, s a többiekkel együtt a metró felé csoszogunk. Egyesek kígyómozgással próbálnak előre jutni, nem sok sikerrel. Majdnem felkiáltok, amikor a közelünkben felfedezem a pattanásos, rövidszoknyás kis tinédzsert, akivel a metróban utaztunk idelafelé. Ott van mellette egy-két ismerős arc a metróból.

– Nini, a kis pattanásos – mondom Sándornak felvillanyozva.

– Jé, tényleg. Ezt nem hittem volna. Állati sok a fiatal, nem úgy, mint nálatok, a fegyházban...

Sosem mulasztja el az alkalmat, hogy ezt az idéetlen szóviccet elsüsse az egyházzal-fegyházzal.

– Ott is vannak fiatalok.

– Csudát. Csupa vén banya ül ott.

– Na meg én és Juli.

– Kettő a kétszázhoz. Khm.

– Egyébként honnét vagy ilyen biztos a dolgokban?

– Mert én elfogulatlan vagyok. Meg látok a szememmel. Látod, a baptisták például megszervezték ezt a mai bulit. Jó, bocs, rendezvényt. Mondd meg igaz szívedre, el tudod képzelni, hogy a szakállas szívű katolikus egyházatyák kibéreljék a Sportcsarnokot, mert van (de nincs) egy olyan szónokuk, akinek a kedvéért tízezer ember idecsődülne? Na? El tudod képzelni? Na jó, talán a Pápa kedvéért... Vagy el tudod képzelni, hogy az egész család ott töltsse a vasárnapját a templomban és csatolt helyiségekben, és jól érezze ott magát, mint egy klubban, közös programokat csináljon, és például palacsintát süssön? Na, ugye, hogy nem. Miért nem? És ezeknél miért igen?

– Nem tudom. Csak egyet tudok: te még egyszer sem voltál hajlandó velem eljönni a mi összejöveteleinkre. Legutóbb mikor is? Májusban, amikor kirándultunk, akkor is hívtalak, de nem jöttél, csak utólag tettél utálatos megjegyzéseket.

– Most nem rólam van szó.

– Sosem rólad van szó? Akkor csak üres beszéd az egész.

– De most itt vagyok.

– És rossz? Rossz neked, hogy itt vagy? Ne mondd, hogy nyomtalanul múlik el ez az este, mert nem hiszem el.

– Ez rajtad is áll... Van valami terved ma estére?

– Ezután még el akarsz menni valahová?

A hangom, ahogy visszahallottam, már megint erőszakos volt, pedig nem akartam. Megint elfelejtettem, hogy Sándor egy másik ember, akinek ez a „buli” most még csak érdekesség. De mikor lesz gyümölcse? Megérem-e, kibírom-e addig? És biztos-e, hogy eredménye lesz, és nem keményedik meg, mint az a bizonyos szörnyeteg fáraó?

– Hát... – mondja bizonytalanul –, inkább menjünk haza, hozzátok, jó? Anyádék? Hol vannak?

– Tudtommal otthon, de nem baj, azért csak menjünk. Innét pillanatok alatt odaérünk. Meg éhes is vagyok.

Az túlzás, hogy pillanatok alatt, mert vagy három szerelvény ment el, mire felértünk. Aztán megejtettük a szertartásos vitát arról, hogy hol szálljunk le, mert a Pillangó utca és az Őrs vezér tere között éppen félúton laktunk. Most a Pillangónál döntöttünk.

– Fokhagymás rostélyos – mondta Sándor, ahogy beléptünk a kapun.

– Nem tudom... Nem inkább fasírozott?

– Minden esetre húsнемű és fokhagymás. Remek.

A mi házunk szagos ház. Ahogy belépünk, meg tudjuk állapítani, mit főznek a földszinten, aztán, ha gyalog megyünk föl, emeletenként. Ilyenkor azzal szórakozunk, hogy kiválasztjuk, melyik menüt kérjük. A másodikon laknak dőzsölőék: mint valami karikatúra, olyanok. Még az arcuk is úgy fénylik, mintha zsíros volna, és a két szülő meg a két gyerek egészen egyforma. Az még csak hagyján, hogy ők hasonlítanak egymásra meg a szülőkre, de a férj is hasonlít az asszonyra (vagy fordítva).

Most, éppen amikor felérünk a lépcsőfordulóra, kipattan az ajtó, és hullámzó, peckes mozdulatokkal kísétál a kislány.

– Szija, Anna! – veti oda, s már tolul is az orromba a lecsószag.

– Szija – mondom. – Lecsót főztök?

– Azt. Az apus lezavart egy üveg borért. Pedig tudja, hogy utálok a kocsmába menni, más meg már nincs nyitva.

– Mít ünnepeltek?

– Azt, hogy nemsokára elköltözünk. Persze még nem annyira biztos, mert már többször volt úgy, hogy elköltözünk, de mindig közbejött valami. Az utolsó pillanatban. Szerintem persze csak az jött közbe, hogy az emberek utálják a telepi lakásokat. Pedig hát...

– Ti miért akartok elköltözni?

– Nekünk kicsi a lakás. Ha apuska meg anyuska bemegy a konyhába, beszorulnak. Irtó röhhögséges.

– Egyszerűbb volna lefogyni, nem? – kérdezi Sándor széles mosollyal.

– Naná. De mindig a kaján jár az eszük. Meg nekünk is, mert ránk ragadt.

– A múltkor ígértél valamit, emlékszel? – kérdezem, hogy témát váltsunk, mert az evés-téma kimeríthetetlen, sose ér véget.

– Én? – kérdezi a kislány nagyra meresztett szemmel. – Mit ígértem?

– Hogy eljössz velem valahová... Nem emlékszel?

A kislány Sándorra sandít, aztán megnézi, hogy be van-e csukva a háta mögött az ajtó.

– Oda? – suttogja.

– Aha. Na, mikor érsz rá? Most vasárnap jó?

– Hát izé... Jónak jó, csak tudod, az a helyzet, hogy...

– Akarod, hogy én beszéljem meg anyukádékkal?

– Jaj, azt nem szeretném. Inkább majd kitalálok valamit.

– Arról szó sem lehet – mondom szigorúan, de már meg is bánom, mert a tekintetében a teljes tanácsstalanság mellé kis félelem is lopakodik. – Na, ne ijedezz már. Csak tudnod kell, hogy az ember templomba nem mehet hazugság árán.

– De ha csak úgy mehetünk?

– Hááát... nem is tudom. Tulajdonképpen honnét veszed, hogy nem engednének el?

– Ugyan, Annus, ne tessed, hogy nem tudod! Hiszen apuska párttag meg minden nyavalya. Szakszervezet is. Anyus meg azt mondja és csinálja, amit apus akar, mert apus csak a családjáért teszi, meg ilyenek. Hát ezért. És a múltkor is volt a tévébe egy műsor, valami Bagolyvár vagy mi, és abba is volt a Bibliáról, igaz, hogy nem sokat értettem, de nézni akartam, és erre az apus rácsapott a tévére, hogy mindjárt belerúg, ha el nem oltom, és ne tömjem a fejem hülyeségekkel, azt is mondta, meg hogy inkább tanulnék. Azt ő nem érti meg, hogy vannak dolgok, amik jobban érdekelnek, mint a tanulás. Az a könyv is olyan szép volt, amit adtál, csak persze eléggé hihetetlen volt, hogy valaki, tudod, az a francia vallású, nem is, csak a francia a biztos, de nem emlékszem, szóval nagyon régen volt, és az a nő inkább meghal, meg hagyja, hogy kiirtsák a családját, de ő mégis megmarad a vallása mellett. Szóval ez olyan hihetetlen volt, de azért jót sírtam rajta.

– Akkor mi legyen?

– Bízid ide. Ha szép idő van, meg se kérdezik, hová megyek, csak azt mondom, hogy le. Ez csak nem hazugság?

– Nem hazudsz, de nem is mondasz igazat.

– Még hogy!... Ha azt mondanám, hogy felmegyek, és közbe meg le, akkor hazudnék.

– Figyelj, Ildikó... halasszuk el inkább, ha jobb alkalom adódik.

– Szóval nem akarsz magaddal vinni?

– Te kis butus, dehogynem. Csak éppen most úgy látom, hogy nem megfelelő a pillanat.

Ildikó a maga kamaszos természetességével hirtelen Sándor felé mozdult.

– Mondd meg neki, hogy ne vacakoljon velem – mondta a sírástól megbicsakló hangon. – Én az iskolába nem érzem jól magam, mert kicikiznek, hogy kövér vagyok, de ezt az évet valahogy muszáj itt kibírnom. Aztán megyek szakközépbe, ott már más lesz. Itthon se olyan nagyon jó, bár néha azért jó, de sokszor mindenki ideges, és az is borzasztó, hogy mindig a kaja, csak a kaja, ételszag van meg mosogatunk, nem is engedik, hogy rendesen kiszellőztessünk. Annus meg ígéreti, hogy ott egészen más, mert ott mindenki szereti a másikat. Mondtam, hogy olyan hely nincs is, azt én jobban tudom, persze őt máshol is szeretik, mert sovány és bombázó. De azt mondtam, hogy igenis, ott mindenki szereti egymást. És most meg nem akar elvinni. Na?

Könyörgő pillantásával Sándorra tapadt. Sándor csak mosolygott, nem válaszolt.

– Na? – kérdezte ismét. – Ott tényleg olyan?

– Nem tudom – mondta végül Sándor, s félrebillent fejével nézett a kislány feje fölé.

– Nem tudod? Nem voltál még ott? Hiszen látom mindig, hogy jöttök ide Annussal...

– Nem itt van a templom – mosolygott Sándor, és megsimította Ildikó haját, de a kislány elrántotta a fejét.

– Mintha én azt nem tudnám!

– Figyelj, Ildikó. Én téged olyan alkalomra szeretnék vinni, ahol olyan gyerekek vannak, mint te. Ő – bólintottam Sándor felé – a felnőttek közé jár.

Ildikó a szemöldökét ráncolta, aztán hirtelen észbe kapott.

– Te jó ég! A bor! Apus agyonver...

Letrappolt a lépcsőn, csak úgy rengett a karfa, ahogy a kanyarban belékapaszkodott.

– Ezt jól megbeszéltétek – nevetett Sándor, ahogy elindultunk a harmadik emelet felé.

– Meg. Már nem is tudom, hányadszor járok így veled. Pedig milyen jó volna neki, ha...

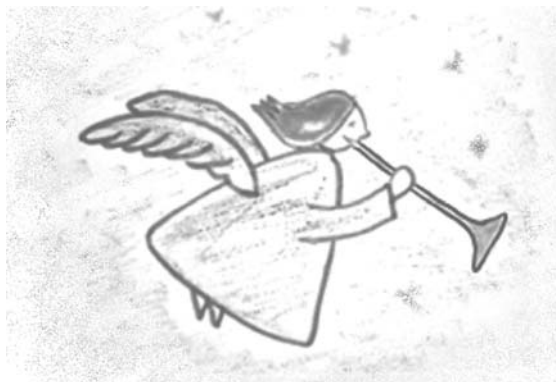
– Ha?... Csak nem gondolod komolyan, hogy ott más fából faragták a gyerekeket? Azt hiszed, azért, mert a felnőttek ájtatoskodnak, a gyerekek is? Legfeljebb a pap orra előtt nem gyepálják egymást, megvárják, mint az iskolában, hogy elforduljon.

– Az ő korcsoportja már nem gyepálja egymást. Értelmes, rendes srácok. Némelyik komoly hívő. És ezek a meghatározók. Biztosan befogadnák.

– Te tudod – mondta, és megvonta a vállát –, bár én nem hiszem. A gyerek az gyerek, és a gyerek kegyetlen, mert őszinte.

– Hát igen. De azt nem vonhatod kétségbe, hogy a Szentlélek a gyerekekben is munkálkodhat. Ugyanis erről semmit sem tudsz.

Hirtelen nagy-nagy fáradtság költözött belém. Már megint! Már megint hagyom magam meddő vitákba csalni! Már megint azt hiszem, egy nyelven beszélünk! Már megint rendre utasítom, helyre teszem, kizárom a hívők világából, merthogy ő semmit sem tudhat erről az egészből. Csak éppen későn veszem észre, hogy így nem is akar majd semmit se tudni. Mert már megint úgy beszéltem veled, mint beavatott a be nem avatottal, mintha valami titkos dologról volna szó, amelynek ajtaja őelőtte örökre zárva marad. Szerettem volna megbeszélni veled a Sportszarnokot, mert érzem, hogy nem tetszett neki. Hiába mondta, hogy szép volt, az felületes, inkább udvarias megállapítás volt. Mégis meg kellene beszélünk, hátha ő is... hátha...

Takács E. Ildikó

HITRŐL 17 SZÓTAGOS VERSFORMÁBAN

Mélység s magasság
végtelen – Isten nélkül
a lét védtelen.

**

Magadat mástól
másokat tőled véd a
Tízparancsolat.

**

Az örökélet
a lélek földi léte
és visszatérte.

**

Véletlen – mondják,
ám érzem: őriz s vezet
a Gondviselés.

**

Fontosabb nekem
a lelki-táplálék, mint
jó tál ételek.

**

Templomban zenés
áhítat: Advent. Meleg
fénye átítat.

**

Karácsony este
Zsoltár hang zeng: „Jézusunk
megszülete~ett...”

**

Tavasza van, Húsvét.
Bimbózó remény nyílik
a Kereszt tövén.

**

Hitet újíto
Pünkösöd, rózsája virulj
lelkünk-kertjében.

**

TANÚSÁG

TARR ZOLTÁN

A templomépítő és konferenciaszervező lelkipásztor: Merétey Sándor emlékezete (1930–2013)

Merétey Sándor ny. református lelkipásztor, zsinati tanácsos, a Budakeszi Református Egyházközség templomépítője, a Város díszpolgára, a balatonszárszói Soli Deo Gloria Konferenciaközpont újraépítő igazgatója földi életének útja 2013. október 9-én, 83 éves korában véget ért. Családtagjai, lelkészársai, volt munkatársai és szeretett budakeszi gyülekezetének tagjai október 19-én hálaadó istentiszteleten vettek búcsút tőle az ő közreműködésével épült templomban.

Az Igét Fónagy Miklós ny. esperes hirdette János evangéliuma 21. részének 15. verse alapján. „A temetési ígehirdetés az Ige alapján felidézte, hogyan kapott elhívást nagytitiszteletű Merétey Sándor az Úrtól a lelkipásztori szolgálatra, hogyan talált hű társra feleségében, hogyan érkezett Budakeszire, a II. világháború által – főleg Erdélyből és a Partiumból – idesorolt református családokból létrejött gyülekezetbe segédlelkészi, majd lelkészi (1964) beosztásba. Az egyházi-hitéleti szempontból kedvezőtlen légkörű hatvanas-hetvenes években egyre épült, növekedett a gyülekezet, a református lelkészt és nejét lassan faluszerte jól ismerte mindenki, több generáció számára lettek ők *Sanyi bácsi* és *Kati néni*. A gyülekezeti élet számos területén tevékenykedtek annak érdekében, hogy Isten Igéje, az evangélium Budakeszin ismert legyen és követőkre találjon. Az istentiszteletek, kereszttelők, konfirmációk, esküvők mellett több mint négy évtizeden át szerveződtek a kirándulások, pingpongcsaták, bibliakörök, irodalmi estek, ünnepi megemlékezések, karácsonyi ajándékozások, szeretetvendégségek, missziós látogatások, és alakultak ki beszélgetések, viták minden korosztály részvételével. Az 1990-es évektől újabb gyülekezeti közösségek formálódására nyílt alkalom (cserkészcsapat, 2000 után pedig gyülekezeti kórus, Protestáns Kör), ezek létrejöttét is támogatta, segítette Sanyi bácsi. Ebben az időszakban született meg a nagy elhatározás is: a szűkös imaház mellett új templom építését kezdeményezi. Merétey nagytitiszteletű úr fáradhatatlanul járta a világi és egyházi fórumokat a szükséges engedélyek, pályázatok, anyagi támogatások megszerzéséért. Az erőfeszítések és az Istenbe vetett bizodalom gyümölcseként 1999 októberében került sor az új budakeszi református templom felszentelésére!” – írja beszámolójában pontosan és szépen *Marosi Zsuzsa* presbiter.

A modern környezetbe illeszkedő, a fát, mint természetes anyagot hangsúlyosan használó Isten-házában még hét évet szolgált. 2006-ban vonult nyugdíjba, de ameddig egészsége megengedte, nem szakadt el a budakesziektől, a gyülekezettől. Budakeszi önkormányzata Merétey Sándor szolgálatát a település életét alakító tevékenységéért Budakeszi díszpolgára címmel ismerte el.

A gyülekezeti lelkipásztori szolgálata mellett legalább olyan fontos és áldozatos munkát végzett Merétey Sándor a közegyházban is. 1975-től a Zsinati Levéltár vezetője, 1997–2003 között zsinati tanácsos. A legmaradandóbb a balatonszárszói Soli Deo Gloria Konferenciaközpont fizikai és lelki újraépítése. Már 1983-ban ott van a balatonszárszói konferenciák újjáélesztői és az 1952-ben államosított konferenciatelep visszaszerzésének előkészítői között, azok motorja. Az 1992-ben visszakapott telepen az Ő gondoskodó, szervező munkája révén új épületek épültek, egy modern konferenciaközpont első bástyái, és állhatatossága révén a szomszédos ingatlanok megvásárlásával tovább gyarapodott a telep. 2003-ban pedig a konferenciatelep új főépületének alapkövét helyezte el.

A szárszói Református Értelmiségi Konferenciák egyik spiritus rectora (a Szárszói füzetek szerkesztője mellett) 1985–2003 között. 1992-től egész nyáron át tartó, más jellegű (korosztályos, réteg-találkozó, szakmai jellegű, ökumenikus stb.) táborok, tanácskozások és konferenciák szervezője. Szám szerint több mint hatvané. Maradandót alkotott.

2005. március 15-én, nemzeti ünnepünk alkalmából *Mádl* Ferenc köztársasági elnök Merétey Sándort Magyar Köztársasági Arany Érdemkereszt kitüntetésben részesítette, amelyet a Parlamentben vehetett át.

Merétey Sándor életéért és szolgálatáért hálát adó istentiszteleten, a temetési igehirdetést követően *Horváth* Erzsébet volt budakeszi segédlelkésznek, a Károli Gáspár Református Egyetem tanszékvezető professzorának hangfelvételen az alkalomra rögzített imája hangzott el. Majd a közegyház képviselőjeként *Tarr* Zoltán zsinati tanácsos mondott búcsúbeszédet. A budakeszi gyülekezet képviselőjében *Karasszon* Mihály gondnok, a település önkormányzata részéről pedig *dr. Csutoráné dr. Győri* Otília polgármester idézte föl az elhunyt lelképásztor életének és szolgálatának egy-egy területét. Budakeszi Város Önkormányzata saját halottjának tekinti Merétey Sándort.

A szertartást követően az istentiszteleten résztvevők a budakeszi temetőbe kísérték utolsó földi útjára Merétey Sándort, ahol lelkészársai egy-egy rá jellemző Igével emlékeztek rá – köztük szeretett szülővárosa, Kecskemét lelképásztora és országgyűlési képviselője: *Varga* László. Az 1998-ban elhunyt felesége, *Pécz* Katalin tanítónő mellé helyezték örök nyugalomra, akivel 44 évet élt boldog házasságban.

E bevezetővel és *Tarr* Zoltán zsinati tanácsos alábbiakban közölt beszédével hajtunk fejet Merétey Sándor munkássága és példás élete előtt, s adunk hálát életéért és szolgálatáért. Emléke legyen áldott!

(– *A Szerk.*)

Gyászoló és hálaadó Család, végtisztességet tevő Gyülekezet!

A Magyarországi Református Egyház Zsinata, Zsinatának Elnöksége és a Zsinati Hivatal vigasztalást kérő imádságos együttérzését hozom. Merétey Sándor nagytiszteletű úr, akit én is és nagyon sokan Sanyi bácsiként ismerhettünk és szólítottunk, életéért és szolgálatáért való hálaadásomat egy jól ismert Ige vezeti. A Hegyi Beszédben, Mt 5,8, Jézus mondja a köré gyűlt sokaságnak, többek között, hogy „*Boldogok a tiszta szívűek, mert ők meglátják az Istent.*”

Sanyi bácsi igazi tiszta szívű ember volt. Istennel, Jézussal való szoros kapcsolata által volt és lehetett tiszta szívű. Élete meghatározó élménye volt Jézussal való kapcsolata, amely kapcsolatban nem egyszer megtapasztalhatta Isten szabadító erejét és megtartó kegyelmét. Feladatának érezte, hogy erről a kapcsolatról és életmegváltoztató megtapasztalásról bizonyosságot tegyen. Szolgálat, munkája során mindenképp fölött és mindenképp előtt az vezette, hogy mind többekhez eljusson az Istenben megtalált boldogság örömhíre. Az országos egyházat, gyülekezeti és számtalan missziós szolgálata mellett, a Zsinati Levéltár munkatársaként kezdte szolgálni, majd a missziói osztály és sok egyéb feladat után, a rendszerváltást követő második zsinati ciklusban zsinati tanácsosként tevékenykedett, 2003-ig.

Tisztaszívűsége volt talán az, ami miatt Isten nagy feladatokat bízott rá és nagy ügyek részesevé tette őt. Nem tudok és nem is szeretnék mindent felsorolni, de néhány lényeges pontról szeretnék hálaadással megemlékezni az ő szolgálatából.

Sanyi bácsi a rendszerváltást nem sokkal megelőzően egyik meghatározó szervezője lehetett a Budapest-Kálvin téri templomba szervezett, nagy hatású presbiteri találkozóknak, amely aztán közvetve, közvetlenül az egyházon belüli változásoknak is egyik elindítója volt. A rendszerváltás kavargásában, jót is rosszat is hozó változásai között, Isten csodálatos terve szerint ő és egy másik hozzá hasonlóan tisztaszívű ember, akivel jó barátságban is volt, Papp Gyula, voltak azok, akik a Zsinati Iroda munkatársaiként meghatározó és megfontolt szereplői voltak az átalakulásnak, és ügyeltek arra, hogy a nagy megváltoztatási hangulatban megmaradjon az Iroda, a zsinat és a közegyház működőképessége.

Sanyi bácsi – ha szabad így mondani – nagy visszaszerző, megszerző ember volt. Az ő munkájának, kitartásának köszönhetően több egyházi, közegyházi ingatlan visszaszerzését sikerült az egyháznak elérnie. Ezek közül számára talán legkedvesebb a balatonszárszói Soli Deo Gloria Konferenciatelep, amelyet küldetéses lendülettel gondozott, ápolt, fejlesztett. Tette ezt elsősorban azért, mert tudta, hogy kell egy hely a találkozásokra, az egyházat, közösséget építő konferenciákra. Maga szervezte, később összefogta a szervezést, a legtöbb konferenciát. Tiszta szívvel hitte, érezte, hogy az egyháznak mozdulnia, változnia, ébrednie kell, és ehhez eszköz lehet az, ha emberek együtt imádkoznak és tanácskoznak, pl. az értelmiségi konferencia közösségében. Elkötelezettje volt az ifjúsági munkának és különösen is az SDG Diákmozgalomnak. Ajándékként, kincsként és lehetőségként tekintett a fiatalokra, akiknek minden eszközzel segíteni igyekezett. Hűséges és elkötelezett folytatója volt Töltéssy Zoltán, Soós Géza és más meghatározó ifjúsági munkások, missziói lelkületű szervezők munkájának.

Tiszta szíví missziói elkötelezettségéből fakadt végezetül az is, hogy az Ökumenikus Tanács közösségében Hecker Frigyessel közösen hosszú éveken át szervezte az indiai lelkipásztor, Kamaleson professzor nyári lelkipásztori konferenciáit. Ezzel is igyekezett megtenni mindent azért, hogy lelkészeink, egyházunk és egyházaink közössége olyan lehetőségekkel találkozzon, amelyek segíthetik missziói öntudatuknak, feladatuknak meghatározásában, mindenkor szükséges újraértelmezésében.

Meg kell emlékezzünk arról is, hogy Sanyi bácsi tiszta szíví szolgálatában mindig mellette állt, társa volt felesége, Katalin. Az ő elvesztése – ahogy Sanyi bácsi szokta volt mondani – félkarú óriássá tette őt. Most Isten békességében, hiszem, hogy újra találkoznak.

„*Boldogok a tiszta szívűek, mert ők meglátják az Istent.*” Ez az Ige és az ebben megfogalmazott ígéret adjon nekünk vigasztalást jelen szomorúságunkban és reménységet, biztatást mindennapi életünkben, szolgálatunkban. *Amen.*

FIGYELŐ

FEKE GYÖRGY

A 80. kérdés

Folyóiratunk előző, 2013/3. számának témája a 450 éves Heidelbergi Káté. Több tanulmányban világitottunk rá teológiai és gyülekezeti jelentőségére, megtartó erejére a viharos századokban. Az alábbi írás az előző számban közölt tanulmányokhoz kapcsolódik. (– *A Szerk.*)

A Magyarországi Református Egyház 2013. június 28-án ünnepélyesen megerősítette a 450 éves Heidelbergi Kátét mint hitvallási iratát, s elfogadta annak új, egységes magyar fordítását. A hitvallás szövegének frissítése nem várt indulatokat szított, az elmúlt másfél évben arról folyt a vita, benne legyen-e a 80. kérdés feleletében, hogy a katolikus mise kárhozatos bálványimádás. Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy összefoglaljam a Káté revidálásának folyamatát, valamint a 80. kérdéstről szóló polémiát.

Megújul a hitvallás

Hogyan jött létre a Heidelbergi Káté jubileumi új fordítása? A Magyarországi Református Egyház (MRE) Zsinatának Elnöksége 2006-ban megbízta a genfi reformátornak szentelt emlékéveket szervező Kálvin Emlékbizottságot, hogy tagjai – a hasonló evangélikus testülettel közösen – készítsék elő a reformáció 500 éves jubileumának megünneplését. A 2017-es események mellett a Kálvin Emlékbizottság feladatul kapta azt is, hogy gondozza az újraindított Református Egyházi Könyvtár című könyvsorozatát. Az inkább Parókiális Könyvtár néven ismert sorozat Kálvin János újszövetségi könyvekhez írt magyarázatait tartalmazza, melyeket 2010-től folyamatosan jelentet meg a Kálvin Kiadó, s juttat el jutányos áron a parókiákra, a gyülekezetekhez.

A Kálvin János-sorozat zárásaként a bizottság 2014-ben tervezi megjelentetni Kálvin Institutio-jának jegyzetekkel ellátott, új fordítását, s elkezdődtek a Heidelbergi Káté magyarázatos kiadásának előkészületei is. Utóbbihoz az apropót az adta, hogy 2013-ban van eredeti megjelenésének 450. évfordulója. A Heidelbergi Káté kiadásának előkészületei során felvetődött egy esetleges új fordítás elkészítése is, amelyből majd nemzedékek tanulhatják a református hit és erkölcs alapjait – erről Márkus Mihály nyugalmazott püspök, az emlékbizottság elnöke beszélt 2010 novemberében, az MRE rendes őszi zsinati ülésén. Ezt az is indokolta, hogy a Káté több szövegváltozatban terjedt el a Kárpát-medencében.

A Kálvin Emlékbizottság javaslata 2011-ben a Generális Konvent (GK) elnöksége elé került. A Kárpát-medencei református egyháztestek elnökségeit tömörítő testület még abban az évben létrehozott egy fordító bizottságot, hogy az a 450. évfordulóra készítsen el egy olyan szöveget, melyet az egész magyar reformátusság közösen használhat. A bizottságba valamennyi Kárpát-medencei egyháztest delegált tagot, s a Generális Konvent elnökségének tervei szerint egy közös Kárpát-medencei zsinaton, 2013-ban az egységes Magyar Református Egyház – az új szöveggel – ünnepélyesen megerősíti a Heidelbergi Kátét, mint hitvallási iratát.

A fordításnál az volt a cél, hogy „a magyar egyháztestek a 21. század elejének megfelelő magyar nyelvű szöveget készítsenek, természetesen az eredeti német és a csaknem egyidejű eredeti latin szövegek felhasználásával, valamint figyelembe véve

azt a 450 éves fáradozást, ami a Káté mai szövege mögött rejtőzik” – nyilatkozta a Parókia Portálnak Márkus Mihály, aki a fordító bizottság munkálataiban is tevékenyen részt vett.

Az elmúlt négy és fél évszázadban ugyanis számos fordítása született a Heidelbergi Káténak, jelenleg is négy-öt változatot használnak a Kárpát-medencében. Az elsőt Huszár Dávidhoz kötik (1577), de a múltban népszerű volt Szárászi Ferenc (1604) és Szenczi Molnár Albert (1607) magyarítása is. 1891 után az Erdős János-féle Kátéfordítás terjedt el leginkább, ennek a szövegváltozatnak több revíziója is készült, egymás mellett használták azokat (Magyarországon Victor János átdolgozását, míg Erdélyben Tavasz Sándorét).

A munka az eredeti német – és kiegészítésképpen – a latin szöveget vette alapul, de a bizottság szándéka szerint nem új fordítás készült, hanem az Erdős-Victor és a Tavasz-féle szöveg átdolgozása. Ezt a négy változatot összevetve kérdésről kérdésre haladva, ha szükséges volt, az angol és más magyar fordításokat segítségül hívva, konszenzusra törekedve született meg az új szöveg. Igyekeztek a 450 éves teológiai mondanivalót minél pontosabban visszaadni a mai nyelven. A testület négyszer találkozott, 2011. október 26-án az alapelvekről született döntés, majd a következő év január 24. és 27. között a 23–64., valamint a 86–129. kérdéseket, április 11-én és 12-én pedig az 1–22. és a 65–85. kérdéseket dolgozták át. Ezután még hátra volt a nyelvi lektorálás. A munka 2012. májusában fejeződött be, de még hátra volt, hogy a Generális Konvent, valamint minden részegyház áldását adja a szövegre, és hozzájáruljon a közös zsinat összehívásához. Emellett a 80. kérdés-felelet ügye akkora vihart kavart, mely hónapokra még a készülő közös Káté jelentőségét is elhomályosította.

Lábjegyzet a bántó kitételről

A fordító bizottság nem tudott dűlőre jutni a Heidelbergi Káté 80. kérdésére adott felelet szövegéről. Az idézett passzus a református úrvacsora és a római katolikus mise közötti teológiai különbségeket fejt ki, s érvelése végén az utóbbit elítéli.

80. Mi a különbség az úrvacsora és a pópista mise között?

Az úrvacsora azt tanúsítja egyrészt, hogy Krisztus egyszeri keresztdozatáért teljes bűnbocsánatot nyertünk, másrészt, hogy a Szentlélek minket Krisztusba olt, aki most valóságos teste szerint a mennyben, az Atya jobbján van, és azt akarja, hogy őt ott imádjuk.

Ezzel szemben a mise tagadja, hogy élő és holt elnyerhetné Krisztus szenvedéséért a bűnbocsánatot, hacsak a misemondó papok nem mutatják be naponta értük Krisztus áldozatát. Továbbá azt tanítja, hogy Krisztus testileg van jelen a kenyér és a bor színe alatt, és ezért ezekben kell őt imádni. A mise így alapját tekintve megtagadja Jézus Krisztus egyszeri áldozatát és szenvedését, és ezért kárhuzatos bálványimádás.

(A Magyar Református Egyház által elfogadott új fordítás)

A bizottság tagjai megegyeztek abban, hogy a katolikus misét kárhuzatos bálványimádásnak minősítő félmondat bántó lehet, s hogy történelmileg is túlhaladott, így néhányan annak kihagyását vagy legalább zárójellezést javasolták. Más bizottsági tagok azzal érveltek, hogy a testület csak a revideált fordítás elkészítésére kapott felhatalmazást, ilyen szövegváltoztatásra nem jogosult. Ezért a részegyházak zsinatai és a Generális Konvent elé akarták vinni a dolgot, hogy foglaljon állást a kérdésben. Még mielőtt a teljes végső szöveg elkészült volna, 2012. május 24-én az MRE Zsinata tárgyalta a 80. kérdés ügyét.

A határozati javaslat szerint, melyet Márkus Mihály terjesztett elő, az említett kérdésre adott válasz utolsó mondata így nézhetne ki a Kátéban:

A mise így alapját tekintve megtagadja Jézus Krisztus egyszери áldozatát és szenvedését [és ezért kárhuzatos bálványimádás].

A zárójelhez a javaslat szerint a következő magyarázatot fűznék:

„A kifejezést csak a történelmi hűség kedvéért hagytuk a szövegben. Amit a 16. században a Káté szerzői jónak láttak, azt ma már – mint római katolikus hittestvéreinket bántó kitételt – nem használjuk.”

Történelmi hűség? Bántó kitétel? Túlhaladott dolog? Ha a kárhuzatos bálványimádás és a 80. kérdés-felelet háttérét, jelentőségét meg akarjuk érteni, meg kell vizsgálnunk a hitvallás keletkezésének körülményeit.

Az indulatos betoldás

„A Heidelbergi Káté a reformáció kései, de érett gyümölcse” – mondta 2012 nyarán Juhász Tamás, kolozsvári teológiai professzor az Európa Rádió riporterének. A teológus szerint, aki részt vett a fordító bizottság munkájában is, a Káté sikerének titka, hogy egységes rendszerbe foglalja a négy nagy reformátor, Luther, Melancton, Zwingli és Kálvin tanait. Emellett a kifejezetten biblikus szövegű hitvallási irat békülékeny hangnemű, nem akar harciasan vitázni, hanem pozitív kifejezést ad a bibliai tanításnak, s három kérdést leszámítva ökumenikus szellemű. „Ez lehet az oka, hogy sok egyház elfogadta, s ma is világszerte használják a nyelvben régi, de örökifjú szöveget” – nyilatkozta Juhász Tamás, aki a 80. kérdés kapcsán a Heidelbergi Káté létrejöttének körülményeiről is beszélt az őt kérdező riporternek. Mint mondta, az a hitvallás első változatában még nem szerepelt, későbbi betoldás. Hogyan került bele az egyébként békét munkáló szövegbe a kemény hangú kérdés?

A Heidelbergi Káté a Német-Római Birodalom Pfalzi fejedelemségének központjában, Heidelbergben keletkezett 1563-ban. Talán meglepő, de a hitviták kereszt-tüzében született hitvallás nem a katolikusok ellen íródott. 1556-ig Pfalz őrizte katolikuságát, Otto Heinrich uralkodása alatt kezdtek terjedni a lutheránus tanok a fejedelemségben. Utódja, III. (Kegyess) Frigyes református volt, ő a kálvini tanokat terjesztette alattvalói között. Millisits Máté történész szerint a két protestáns felekezet hívei között kialakult viták rendezésére tett kísérlet volt „egy pontos, mindenki számára értelmezhető, egységet teremtő hitvallás összeállítása”. Fekete Károly, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem rektora szerint azért is szükség volt a világos önmeghatározásra, mert a reformátusokra még nem vonatkozott az 1555-ös augsburgi vallásbéke, s így III. Frigyes alattvalói bizonytalan állapotban voltak.

Ursinus Zakariás (1534–1583) és Olevianus Gáspár (kb. 1536–1587) teológusok egy nagyobb munkatársi közösséggel – melyben a fejedelem is tevékenyen részt vett – együtt dolgozva alkották meg 1562 végére a kérdés-feleletekből álló Káté végleges szövegét. Az 1563 januárjában összehívott zsinat jóváhagyta, s elsősorban a tanítás eszközként szánta a nyomdába küldött német szöveget.

Az első kiadásból még hiányzott a református úrvacsora és a „pápista” mise közötti különbséget taglaló passzus, Olevianus és III. Frigyes hatására került be 80. kérdésként a második német nyelvű kiadásba. Ez még ugyanabban az évben, 1563 márciusában megjelent, majd augusztusban egy harmadik, apró javításokat tartalmazó kiadást hagyott jóvá a III. Frigyes által összehívott zsinat. Ez már nemcsak a mise teológiai kritikáját tartalmazta, hanem végkövetkeztetésként azt is állította, hogy az kárhuzatos bálványimádás (vermaledeite Abgötterei).

Miért ez a fokozatos radikalizálódás? A Káté megalkotásával egy időben zajlott az észak-itáliai Trentóban a pápa által összehívott zsinat, melyen a római egyház – a

protestáns tanokkal szemben – megfogalmazta legfontosabb hittételeit. A német-római császár remélte, hogy a tridenti zsinat a békülés helyszíne lesz, de a protestánsok, mikor vonakodva megjelentek, azt követelték a zsinattól, hogy függetlenítse magát a pápától. A testület pedig olyan határozatokat fogadott el, melyek mélyítették a kialakult szakadékokat, sőt ki is átkozták a protestánsokat. Erre válaszul Frigyes fejedelem betoldatta a 30., 57. és 80. kérdésekbe az oda nem illő kemény kifejezéseket – olvasható Tóth Endre A Heidelbergi Káté története című tanulmányában.

„A 80. kérdéssel és a rá adott válasszal a Káté készítői reagáltak a tridenti zsinat 22. ülésén, 1563-ban elfogadott határozatra, amelybe a misével kapcsolatban megállapították, hogy a szentmise az újszövetség áldozata, a kereszttáldozat megjelenítése, annak emlékezetére, mely a kereszttáldozat gyümölcseit közvetíti a híveknek, engesztelőáldozat élőkért és holtakért. A kereszttáldozattal az Újszövetség egyetlen, örök, abszolút áldozatával a szentmise lényegében azonos az áldozat tárgya és az áldozat elsődleges bemutatója, Jézus Krisztus, aki a szentmisében a papság közvetítésével, de más módon, vérontás nélkül áldozza föl magát” – írja Millisits Máté, a Heidelbergi Káté 450 évét áttekintő cikkében (Millisits Máté: A Heidelbergi Káté 450 éve. Reformatus.hu, 2012. nov. 15. <http://reformatus.hu/mutat/7512/>)

A kirívó betoldás tehát, amellet, hogy teológiai vitából született – melyben a protestánsok Krisztus áldozatának egyszeri és tökéletes voltát hangsúlyozták –, Török István szerint „elkeseredés- és haragszülte szöveg”. 1993-as írásában éppúgy durvának, keresztyénietlen átkozódnak nevezi a kárhuzatos bálványimádás betoldást, mint a tridenti zsinat protestáns hittételekre szórt átkait. A debreceni teológus a kilencvenes évek elején a Reformátusok Lapjában és a Református Tiszántúl című újság hasábjain is hangsúlyozta, hogy az ellenreformáció évszázadai, az egyre erőszakosabb protestánsüldözés tovább mélyítették a katolikusok és protestánsok közötti ellentéteket, ezzel „bebetonozva” a betoldást a hitvallásba.

Hazánkban a Heidelbergi Káté nagyon korán, a 16. század végén elterjedt, de a jezsuita rend hatására az 1700-as években a Habsburg hatalom elrendelte a Káté példányainak összegyűjtését és megsemmisítését, arra hivatkozva, hogy több kérdésre adott válasz sérti a katolikusokat – ismerteti Millisits Máté a hitvallás magyarországi viszontagságait. A felvilágosult nézeteiről híres II. József császár csak úgy engedélyezte a Heidelbergi Káté kinyomtatását, ha abban megváltoztatják a sérelmezett válaszokat. A magyarországi reformátusok, ha nehezen is, de elfogadták a kinyomtatás engedélyezésének feltételét, így az 1780-as évektől a XIX. század második feléig nem szerepelt a Kátében a katolikusok számára bántó megjegyzés, ezzel a „finomított” válasszal jelentették meg a hitvallást a magyarországi reformátusok körében.

Mitsoda különbség vagyon az Úr Vatsorája között, és a Mise között?

Az Úr Vatsorája minekünk arról tézsen bizonyoságot, hogy minekünk minden büneinek tellyességgel megbotsáttattak a' Krisztusnak amaz egy áldozatáért a, mellyel ő maga egyszer, Keresztfán áldozék Továbbá, hogy a Szent Lélek által mi-is a' Krisztusba óltattunk Ki immár emberségünk természete szerént tsak az egekben vagyon az Atyának jobbján e és, azt akarja, hogy őtet ott imádjuk f. A Misében pedig tanitatt, hogy a Mise tulajdonképpen való engesztelő áldozat, mellyben a' Misemondó Papok ma-is minden napon az élőknék, és holtaknak büneiknek bostanatjára, es egyéb szükségeknék megnyerésért áldozzák a' Kristust, annak fellelte az is tanitattik, hogy a' Kristus Teste szerent-is jelen vagyon a' Kenyérnek és Bornak színe alatt, és ezokáért, azokban kell őtet imádni.

Millisits Máté szerint Erdős József tért vissza az 1884-ben kiadott fordításban a Káté eredeti magyar hagyományához, Káténk azóta újra tartalmazza a 80. kérdésre adott válaszban a kárhuzatos bálványimádás minősítést.

Időközben viszont a római katolikus egyházban is sok biztató dolog történt – Török István cikkében II. János Pál gondolatait említette a felekezetek Krisztusban való egységéről, valamint a pápa debreceni látogatását és a gályarabok emlékművének megkoszorúzását hozta példának. Az üldöztetések és a vetélkedés évszázadai után némely katolikus teológus is felfedezte magának a protestánsok életművét, s a professzor ebben a közeledés jeleit vélte felfedezni. „Lehet, hogy itt-ott még kísért a viharos múlt, de elvakultnak kellene lennünk, ha nem látjuk meg a római katolikus egyház hivatalosan is képviselt, új arcát” – így a professzor.

Az 1962–1965 között tartott II. vatikáni zsinatra néhány protestáns teológus is meghívtak megfigyelőként a katolikusok. „Ez a zsinat anélkül, hogy a hagyományos római jelleget megtagadta volna, a hivatalos egyházi tanoknak olyan új megfogalmazását hozta, amely nyitást jelent a protestáns egyházak irányában. Például a mise már nem a gólgotai áldozat naponkénti megisméltése, mintha az áldozat e nélkül nem lenne tökéletes, hanem Krisztus egyszeri és örök érvényű áldozatának megjelenítése, reprezentációja, amelyben Krisztus ott van a konszekrált [megszentelt, átlényegített, esetünkben: átváltoztatott] ostyában a hívők számára.”

Ezek után Török István két fontos kérdést tett fel: Jól értelmezték-e XVI. századi atyáink a római katolikus tanítást, illetve ha változott a római egyház önértelmezése, a tanok új megfogalmazást nyertek, az nem kíván-e tőlünk, reformátusoktól is új magatartást a 80. kérdés körüli polémiában? A kérdés szólhat úgy is: minősíthetjük-e – még mindig – bálványimádnak a misét? Jelentős változás szerint, hogy a II. vatikáni zsinat óta „már nem beszélhetünk tovább a misében rosszul értelmezett »megisméltésről«, hanem a gólgotai áldozat örök értékének kiabrázolásáról, megjelenítéséről”. Török István írásaiban józan álláspontot képviselt, a változásokat látva nem adta fel a Szentírás alapul, a Kátéban is kifejezésre jutó hitünket: „De azért a konszekrált ostya misén kívüli kultusza továbbra is túllép a bibliai határon.” A kárhuzatos bálványimádról viszont azt tartotta, hogy a „római katolikus egyház lelki életének közepébe, legfőképpen ápoltszertartásába tapos”. Ezért is gondolta a 80. kérdés indulatos toldalékát semmi esetre sem vállalható túlzásnak, s hogy az „igaztalan bántalmakat és bántalmazásokat elkerüljünk”, a sajtón keresztül javasolta a Zsinatnak a betoldás törlését a Heidelbergi Kátéból.

A zsinati vita

Ilyen előzmények után állt ki Márkus Mihály 2012. május 24-én az MRE Zsinata elé. A csütörtöki ülés koraesti órájában, a lelkészek szolgálatáról és jogállásáról szóló törvénytervezet vitája után vezette be a Kátéfordítást és annak „nyitott kérdését” az ülést levezető Bölcskei Gusztáv.

– *A 80. kérdéssel még eggyel több baj van: a szöveg történetével foglalkozva kiderült, hogy az 1563-évi első kiadásban nem szerepelt se a kérdés, se a felelet, az csak 128 kérdést tartalmazott* – kezdte előterjesztését Márkus Mihály, de hozzátette: a második német kiadásban és a latinban a fellelhető példányok tanúsága szerint már benne volt. – *Erdélyi testvéreink a régebbi kiadásokban odaírták, hogy ezt ma már nem tanítjuk, később nemes egyszerűséggel eltűnt a szövegből* – mondta a kárhuzatos bálványimádról. A nyugalmazott püspök előterjesztésben említette Török István két házas évvel korábbi cikkét. – *Lehetőségeink szabadok: így hagyjuk, részben hagyjuk ki vagy az első kiadáshoz ragaszkodunk* – fejezte be előterjesztését Márkus Mihály.

– *Ez egy 16. századi markáns állásfoglalás, ma nem így mondanánk, én se így mondanám, de én az olyan örkümenében hiszek, amelyben a felek leülnek, megbeszélnek dolgokat, s ha megbántották egymást, kölcsönösen próbálják jóvátenni. Az olyan*

ökumenében nem hiszek, amelyik – ráadásul – ilyen súlyos teológiai kérdésben „fölteszi a kezét” és azt mondja: „nem így gondoljuk”. Így gondoljuk, csak nem így mondjuk – fejtette ki különvéleményét Szabó István, aki maga is tagja volt a fordító bizottságnak, de nem értett egyet a javaslatlaltal. A dunamelléki püspök arra hivatkozott, hogy a Heidelbergi Kátét református elődeink a 80. kérdéssel együtt fogadták el. Kezek lendültek a magasba, Szabó István szavait hozzászólások egész sora követte:

– A Heidelbergi Káté identitásunk része, nem látom okát, hogy megváltoztassuk. Lehet, hogy bántó [a 80. kérdés], de ezért még meggyőződésünket nem szükséges feladni – mondta Elter István, aki úgy véli, ettől még lehetünk toleránsak. – Eltűrjük, hogy katolikus testvéreink azt és úgy hisznek, amit és ahogy jónak tartják, de ezt elvárjuk tőlük is. Nem kellene feladni identitásunkat.

– Pintér Gyula is hasonló véleményt képviselt: Így fogadták el eleink, tartsuk tiszteletben őket. Nem hitünk központja ez a kitétel, más értelmet nyer ma már, de ne nyúljunk hozzá.

– Más vélemény is megfogalmazódott az egyik zsinati tagban. Futó Zoltán szerint a Káté „nem Szentírás”, hozzá lehet nyúlni: De ha egy kérdést megbontunk benne, akkor már az egészet át kell nézni, s az már egy más, hitvallásalkotó helyzet.

– Ezt a gondolatmenetet fűzte tovább Simonfi Sándor esperes: Fordításnak indult, a cél az volt, hogy az eredeti szöveget minél hívebben, a kor nyelvéhez igazítva adják vissza. Ha hozzányúlunk a szöveghez, az már nem fordítás, hanem más műfaj, mely részletesebb tárgyalást igényel – mondta, ugyanakkor szerinte nem kellene a hitvallásba kommentárok, melyek felekezetek közötti viszonyrendszereket akarnak oldani, ráadásul egyoldalúan. – A római katolikusoknak is sok iratuk van, melyek minket minősítenek – tette hozzá. A teremben feszült csend volt, mindenki a parázs vitát figyelte.

Bölcskei Gusztáv amellettt állt ki, hogy a részegyházak zsinatainak feladata foglalkozni a fordító bizottságban felmerült kérdéssel és egyezsége jutni. Emellettt igyekezett megnyugtatni mindenkit, a javaslat nem azt jelenti, hogy amit a Heidelbergi Káté a miséről állít, az érvényét veszítené.

– Teljesen nyugodt szívvel tudnék aludni, ha nem lenne benne ez a kitétel, mert a 80. válaszban megfogalmazott teológiai alapvetésnél – a mise így alapját tekintve megtagadja Jézus Krisztus egyszери áldozatát és szenvedését – masszívabb tanításbeli elhatározódás azóta se született – osztotta meg magánvéleményét a zsinati tagokkal a testület lelkészi elnöke, aki szerint pont ezért nincs szükség a megbélyegző kitételre. – Azon az alapon állunk, hogy míg a római katolikusok nem, addig mi sem változtatunk, vagy meg akarjuk-e tenni ezt a teológiailag nem releváns gesztust? – tette fel a kérdést a tiszántúli püspök a Zsinatnak.

Török Zoltán kijelentette, hogy ő lelkipásztorként a teljes Heidelbergi Kátéra tett esküt, ezért azt tiszteletben kívánja tartani. Nagy Baló Csaba pedig arról beszélt, hogy a Káté ugyan nem Szentírás, de a Szentírást foglalja össze – ebben az esetben a bibliai igehelyeken is változtatni kell? Gueth Péter szerint a 80. kérdés-felelet a hitvallás koronája, mert arra emlékeztet, hogy ami a kereszthalálkor történt (a megváltás, a bűnbocsánat), az a bűnbánattal vett úrvacsorakor valósággá válik számunkra. A zsinati tag emellettt a római katolikus testvér megfogalmazást is aggályosnak tartja a teológiai különbségek miatt.

Szabó István újra szót kért, szerinte a kárhuzatos bálványimádás kitétel bizonyos értelemben teológiai kérdés, a reformátusoknak éppúgy szól, mint a római katolikusoknak, mert őrzi a református úrvacsora tisztaságát, melyben maga is sok gyülekezetben hiányosságot tapasztalt. – Nem szorul magyarázatra, miért van ez ott. Tartsuk szükségtelemnek a lábjegyzetet – kérte a dunamelléki püspök a Zsinatot.

– *Az idő, amit ráfordítottunk, mutatja a téma komolyságát* – szólalt fel végül Nagy Lajos, aki kompromisszumos javaslattal állt elő: a szöveg maradjon változatlanul, kezelje a Zsinat fordításként, ugyanakkor ne hallgassa el az aggályokat sem. A zsinati tag azt ajánlotta, hogy a Káté előszavában kapjon helyet a magyarázat. – *Ez nem megtagadás, hanem udvarias gesztus.*

Közben Ónodi Szabó István és néhány tagtársa aláírásgyűjtésbe fogtak, és huszonnégyen indítványozták, hogy név szerinti szavazást tartsanak a kérdésben. A terület határozatban megköszönte a fordítók munkáját, s előzetes jóváhagyását adta az akkor még nem teljesen végleges szövegre. Ezután Bölcskei Gusztáv szavazásra bocsátotta azt a kérdést is, hogy a kárhuzatos bálványimádás legyen-e megmagyarázva a szövegben. A név szerinti voksoláson 57 zsinati tag utasította el a bizottság javaslatát és 17-en szavaztak igennel. A csütörtöki ülés pedig folytatódott, a Nyugdíjintézeti Intézőbizottság javaslatának tárgyalásával.

Mit vonhatunk le tanulságként a zsinati ülésen elhangzott érvelésből? A kérdés történetét már részletesen ismertettük, talán csak Márkus Mihálynak az erdélyi gyakorlatra tett utalása szorul magyarázatra. A nyugalmazott püspök felvezetőjében az egykori teológiai tanár, Török István húsz évvel korábbi cikkeire utalt. A debreceni professzor követendő példának nevezte, hogy a Káté Tavasz Sándor-féle, Erdélyben elterjedt fordításából egyszerűen, zsinati döntés nélkül kimaradt a kárhuzatos bálványimádás mint a katolikusokat bántó kitétel.

Vagy mégsem? Ezt az érvet hallva Pap Géza, az Erdélyi Református Egyházkerület akkori püspöke pár héttel az ülés után elmondta, hogy az említett Kátékiadásból a reformátusok tudta és jóváhagyása nélkül, a nyomdában került ki a félmondat. Mi történhetett? A rejtélyt Juhász Tamás kolozsvári teológus fejtette meg: Tavasz Sándor huszadik század eleji fordítása nagyon elterjedt az erdélyi reformátusok körében, számos kiadást megélt. Az 1948 után megjelent példányokban a cenzor a 103. kérdés (*Mit akar Isten a negyedik parancsolatban?*) válaszából (*Először azt, hogy tartsuk fenn az igehirdetés szolgálatát és az iskolákat...*) kihúzta az iskolákat, valamint a 80. kérdés feleletéből a kárhuzatos bálványimádást. A kolozsvári professzor szerint utóbbi oka, hogy a kommunisták félték mindenfajta felekezeti és teológiai vitától.

Juhász Tamás szerint, aki az erdélyi egyházkerület küldötte volt a fordító bizottságban, a mai katolikus teológia már nem indokolja a kárhuzatos bálványimádás kifejezést, de ő is úgy véli, a Kátéval foglalkozó bizottság feladata most csak a szöveg újrafordítása volt, nem pedig annak megváltoztatása. Meg nem kérdőjelezve a fordítók tiszta lelkiismeretét, jó szándékát, egyet kell értenem Simonfi Sándor esepressel, hogy ez a kérdés aprólékosabb előkészületeket, talán a Zsinat tanulmányi és teológiai bizottságának szakvéleményét, de mindenképp hosszabb diskurzust, különböző nézőpontok, érvek és ellenérvek felvonultatását érdemelte volna. Így talán megelőzhető lett volna több félreértés is. Bár a vita hevében felmerült, hogy a Káté szövegének változtatásával a hivatkozott bibliai igehelyeken is változtatni kellene, valójában a kárhuzatos bálványimádáshoz – ellentétben a válasz többi részével – nincs igehely rendelve. Visszatérő félelem volt a vitában, hogy a javaslat megcsónkítaná a református egyház 450 éves hitvallását. Tény, hogy Márkus Mihály szóban három lehetőséget ajánlott a zsinati tagoknak, s a szöveges indoklásban is felmerül, hogy a tárgyalat kitétel a lábjegyzetbe kerüljön, de az is igaz, hogy a határozati javaslat szövegében csak a zárójeles-lábjegyzetes megoldás lett felkínálva, nem volt szó arról, hogy egy betűt is elhagynának a Kátéból. Ugyanakkor minden zsinati tagnak jogában állt a javaslat módosítását kezdeményezni.

Kárhozatos bálványimádás?

A Zsinat mintegy negyven perces vita után döntött, a hitvallásban benne maradt a római katolikus misét kárhozatos bálványimádásnak minősítő félmondat. A zsinati ülésről és a döntésről született híradások az egyház honlapján addig nem látott internetes kommentárakat indítottak el, s a különböző oldalakon egymást követték a témában írt véleménycikkek, melyek újabb és újabb érveket szolgáltatottak pro és kontra. Az ügy az elmúlt évek talán legnagyobb vitáját generálta az egyházi nyilvánosságban, de római katolikusokat és evangélikusokat is megmozgatott.

Fekete Ágnes, a Református Félóra szerkesztője hat jó szándékú kérdéssel reflektált a zsinati vitára. Írásában a fordítási folyamatra és a döntési mechanizmusra kérdez rá, valamint többek között azt tudakolja: „tényleg ma a 21. században a református keresztyén egyház fontos gondja az, hogy magát a római katolikusokkal szemben identifikálja? Krisztus ma nem arra tanít, hogy egyre erősebb jeleit tegyük a szeretetnek?”

A zsinati vitát végignézve bennem is megfogalmazódott a kérdés: mondhatunk-e olyat református keresztyénként a római katolikus miséről, hogy az kárhozatos bálványimádás? Miért nem elég a teológiai érvelés? A kárhóztatással nem esünk-e az ítékezés hibájába? (Véleményemet meg is írtam Isten jár misére? címmel.) Egy másik véleménycikk írója – Kálvinra hivatkozva – írásában óva int attól, hogy feszíteni kezdjük, ki üdvözlél és ki nem, mert Isten döntései titkosak, ez egy misztérium az ember számára. De mi a bálványimádás? Erre a kérdésre a Heidelbergi Káté is megadja saját választát:

95. Mi a bálványimádás?

Az, amikor az ember az egy igaz Isten helyett vagy mellett – jöllehet ő igéjében kijelentette magát – valami mást képzel vagy tart istennek, és bizalmát abba veti.

„Ha valaki azt mondja egy darab ostyára vagy egy korty borra, hogy az maga Isten, nem bálványimádás?” – szegezte Bölskei Gusztávnak a kérdést a Reformátusok Lapja egyik szerkesztője. „Ez azért ennél bonyolultabb kérdés. Ha megkérdezzük egy római katolikus és egy református teológust arról, mi a dogmatikai lényege az eucharisztának, illetve hogyan van jelen Krisztus az úri szent vacsorában, akkor számos hasonló vonást találunk. Ilyen közös vonás számomra az, hogy Krisztus mindkettőben valószínűleg jelen van. Az eltérés ott jelenik meg, amikor azt vizsgáljuk, hogyan valószínűleg meg ez a jelenlét” – válaszolta a Zsinat lelkesíti elnöke az interjúban.

Barsi Balázs ferences szerzetes a zsinati döntésre reagáló cikkében kifejti: a mise azért nem bálványimádás, mert a katolikusok hitük szerint Jézus Krisztust tisztelik az eucharisztiaiban. „Ha egy református testvér úgy tudná, hogy tőle egy méterre valószínűleg ott áll a föltámadt Úr, bár láthatatlanul, bizony ő is leborulna előtte” – véli a római katolikus pap, aki idén tavasszal Szabó Istvánnal is beszélgetett az úrvacsora és a mise különbségeiről. Megegyeztek abban, hogy az eltérő tanok az utolsó vacsoráról a római katolikus és a református felekezet eltérő egyházfogalmára vezethetők vissza. A nyilvános disputában a dunamelléki református püspök is azt húzta alá: az úrvacsoraszertés és a szentségek kiszolgáltatása ugyanazt jelenti. A különbséget abban látja – mint arról a Heti Válasznak nyilatkozott –, hogy míg a reformátusok azt vallják, hogy szentségi kenyeret esznek és bort isznak, s eközben a Szentlélek erejében egyesülés jön létre Krisztussal – az átalakulás az emberekben megy végbe, addig a római katolikusok azt tartják, hogy az átalakulás a kenyér és a bor jegyében történik.

„Nem szerencsés ezt a bonyolult kérdést arra a szintre egyszerűsíteni, hogy ki a bálványimádó és ki nem” – véli Bölskei Gusztáv. A Reformátusok Lapjában idén

januárban azt nyilatkozta: „Erős csúsztatás úgy vitatkozni a másikkal, hogy az én elméleti szinten megfogalmazott igazságomat állítom szembe az ő gyakorlatával. Ebből nem sül ki más, mint az, hogy szerintem titokzatos egyesülés történik, ő meg nem csinál mást, mint imádja az osztát. Ez nem korrekt. A gyakorlatot a gyakorlattal, a teológiát pedig a teológiával kell összehasonlítani.” Az Új Embernek adott interjújában elmondta, szerinte „csak akkor lesz valaki jobb keresztény, ha saját meggyőződését bátran és nyugodt lelkiismerettel tudja képviselni, ugyanakkor tiszteletben tartja, ha valaki nem pontosan úgy hisz és úgy imádkozik, mint ő”. A püspök 2012. január 24-én, az ökumenikus imahét alkalmából a szegedi dómban elmondott prédikációjában bocsánatot is kért a katolikusoktól a Heidelbergi Káté 80. kérdés-felelete körül kialakult vita miatt.

A református identitás keresése

A Reformatus.hu tudósításai alatt megjelenő első komment helyeselte a Zsinat döntését, később az itt megszólalók többsége csalódottságának adott hangot. „Úgy tűnik, [Zsinatunk] elakadt 450 évvel ezelőtt, és nem halad. Baj van, ha egyházunk vezető testülete úgy gondolja, hogy nekünk még mindig a »katolikusok« ellen kell protestálnunk. Baj van, ha attól érezzük magunkat reformátusnak csupán, hogy nem vagyunk római katolikusok” – így az egyik hozzászóló. Volt olyan is, aki annyiban helyeselte a Zsinat döntését, hogy „ha szeretted a katolikusokat el kell mondani nekik, hogy az áldozatot egyszer s mindenkorra Jézus Krisztus tökéletesen bemutatta. Ez nem katolikus-ellenes határozat, hanem a Biblia igazsága, és ez fontos.”

„A munka elkészült, és csak sajnálni tudom, hogy most nem a szépségeit ízlelgetjük, hanem egy polemizáló kitétel magyarázatunk” – nyilatkozta Szabó István a Heti Válasznak. A püspök egy internetes hozzászólásában élesen kritizálta az események média-tálalását. Szerinte a református média hozzájárult ahhoz, hogy az emberek azt higgyék, a 80. kérdés vitájában „a maradi-párt győzött a haladó-párttal szemben, a vaskalaposok leszavazták a jófejeket”, holott valójában inkább az identitás makacs őrzése kerekedett felül az üres gesztuspolitizáláson. „Az volt a kérdés, hogy eltöröljük-e vagy meghaladjuk-e a múltat. A zsinat, gondolom, azért szavazta le a javaslatot, mert úgy érezte, az előbbire irányul, miközben utóbbi volna a feladatunk” – mondta a püspök a Heti Válasz-os interjújában. „Arra nincs felhatalmazásunk, hogy felületes szópárbaj után egy alapvető szövegből csak úgy kihúzzunk valamit – arra viszont igen, hogy őszintén megvitassuk a legnehezebb kérdéseket is, anélkül, hogy bárki úgy érezné, sérül az identitása.” Szerinte a javaslat elvetésével a vita nem zárult le, az csak lehetőséget adott arra, hogy kétirányú párbeszéd kezdődjön. Az ökumenikus kapcsolatokban fontosnak tartja a teológiai kérdések megvitatását, de az egyházon belüli párbeszédet is ugyanilyen jelentőségűnek érzi. „Kérdés az is, hogy ha elfogadjuk az előterjesztést, nem támasztunk-e megosztást saját egyházunkon belül? Meglehet, akkor is súlyos konfliktusok támadtak volna, csak éppen a magunk körében.” A dunamelléki püspök emlékeztetett arra, hogy egyik felekezet sem homogén, így a reformátusoknál is sokféle felfogás van jelen. Nem tartja kizártnak, hogy egy későbbi időpontban, alapos mérlegelés után újra a Zsinat elé kerüljön a betoldás ügye, de szerinte „amíg kusza és üres az önazonosságunk, addig bármilyen gesztus üres lesz, mert üres emberek teszik”.

„Tényleg bántó – Köntös László óvatosan kezeli a kárhozatos bálványimádást, sőt odáig is elmegy, hogy azt állítja – mondható akár az is, hogy a szöveg hagyásával a reformátusok nem csak intoleráns magatartást tanúsítottak, hanem a római katolikus »bálványimádást« újólag elítélve saját hagyományait tették meg bálvánnyá.”

– „Ez a diskurzus, ugyanakkor, nem valamiféle régi teológiai vita vagy felekezeti küzdelem új lángra lobbanásáról szólt – írta a reposzt blogon –, hiszen nem az volt a kérdés, hogy vajon a református úrvacsoratannak igaza van-e a katolikus misekonceptióval szemben. A kérdést a katolikus tanítást illető, s a mai kontextusban tényleg bántó stílusa tette indokolttá, az igazságtartalmától függetlenül.”

A dunántúli egyházkerület főjegyzője nem tudott ott lenni a kitévelt tárgyaló zsinati ülésen, de úgy véli, a vita mögött valójában egy sokkal általánosabb probléma húzódik. Hitvallásos identitásunk az igazságkeresésen alapul, míg a mai kor a – nem szükségszerűen pozitív vagy negatív értelemben vett – toleranciát tartja értéknek. A kárhuzatos bálványimádás szerinte annak a félelemnek a szimbóluma, hogy a „toleranciaigényben potenciálisan benne rejlik az igazság- és identitásigény feladásának a veszélye”. – „A tét ebben a vitában úgy tűnt fel, hogy vajon miként lehet eleget tenni a tolerancia egyébként legitim és valóságos igényének a saját elvi identitás feladása nélkül” – írja Köntös László, majd felteszi a kérdést – „vajon ebben a konkrét esetben a toleranciaigény valóban veszélyezteti-e az igazság- és identitásigényt?” Véleménye szerint nem. „A bántó kifejezés ugyanis a kérdésre adott válasz végén áll egy félmondatban, de magában a válaszbán sértetlenül kifejtésre kerül a két pozíció közötti alapvető különbség.” Zárójelbe tétele és lábjegyzettel való ellátása szerinte nem jelenti az igazságba vetett hit feladását a tolerancia oltárán. A zsinati döntés számára azt üzeni, hogy a toleranciaigény nem valósulhat meg az igazság-és identitásigény feladása árán. Ugyanakkor maga a vita mint jelenség azt jelzi számára, hogy „a felismert igazságon alapuló identitáshagyomány” mai megfogalmazása újragondolásra szorul.

Hisszük és valljuk

A Generális Konvent 2012. június 19-én (a testület elnöksége 18-án), szombathelyi ülésén foglalkozott a Heidelbergi Káté 450. éves jubileumának előkészületeivel. Elfogadták az időközben elkészült magyar szöveget, valamint az új fordítás kiadásáról, *egy többnyelvű díszkiadás és egy Kátémagyarázat megjelentetéséről is döntöttek.* A Kátét a megbékélés jegyében ki akarták adni a Kárpát-medencében élő szlovák és román reformátusok anyanyelvén is, valamint egy magyarázó tanulmányokkal kiegészített kritikai kiadást is terveztek. *(2013 júniusában a Kálvin Kiadó gondozásában a Káté mellett megjelent annak kommentárja Fekete Károly tollából, A Heidelbergi Káté magyarázata – Hálaadásra vezető vigasztalás 129 kérdés-feleletben címmel, valamint a hitvallást magyar, szlovák, román, angol és német nyelven elének táró díszkiadás is, mely kereskedelmi forgalomba nem került.)*

A részegyházak vezetői Szombathelyen tárgyaltak a kárhuzatos bálványimádás betoldás sorsáról is, de a küldöttségek eltérően vélekedtek arról, milyen lenne a fogadtatása egy ilyen javaslatnak saját zsinataikon. Félő volt, hogy a magyar református közösség egésze nem fogadná el a magyarázatos szöveget, így az egység megőrzése érdekében a lábjegyzetet elvetették. „Az MRE Zsinata elé került lábjegyzet tekintetében a GK Elnöksége arra az álláspontra helyezkedett, hogy az a fordítóbizottság némely tagjának magánvéleménye, és ezt nem küldi tovább vitára a részegyházakhoz” – tudósított az eseményről a Reformatus.hu.

Ugyanakkor döntöttek egy bizottság felállításáról, melynek egy, a hitoktatásban használatos református Káté elkészítése lesz a feladata (melyben az előzetes szándék szerint nem fog szerepelni ez a kitétel). A testület 2013. április 10-én tartotta alakuló ülését, elnökének Bodó Sárát, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Gyakorlati Teológiai Tanszékének vezetőjét választotta. Céljuk, hogy 2017-ig elkészüljön egy hitvallásaink szellemében megírt, a mai kor nyelvezetén újrafogalmazott, a konfirmációi oktatásban jó alkalmazható Káté.

A Generális Konvent ezen az ülésén felkérte a részegyházakat, döntsenek arról, elfogadják-e a szöveget, s ennek függvényében 2013 júniusára javasolta a közös zsinat összehívását. 2012. november 15-én a Magyarországi Református Egyház Zsinata elfogadta a Heidelbergi Káté új fordítását saját hitvallásának, és hozzájárult a közös Zsinat összehívásához. Az egységes Magyar Református Egyház többi részegyházában is hasonló döntés született, így 2013. június 28-án Debrecenben összeülhetett a közös Zsinat. A Nagytemplomban megtartott ünnepi ülésen a Magyar Református Egyház hivatalos Kátékiadásaként ismerte el az elkészült szöveget, s így végre a magyar református közösség ugyanazokkal a szavakkal vallhatja meg hitét:

1. Mi életedben és halálodban egyetlen vigasztalásod?

Az, hogy testestől-lelkestől – akár élek, akár halok – nem az önmagamé, hanem az én hűséges Uramnak és Megváltómnak, Jézus Krisztusnak a tulajdona vagyok. (...)

Ugyanakkor az ünnepélyes aktus véglegesítette és hivatalos rangra emelte ezt a szöveget, s mivel nem körvonalazódik egyházunkban a szándék a Heidelbergi Káté többek által javasolt alapos felülvizsgálatára – akár csak ebben az egy kérdésben sem – így féltő, hogy – Török István szavaival élve – még sokáig „ott éktelenkedik” az indulatos betoldás krisztusi szellemiségű hitvallásunk 80. kérdésére adott feleletében.

MÁRFAI MOLNÁR LÁSZLÓ

Fülep Lajos szerepe a magyar művészettörténeti kutatásokban

Fülep Lajos és a Sopron és környéke műemlékei 60 év után

„A topográfiaiknak és monográfiáknak mindenre ki kell terjedniök, amit vizsgált területeiken és korszakaikban a kutatás feltárhat, eleve nem zárhatnak ki semmit. Önmagában jelentéktelennek látszó adat jellemző lehet a kontextusban. Az adatok egymást világosítják és erősítik, s csak a végén derül ki, milyen értékrendben igazodnak fontosságuk szerint, és milyen szövedékük dönti el valaminek a magyarságát.” (Fülep, 1976. 428.) Talán nem tévedek nagyot, ha azt állítom, a *Sopron és környéke műemlékei* című kötet sokakat megragad ma is az igényességével és a monumentalitásával. A Bevezetést hozzá az a Fülep Lajos írta, aki korábban művészetfilozófusként és református lelkészként egyaránt tevékeny volt, és aki az 1940-es évek végétől a magyar művészettörténeti kutatás vezetője lett Magyarországon. Személyének közvetlen hatása az 1960-as évek végéig számottevő, de nem túlzás azt állítani, hogy közvetve neki köszönheti a művészettörténet és több rokon diszciplína, hogy a huszadik század második felében az akadémiai életben tartós helyet és rangot nyert magának.

Fülep Lajos különös élete

Fülep Lajos életében nem ritkák a megrázó és meredek sorsfordulatok. Nyilván nem ő az egyetlen, aki átél ilyenmit az idők során, inkább sorsának különössége lehet az, ami még napjaink emberének is felkeltheti érdeklődését. Fülep egész fiatalon, a 20. század legelső éveiben a magyar szellemi életnek afféle ’fenegyerekéként’ lett ismert, amikor gunyoros hangú kritikákat adott közre a színházi és képzőművé-

szeti élet akkori nagyságairól. Nem sokkal később hasonlóan szellemes írásokat küldött haza Párizsból is. Ezt követően viszont hosszú évekre eltűnt az akkori magyar médiából, hogy Firenzében élve, egy kiváló gondolkodói körben legyen maga is elismert szerzője a művészetfilozófiának. Ekkoriban számos írást készített a középkor nagy alkotóiról, melyek aztán az 1910-es évek közepén meg is jelentek volna itthon. Már a nyomdai levonatok is készen voltak, de a háborús viszonyok közbeszóltak, így ezek a jelentékeny írások évtizedekig feledésbe merültek. Fülep Lajosnak Dantéről szóló írásai szerencsére napvilágot láttak, széleskörű elismerést aratva. Száz év távlatából sem tűnnek ekkori írásai elavultnak, miként ugyanígy korát megelőző kísérlet volt *A Szellem* című filozófiai folyóirat megalapítása Lukács Györggyel közösen 1911-ben, melynek ugyan csak két száma jelent meg, de ma sem kétséges, hogy a megjelent írások és a külső kivitel egyaránt a kor kimagasló színvonalán álltak. Itt jelent meg Fülepnek a firenzei filozófus barátai között is elismerést aratott tanulmánya *Az emlékezés a művészi alkotásban* címmel.

Fülep 1914 nyarán tért haza Olaszországból. Ezt megelőzően 1913–14 fordulóján itthon eredménytelenül próbálkozik a budapesti tudományegyetem olasz tanszékén állást szerezni (Fülep, 1990, 313, 320, 325). Fülep 1915-től az akkori hazai élet talán legradikálisabb főuma, a Vasárnapi Kör, majd a Szellemi Tudományok Szabadiskolájának tagja és előadója lett, korábbi szerkesztőtársával, Lukács Györggyel együtt, de itt tevékenykedett többek között Balázs Béla, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Lesznai Anna is. Fülep ekkoriban adta közre két leghíresebb művét, *Az európai művészet és magyar művészet*, illetve a *Művészet és világnézet* címmel.

A háború végén e csoportosulások tagjainak útjai meglehetősen szétváltak, elég, ha Fülep és Lukács György sorsának alakulására gondolunk. Fülep a háború utolsó éveiben református lelkészi képesítést szerzett, mert terve az volt, hogy Erdélyben szolgál majd. 1918 májusában Nagy Károly erdélyi püspöktől segédlelkészi kinevezést kap Szovátára. Fülep azonban a háború végi nehézségek miatt már nem foglalt helyet véglegesen szolgálati helyét Erdélyben, ahogy ezt Ravasz Lászlónak akkori írott levele tanúsítja (Fülep, 1990. 362–363). Fülep 1918 végén és 1919 decemberében már diplomáciai szolgálatban van, az olasz fennhatóság alatt rekedt magyar állampolgárok ügyét segíti. Közben, a Tanácsköztársaság idején néhány hétre elnyerte a már korábban áhított egyetemi tanári kinevezést a budapesti bölcsészkar olasz tanszékére, de érdemi oktatói tevékenységet már nem volt ideje kifejtetni. A sorsa alakulása úgy hozta, hogy ezt követően a két háború között Dél-Magyarországon, előbb Baján, majd végül Zengővárkonyban lett református lelkész. Nem volt ez belső emigráció, hiszen Fülep jelentős részt vállalt a hazai szellemi életben ekkor is. Hírlapi cikkeinek hatására a népi mozgalom egyik kezdeményezője lett, majd társalapítója a *Válasz* című folyóiratnak, illetve a közeli Pécs egyetemén a művészet történetének és filozófiájának elismert oktatója volt közel egy évtizedig. Az 1930-as évekre keltezhető a mintegy 200 kéziratoldalas művészetfilozófiai munkája is, melyen élete végéig tovább dolgozott.

Az újabb törést a II. világháború jelentette. Ezt követően Fülep egyre gyakrabban tűnik fel Budapesten mértékadó és később legendássá vált szellemi körök vezető alakjaként, hogy aztán 1947-ben végleg feladja a lelkészi hivatást, majd 1948-tól az ELTE professzora legyen. A sors fintora, hogy megint nem nyerhette el az olasz tanszék professzori állását, helyette a művészettörténeti tanszék megszervezését és vezetését bízták rá. Tehát mintegy akarata ellenére lett a hazai művésztörténeti tudomány vezetője az 1940-es évek végétől. Tudományos pályafutásának ide köthető legjelentősebb állomása az 1950-ben tartott (és 1951-ben nyomtatásban is megjelent) akadémiai székfoglaló előadása *A magyar művésztörténelem főadata* címmel.

Fülep Lajos életének utolsó évtizedében sem volt tétlen. A már említett nagy művészetfilozófiai munka mellett végig maga körül tudhatott egy hűséges tanítványi kört, melynek tagja volt Weöres Sándor éppúgy, mint a költő-szerkesztő Fodor András, aki naplójában lenyűgözően idézi föl Fülep utolsó éveit (Fodor, 1986.), vagy a Fülep halála után leveleit hét kötetben közreadó F. Csanak Dóra. Fülep Lajos szellemi erejére jellemző, hogy néhány hónappal 1970-ben, 85 éves korában bekövetkezett halála előtt adta közre az *Ady éjszakái és éjszakája* című esszéjét, melyben felidézi Adyval való találkozását és barátságukat a huszadik század elejének Párizsában. Talán nem túlzok, ha azt állítom, ezt az írást a magyar irodalomnak ma is leginkább szívesen olvasható írásai között tarthatjuk számon.

Fülep akadémiai székfoglalója

Fülep Lajos időskori munkásságában a nyilvánossághoz jutás révén minden bizonnyal a legnagyobb hatású munkája 1950-es akadémiai székfoglaló előadása, amely *A magyar művésztörténelem föladata* címmel hangzott el, majd jelent meg 1951-ben nyomtatásban. Fölmerülhet persze a kérdés, vajon milyen előadást lehetett az 1950-es nyilvánosság előtt tartani, és mi az, ami ebből, több mint hatvan év távlatából is jelenthet valamit?

Fülep Lajos meghökkentőnek tűnő felütéssel kezdi mondandóját. Szerinte a magyar művésztörténet esetén nem egy történeti diszciplína megújítása a cél, hanem egy még nem létezőnek a megteremtése. „Ami eddig ilyen címen szerepelt, nem a magyar művészet történelme, hanem a művészetek történelme Magyarországon. A kettő nem azonos, egyrészt mert Magyarország területén kezdettől fogva éltek, s egyre növekvő számban éltek nemzetiségiek, másrészt mert ugyancsak kezdettől fogva sok idegen művész dolgozott itt, ki rövidebb, ki hosszabb ideig, ki végképp megtelepedve, idegenségét részben vagy egészben levette vagy megtartva. Ebben a sokféleségben a magyar művésztörténelem tudományára eddig még kísérlet sem történt, a gondolata sem bukkant föl” (Fülep, 1976. 407.).

Fülep érvelése számára az a kontraszt szolgál alapul, amely a magyar irodalom történetének korai megszületése, és a képzőművészet meg nem írt történetének hiánya között létesül. El kell ma is fogadnunk azt a magyarázatot, hogy a nemzeti élet számára már a 19. század elején az irodalom számított inkább értéknek, míg az első képzőművészeti monográfiák csak az 1860-as évektől jelennek meg. Hiszen míg a reformkorban már gazdag irodalmi hagyomány és tagolt kánon fogadta a modern nemzettudat építőit, addig a Rómából hazatérő Ferenczy István szinte az alapítók tudatával kezdte el megteremteni a magyar szobrászatot (Fülep, 1976. 409.).

Az ambivalencia Fülep szerint ott van, hogy a középkorban kiterjedt és virágzó képzőművészet, építészet volt a kor Magyarországon, miközben irodalomról alig beszélhetünk ekkoriban. Az újkorra azonban ez az egykor virágzó művészet majdnem teljesen elpusztul, emléke is szinte végképp elenyészik. Ezzel mintegy megszakad a képzőművészet folytonosságának tudata is Magyarországon. „Elegendő okunk van rá, hogy a régebbi magyarországi művészet történelmét ne tekintsük a magyar művészet történelmének, s mivel a kettőt megkülönböztetni s egymástól elválasztani módszeresen még nem próbálták meg, kimondhassuk, hogy a magyar művészet történelmének tudománya még nem kezdődött el” (Fülep, 1976. 411.).

Művészetfilozófiai előzmények

Fülep 1916 és 1923 között közreadott *Európai művészet és magyar művészet*, valamint *Művészet és világnézet* című munkáiban tevékenységét „művésztörténet-

filozófiai” jellegűnek határozta meg. Ha akadémiai székfoglalójában a hazai művészettörténet-írás hiányát tételezi, akkor e két korábbi munkája, valamint a világ művészetének történetében és jelenében az 1910-es évektől folytatott széles körű tájékozódásai teszik jelentőségteljessé az általa leírt minősítést. Akadémiai székfoglalójában is visszatér ahhoz a két gondolathoz, amelyek sajátos összefüggésének tételezése úgy vélem, mindvégig meghatározó volt Fülep művészetfilozófiájára (Marosi, 2011. 21.). Az egyik ilyen a művészi forma kérdése. „Mindaz, amit az analízis mint nemzetit ki tud hámozni, végeredményben csak sajátos eleme és anyaga a művészi formának és kompozíciónak, amely univerzális; e forma és e kompozíció nélkül merő etnikai anyag, lehet érdekes, de még nem művészet. (...) Ha a művészetben van nemzeti, úgy magának a *formának* kell annak lennie, mert minden egyéb – kedély, temperamentum, életmód, éghajlat, környezet stb. – a művészethez tartozik ugyan mint etnikai anyag, de maga még nem művészet” (Fülep, 1974. 261–262.). A másik pedig a művészi alkotás történetiségének megkerülhetetlensége. „Mert a művészi alkotás helyzete paradox: önmagában befejezett, tökéletes és abszolút valami, mégis beletartozik a művészet nagy közösségébe és csak benne válik érthetővé; hasonlóan a kor: művészete minden pillanatban célnál van, mert minden alkotása örök és időfeletti, mégis lemerül az idő sodró folyamába, minden pillanata más, mint az előző, s csak vele való összefüggésben érthető” (Fülep 1974. 256.).

Fülep Lajos a modernség paradigmájának két nagy axiómáját, a nemzeti és a történeti fogalmát próbálta meg érvényesíteni a művészi alkotások világában úgy, hogy egy harmadik posztulátum, a művészi autonómia előfeltételei is megmaradjanak. Ezeket az 1930-as években írott művészetfilozófiájában a jelentés fogalomköre segítségével próbálja meg majd összekapcsolni. Hiszen a művészetben csak az rendelkezik jelentéssel, ami megformált, de formát (az autonómia elve) mindig csak az kaphat, ami egy adott helyen (a nemzeti jelleg elve) és időben (történetiség elve) művészi megoldást jelent egy esztétikai probléma (történetiség feletti, „abszolút” posztulátum) megoldására.

Tehát Fülep szerint az esztétikai kihívások idők feletti mivolta, történelemfelettsége teszi lehetővé, hogy a korok és népközösségek szerint változó művészi gyakorlatot mégis valamiféle egységként szemlélhessük. Másfelől az esztétika absztrakt problémáira csak a művészi gyakorlat képes a maga konkrét érzékiségében választ és megoldást mutatni.

A fentiekből következik Fülepnek az a követelménye, hogy a magyar művészet-történet megteremtéséhez előbb magának a magyar művészetnek a tárgyi behatárolását kell elvégezni (Fülep, 1976. 413.). Erre szolgál többek között a topográfia, amely így a fentebb megjelölt feladatnak első számú feltétele. Ez a követelmény inspirálta a *Sopron és környéke műemlékei* munkálatait és megjelenését is. Tágabb kontextusban amit Fülep követel, az a történetiség adott szakaszában az eleven, jelentéssel teli kultúra megléte egy többé-kevésbé behatárolható emberközösségen belül. Például ilyen kérdés Fülepnél a hazai reneszánsz kultúra megléte, vagy pusztá divatimport mivolta. Az utóbbi esetben nincs magyar vagy Magyarországra vonatkoztatható jelentősége a művészet fentebb taglalt szempontjai szerint.

Ha a kultúrát ilyen funkcionális, de további előfeltételre már nem szoruló, szövegszerű természetű értelmező kontextusnak tekintjük, ahogy azt évtizedekkel később a kulturális antropológia képviselői (pl. Clifford Geertz) tették, akkor ez egyrészt magyarázatot szolgáltat a korokon belül megtapasztalt stílusegység okára, például hogy a barokk kor alkotói rendre és jól felismerhetően „barokk stílusú” műveket produkáltak. Amit mi utólag stílusazonosságnak látunk és nevezünk, az a jelen-

téshordozó kontextus azonossága volt a maga idejében, többnyire a korstílus tudata nélkül. Hogy ez látszódjék is, szükséges hozzá viszont az időbeli distancia. Minden kor utólag kapja a sokszor nem éppen hízelgő nevét, mert csak a már érvényét veszített kontextus válik szembetűnővé a később élők számára, míg a sajátjuk mindig magától értetődőnek és természetesnek látszik. A barokk, vagy más régi korstílusok esetén szinte magától értetődő stílus mivoltuk, azonban az időben hozzánk közelebb álló közelmúlt esetén jobban látható, mennyire megalkotott, és sokszor éppen a szemünk láttára formálódik (paradox módon mindig utólag) ez a stílusképzet, gondoljunk például az 1930-as évek *art deco*jára. Másrészt viszont fogva is tart a kifejezések adott időben rendelkezésre álló készlete. Így lesz az emberből Clifford Geertz kifejezésével „a jelentések maga szötte hálójában függő állat” (Geertz, 1994 172.).

Következmények és következtetések

Fülep Lajos munkája, *A magyar művészettörténelem fôadata* utóéletét, hatástörténetét tekintve paradox jelleget mutat. Ez sok tekintetben rokonítható Fülep egész életművével, és személyes sorsával is. Gondolok itt az el nem készült, de haláláig várt *magnum opus*ra, és az utolsó évekig folytatott, ma sem érdektelen művészettfilozófiai munkáira. Másfelől gondolhatunk a magánéleti problémákkal élete során rendszeresen küzdő, sokszor visszavonultan élő emberre, akinek viszont már életében legendák fonódtak a személye köré, és akit haláláig hűséges tanítványok vettek körül.

Olvasatomban a szöveg erényei (mai kifejezések szerint) a mikro-történelem iránti érzékenysége, az elit-populáris kultúra dichotómiájának elutasítása és a nagy nevek kultuszának bírálata. „A nagyok nagyszerűségét megmutatni nem nagy dolog – lássuk meg a nagyot a kicsikben, bennük van. (...) A görög templomok körül a földből előkerült garasos agyag fogadalmi szobrocskákról az a szépség és nemesség sugárzik, mint a nagy művekről – s a mi öklömnyi egregyi templomocskánk, ahogy a térbe van állítva és csöppségében is az egész vidéket dominálja, valami olyat fejez ki, ami csak ebben a népi formában, ebben az egyszerűségben, közvetlenségben, ebben a hallatlan természetességben lehet” (Fülep, 1976. 432.).

Számomra úgy tűnik fel ennek nyomán, hogy Fülep Lajos 1950-es munkájának ma inkább kulturális antropológiai jelentősége van, amihez hozzájárul a tudományok közti átjárhatóság növekedése és a diszciplináris szigor oldódása is. De ahogy Marosi Ernő fogalmaz, a közben eltelt hat évtizedben „diszkreditálódott a történeti tárgyalás is, a kollektív munka is, megváltoztak a művészettörténeti kutatás céljairól alkotott elképzelések” (Marosi, 2011. 13). Egyfajta továbblépést valóban a művészettörténetírás történetének a feldolgozása jelenthetné, melyben Fülep Lajos tevékenységének megkerülhetetlen szerep jutna. Azonban itt olyan gátló szempontok is belépnek, mint a nemzetfogalomnak a történeti megalkotottságára vonatkozó megfontolásoknak az előtérbe kerülése a 20. század végétől, illetve a modern nemzeteszme vállalkozás-jellegére vonatkozó kutatások megjelenése (Yuval-Davis, 2005.). Mindezt tovább bonyolítja magának a történetiség eszméjének a lassú, de biztos erodációja, a történetiség gondolatának nem csupán konstruált mivolta, hanem retorikai jellegének egyre markánsabb térnyerése is.

A „nagy elbeszélések” elvesztése azonban más vonatkozásban nyereséggel járhat. Fülep műveinek olvasásakor a korábbiakhoz képest akadálytalanabban adhatjuk át magunkat a „szöveg örömének,” melynek csupán egyetlen feltétele marad, a megértő olvasás.

IRODALOM

- Fodor András (1986): Ezer este Fülep Lajossal I–II. Magvető, Budapest
- Fülep Lajos (1974): Európai művészet és magyar művészet, in Tímár Árpád (szerk.): A művészet forradalmától a nagy forradalomig. I. Magvető, Budapest
- Fülep Lajos (1976): A magyar művészettörténelem főadata in: Tímár Árpád (szerk.): Művészet és Világnézet. Magvető, Budapest
- Fülep Lajos (1990): F. Csanak Dóra (szerk.): Fülep Lajos levelezése II. MTA, Budapest
- Geertz, Clifford (1994): Sűrű leírás, in: Az értelmezés hatalma. Osiris, Budapest
- Marosi Ernő (2011): Fülep Lajos: A magyar művészettörténelem főadata, a magyar művészettörténet-írás forrása és/vagy annak koncepciója. *Ars Hungarica* 2011/2. 13–24.
- Yuval-Davis, Nira (2005): Nem és nemzet. UMKK, Budapest

MIKLÓSSY ENDRE

Nietzsche sivatagja

„A Kemény Kor megérkezett, keményebb annál, mint amit ember elviselhet.” Henri Michaux

A sivatag a nedvességnek, vagyis a kapcsolat-teremtő erőnek a hiánya – tehát a társtalanság megfelelője. Olyan homokszemek halmaza, melyek között hiányzik az összekötő elem, az éltető nedvesség. Ami őket mégis összetartja, az egy külső erő, a homokszemek önsúlya. De ennek a gyenge kohéziója miatt a szél mindenféle különös és múlandó alakzatokat formál belőle – amelyeknek semmi közük sincsen a rögzített formájú, mivel belsőleg meghatározott élethez. A természetben ezért a halál birodalma. És az emberi természetben is.

Nietzsche viszont éppen a rögzítettség állapotán akadt fenn, noha észrevette, hogy ez az alapvető feltétele a kapcsolat-teremtő 'nedvességnek', vagyis magának az életnek. „A sárga homokban, a naptól elaszva, szomjúhozva pillant a forrásokban dús oázisok felé, ahol sötét fák alatt egyedül nyugszik, ami él. De szomja rá nem veszi, hogy ezen kényelmeskedőkhöz legyen hasonló – mert ahol oázis van, ott bálványképek is vannak” (N.5. 128. o.). Miközben az „élet” pártjára kíván állni, egyúttal úgy véli, hogy ezt csak a „hazugság” tarthatja fenn: az életvitelnek, az emberi kapcsolatoknak, a szellemi hagyományoknak mélyén rejlő hazugságok. Ez az ellentmondása feloldhatatlan. Szellemi létének a végén tesz majd az értelem határát átlépő kísérletet a megoldásra.

A világnak a széthullása úgy következett be, hogy a formája mögül elszivárgott a tartalom – és az új tartalom nem tudott új formát kialakítani. Egy ideig vonszolta a meglévőnek a hüvelyét, de éppen ezzel üresítette ki végképpen. A hagyomány közönsége, az összetartó kapcsolat üres formalitássá vált. Mit is jelent ez a még sohasem volt helyzet ?

A „korszerűtlenség”

Nietzsche szellemi indulása ahhoz a német későromantikához kötődik, ami az elmúlt két évszázad európai szellemi mozgalmait oly nagymértékben, ámbar igen szerteágazóan és ellentmondásosan befolyásolta. Életműve viszont már egy másik közegben kellett kibontakozzon, amit a németeknek a franciák fölött aratott nagy és értelmezhetetlen győzelme határozott meg. Ez alapján véve a kapitalizmus győ-

zelme volt, és elsősorban nem is a franciák fölött.¹ A győzelmet pedig nem angol pragmatizmussal, hanem német idealizmussal értelmezték a „germán erények” diadalaként, mint a rend és fegyelem eredményét, ahogyan a győztes Bismarck gondolta.² A hódítás a szervezetségnek volt köszönhető. A rendnek a végső hivatkozása ezért lett a „kategorikus imperativusz”, ami Kant után szabadon olyasmint jelentett, hogy a hivatali fegyelemnek külső kényszerből belső ösztönző erővé kell válnia ahhoz, hogy igazán hatékony lehessen.³ Ami meg ebből a rendből kimarad, az devianciának tekintendő – mint például az önkényes értelmezésekkel fellépő bázeli klasszika-filológia professzor, Nietzsche.⁴

A sikerre beállított új szellem⁵ minden belső ellenállás nélkül győzött a vallásban, a filozófiában, a kultúrában, a társadalomban, a családban. A németiség itt olyan végzetes sérülést kapott, amit nem tudott többé kiheverni, és vele együtt az az Európa sem, amely a romantika óta a német szellem befolyása alatt állt.

Nietzsche a szellemi indulásakor a formalizálódott görög alapú klasszicizmust akarta a német romantika szellemében korszerűsíteni,⁶ és ennek a lehetősége veszett el a számára a közszellem megváltozásával.⁷ A romantika megújítójából így vált a kapitalizmustól kiüresedett német szellem kritikusává. „Minden filozófia, amely azt hiszi, hogy valamely politikai esemény megoldhatja a lét problémáját, csak paródiája a filozófiának” (N.1. 181.o.). Márpedig éppen ez volt a helyzet, elsősorban a történelemfilozófiában, ami aztán a „haladáselmélet” hivatkozásával magával húzott minden mást is, hiszen egybeesni látszott a darwini kiválasztódás-elmélettel és a tudományos megismerés határainak a folyamatos kiterjedésével. Mintegy a Világész jelennék meg itt, egy világertelmező bornírság formájában (N.12. An die Jungen Darwins). Szellemi iránymutatás helyett hatalmi technikává alakul át, megfelelően a „rendteremtés hatékonysága” porosz elvének. Ez lépett az antik filozófia alapvető céljának, az igazság megismerésének a helyére.

Nietzsche mégis korának a gyermeke maradt, hiszen szándéka ellenére⁸ éppen a döntő ponton nem tudott elszakadni annak sikerkulturájától. A ’korszerűnek’ tartott téveszmék mellett azért fordult el minden más szellemi alaptól is, mert azok szemlátomást nincsenek hatással a világra. Vagyis a sikertelenséget egyenértékűnek tartotta az érvénytelenséggel.⁹

A kor kultúra- és szellem-ellenessége ellen indította meg az önmaga által öniro-nikusan „korszerűtlennek” mondott korszakkritikáját. Majd felmérve, hogy a nem-valóságos eszmerendszernek a kritikájából sem lehet eljutni a valósághoz, e formában fel is hagyott vele.¹⁰ „Alá kell merülnöm, ahogy az emberek mondják, kikhez le akarok szállni. Zarathustra újból ember akar lenni” (N.5. 14. o.).

Kérdés, hogyan? Hiszen mintegy kizárta magát az emberi közösségből. „Ez az én utam – mondja – de melyik a tiétek? Mert *AZ út* – nem létezik” (N.5. 243. o.). Ez a mondat a világszemléletének a kulcsa. Mintha zárójelbe tenné önmagát az olvasója előtt: semmi közöd hozzá (énhozzám)! Ha pedig ez így van, akkor miről beszélünk egyáltalán? Mégis van benne három alapvető üzenet másoknak is.

Az egyik az, hogy önmagát dokumentálja, felkínálja testét-lelkét tanulságképpen mások számára.¹¹

A másoknak a jelentését akkor ismerhetjük fel, hogyha összehasonlítjuk azzal az eredeti mondattal, amiből származott, de aminek az összefüggése nem tudatosult benne: „Én vagyok az út, az igazság és az élet.” Nietzsche egész kései korszakára jellemző az, hogy miközben a kereszténységet megátkozta, az mégis úgy van jelen a nem-tudatos Énjében, mint ahogyan Jézus Krisztusnak ez a mondata is. Amit ő ugyan átértelmezett a csupán önmaga által meghatározott Én fogalmán keresztül.

A harmadik pedig habár indirekt formában, éppen annak az állítása, hogy az „út” megmutatása csak az Én-Te kapcsolatban volna lehetséges, másképpen mondva, e kapcsolat eltűntével veszett el. A kérdést így felvetve látható Fülep Lajosnak az a századelőn fölvetett igazsága, hogy az individualizmusnak eme tán leghírhedtebb apostola valamiképpen mégis kivezet az individualizmusból. Habár ezt nem könnyű meglátni, és ezt az utat ő maga sem járta be. Az ’emberré válás’ fordulatának szánt művét, a Zarathustrát, mint mondja, „hatezer lábbal az ember és az idő fölött” (N.11. 370. o.) írta. Hogyan érkezett el innen az ’emberhez’ és az ’időhöz’?

A forma, az ösztön és a jelentés

Minden ember, embercsoport, társadalom úgy él és marad meg, hogy a világ eseményeit önmagára vonatkoztatja. Ehhez egy stabil, megformált rend szükséges, amely szimbolikus értelmet ad a folyton változó világnak (Loszev). Ha ez a forma elveszíti a tartalmát és üressé válik, úgy a világnak csak a hamis értelmezésére és ezáltal a rombolására képes. Nietzsche éppen ezzel került szembe és indított harcot e „bálványok” lerombolására (N.8.). Így számolt le sorban a vallással, a keresztény egyházzal,¹² az antikvitással, a nyugati filozófiával, a természettudománnyal (N.6), a társadalom minden létező alakzatával, így vetette el a védikus filozófiát,¹³ a buddhizmust (N.5. 57. o.) a kínai racionalizmust is.

„Minden filozófia el is rejt egy másik filozófiát” (N.7. 14. o.) – vagyis az előfeltevések rendszerét – állapítja meg, és ezt a 20. században Kurt Gödel matematikai pontossággal be is bizonyította. De Nietzsche túlmegy rajta, mert ő szerinte ez a filozófia mögött álló előfeltevés még csak nem is a tiszta gondolkodáson alapul, hanem „ösztön, hogy bizonyos igazságokat találjon bizonyos uralkodó személyek, kasztok, nézetek, felekezetek, kormányok iránt való alávetettségéből és annak az érzéséből, hogy használ magának, ha az „igazságot” az ő részükre állapítja meg. (...) Megvan a tudásban az éleslátás közelből, a távolba és az általánosba látás nagyfokú gyengeségével párosulva” (N.2. 219. o.).

A következményt így vonja le: „Minden úgynevezett szellemi megokolás csupán fikció. (...) Azok a tettek, melyekben az individuum hűtlen lesz a saját ösztöneihez, és hátrányosat választ, a dekadencia jelei” (N.9. 288. o.). Mindaz, ami az ’ösztön’ fölött állhatna mint világszervező erő, az illúzió, mint a „Világész”, Plátón alapján, de mindenekelőtt Hegel házában, amiben ő nem hisz, mert üres emberi formának tart. A tartalmában pedig hazugság, erőszak és kizsákmányolás,¹⁴ erről beszél úgy, mint a „hadurak államáról” és pénzről. Az „általánosra” hivatkozó gondolkodási kényszernek, mondja, ami ekképpen ellenkezik az ember józan ösztönével és ítélőképességével, nem kellene felülni. A valóságot kalodába foglaló rendszerezettséget tekinti a gondolkodás eltorzításának: „a rendszer akarása a becsületesség fogyatkozása”. Ez úgy értendő, hogy az ember a saját ’ösztönén’ alapuló akarátát mintegy kihelyezi önmagából, az elvont ’rendszerbe’ – ám ez nem igaz, emögött is a saját választása áll. Csakhogy ettől fogva ez már nem tudatosulhat benne.

Ha imígyen hamissággként elveti a ’külső világ’ eszméit, történéseit, társas kapcsolatait, akkor befelé kell fordulnia, csakhogy ott sem találja meg a rendező szilárdságot. A világot értelmező intuitív felismerései mintegy levegőben lebegnek anélkül, hogy másvalamire támaszkodnának, mint az a ’racionális gondolkodás’, amitől éppen szabadulni szándékozott. Az ’ösztön’ tartalmának nincs olyan megfogható belső formája, amivel az Én azonosulhatna, éppen ezért Nietzsche ezt a belső kötöttséget is le kívánta rombolni. Az általa „élettagadókként” megvetett misztikusokhoz így egészen közel viszi az, hogy a törekvése nem az Én felépítésére, hanem a lebontására irányult („Ecce homo” N.12.).

„Fény lesz, amit megragadok,
Hamu, amit hátra hagyok,
Láng vagyok én, az bizony !”

A labirintusi ember a nem-elgondolhatót kívánja elgondolni. És ha sikerült, akkor mindjárt el is veti, hiszen semmiféle gondolat nem merítheti ki a világ teljességét – vagyis van benne valami hamisság. „Szeretnék kijutni innen egy ideális kijáraton. Amely olyan lenne, hogyha már kijutottam, akkor rögvest újból kijuthassak” – mondja erről Henri Michaux (Michaux 2).

Canterbury Anselmushoz érkeztünk, aki a maga ’ontológiai Isten-bizonyítékába’, a Legnagyobb Elgondolható fogalmába a létezését is beleértette, hiszen enélkül nem lehetne a legnagyobb. A gondolat így önmagában mindig tökéletlen marad lét nélkül, és ebből az következik, hogy a gondolkodás nem lehet egyéb, mint állandó törekvés a létté válásra. Valószínűleg ennek megfelelően állapította meg Szabó Lajos Nietzschéről a „hétszeresen szigorú monoteizmust.”

A gondolatnak ez a folyamatos zárójelbe tétele azonban korlátba ütközik az időbeli létezés által. Az élet alapja, a döntés, ugyanis a pillanathoz van kötve. Ha nem misztikus szemlélődők vagyunk, akkor itt vissza kell térnünk abba a két világba, amivel folyamatosan találkozunk, a külsőbe és a belsőbe.

Az Én a maga belső világának csak egy részét tartalmazza. Az egyén fejlődése pedig a benne lévő nem-Énnek a megformálása. Ennek a belső formateremtésnek az eredménye a mítosz, amely az élettörténettel azonos, a formája pedig a szimbólum, a külső történések interiorizálásának a módja.¹⁵ Fichte és a nyomában a német romantika ezt abban látta, hogy a nem-Ént teljes egészében Én-né kell alakítani. Ez végső következményeiben szolipszizmushoz vezet,¹⁶ de Nietzschét ettől valami mindvégig visszatartotta.

Az ösztönre hagyatkozás azonban kivezet a *kommunikáció* köréből. A külső világ mint egész ekképpen megszűnik, és csupán magánmániák egymás-mellettsége marad. Ez Hérakleitosz „alvóinak” az esete, akik külön világban élnek, míg az éberek világa egy és közös. Nietzsche ezt a „közös világot” végeredményben elveszítettnek tartja. Átvilágítatlan és összefüggéstelen emberi akaratokból áll, nincs benne ok, nincs benne folyamatosság, csupán a vaksors által összekapcsolt pillanatok. Az egész valóság darabokra hullott.¹⁷

’Ösztönös’ intuíciójának a mozgató ereje jórészt az a kritika, amellyel a világ hazugságait annak eszméivel szembesítve leplezi le anélkül, hogy szembe szegezze velük egy másforma világképet. Az ítéletei személyes impresszióiból, életének és olvasmányainak az élményeiből szeszélyesen, előzmények nélkül, történeti vagy logikai összefüggésrendjükből kiragadva, néha egyenesen olyasfélék, mint a „kávéházi filozofálás”, és a kritikai értelem számára nem követhetőek.¹⁸ „Az élet tapasztalata ellenáll a szónak, fogalomnak, törvénynek, hitnek, dogmának” (N.10.329. o.). Mondhatnánk ezt úgy is, hogy ’fordított agnoszticizmus’, ahol is a világ megismerhető, csak éppen formába nem önthető a megismerés eredménye, így aztán kérdéses, hogy miképpen közölhető másokkal. Nietzsche a nyugati filozófia kialakult metódusait valósággal felrobbantja, mert nem a racionálisan követhető magyarázat, hanem a gondolat által kiváltott intuíció számára hozzáférhető,¹⁹ ennek felel meg a diszkurzivitás helyett használt aforizmatikus forma. Olvasni őt az ’értelemre merőlegesen’ kell.

Különösképpen áll ez az általa annyira kedvelt történelmi hivatkozásokra. A kora történelem-imádó volt, amit a vallás helyébe léptetett, és amit Nietzsche Hegel-kritikájában úgy jellemezett, mint „a tényyszerűnek a bálványimádását” (N.4.), amelyben

minden siker azonos az ésszerűnek a diadalával.²⁰ Mégis szüksége van a történelemre, hogy értelmezni tudja a világot, de ez az értelmezés nem tárgyyszerű, hanem a „jelen” problémáira adott és általában ironikus reflexió.

Az emberi társadalom kezdeténél az adós-hitelező viszony áll – fejt ki például a „Morál eredete” című könyvében. Az emberi gondolkodás úgy kezdődik, hogy megállapítjuk az árakat, és a legősibb személyes kapcsolat eredményeképpen végezetül az adós „interiorizálja” a tartozását. Így keletkezik a lelkiismeret, ami „a tehetetlenségében befelé forduló kegyetlenség ösztöne” (N.11. 388. o.). Ez tulajdonképpen Rousseau történelmi utópiájának, a Társadalmi szerződésnek a felülvizsgálata a modern kapitalizmus szempontjai szerint, viszont antropológiai alapja nincsen. A korának értékrendjét meghaladni kívánó Nietzsche, habár ironikusan, beleragadt ebbe az értékrendbe.

Az ’intuicióra’ épülő efféle eszme-futtatások az eltérő értelmezések széles skáláját nyitják meg.²¹ A jelenlegi helyzetet Kunszt György leírása alapján a következőképpen foglalhatjuk össze (Kunszt).

A korrekt ’objektív filozófia’ még a legjobb lehetőség, akkor is, ha ellentétes Nietzsche egzisztencialitásával. Jaspers vagy Heidegger ekképpen tekinthetők a Nietzsche-recepció csúcspontjainak. Ezzel a megközelítéssel leplezte le az olasz nyelvű kritikai Nietzsche-kiadásra készülő Colli és Montinari önkényes kompilációként a Wille zur Machtot, amit mindaddig többnyire Nietzsche fő művének tekintettek.

A marxista előfeltevések elenyésztek, hegeliánus alapjaikkal együtt. Mai szemmel elsősorban a gondolkodói naivitásuk elképesztő. Coomaraswamy, a hindu kultúrtörténész, az európai gondolkodást egy ’nyolcéves gyerek’ szellemi szintjének tartotta. Ez itt háromévesse retardálódott.²²

A náci interpretációk is elmúltak, a történelem tökéletesen érdektelenné tette őket. A sírkövekre legfeljebb annyit, hogy azért nem voltak gyengébbek, mint a ’vörös szentírás’ hajdani elmékedései.

Az angolszász analitikus filozófia (Quine) mindinkább érdeklődik Nietzsche iránt, azonban egzisztenciátlanítja. Igen fontosnak tartja az ismeretelméletét. A robbanóanyagaitól ekképpen megfosztott Nietzsche azonban visszavezet Heidegger problémájához. Az, hogy náci párttag volt, ha nem is éppen kalapdász, mégis csupán egy olyan életrajzi adalék, aminek semmi köze nincs a filozófiájához. Hála a megfontolt előítélet-mentességének, egyszerűen „elmegey” a náciizmus mellett – ami nem csekélység, ha mondjuk a marxista gondolkodók eszmei zavarodottságával hasonlítjuk össze. Mégis kételyt ébreszt, hiszen nem arra kellene-e a filozófia, hogy a segítségével jobban eligazodjunk ebben a világban?

A katolikus recepció hosszú és reflexiómentes elutasítás után újabban mind nagyobb érdeklődéssel fordul Nietzsche felé, mivel az ő feltétel nélkül igenelt Krisztusképében lehetőséget lát az Istenhit és az Egyház szerepének a pozitív és korszerű értelmezéséhez. Kunszt Hans Küng régebbi munkáit és Ulrich Willerst emeli ki itt.

A franciákat kezdettől foglalkoztatta Nietzsche, és ez az érdeklődés napjainkig megmaradt. Kunszt az újabb fejlemények közül főképpen Deleuze-zel foglalkozik, mert őt tekinti a legmélyebbnek a posztfilozófia Nietzsche-értelmezői közül. A francia racionalizmusnak ez az önkritikusa gondolkodói alkatában is emlékeztet Nietzschére. Ő fejtette ki a Hegellel való tökéletes inkompatibilitást, elemezte Nietzsche radikális államellenességét, hívta fel a figyelmet a kapitalizmus-kritikájának a korszerűségére. Amit egy szellemileg tisztességes marxizmusnak kellett volna megtennie. Ám Deleuze mintha lelépne arról a keskeny kötérlőről, amelyen maga Nietzsche is egyensúlyoz a Semmi peremén, amikor ilyesfélét fejtetget, hogy „maga a megismerés csalatkozás, tévedés, vagy ami még rosszabb, hamisítás.” Hiszen innentől kezdve miről beszél egyáltalán?

A mai németek számára Nietzsche elsősorban a múltjuk értelmezésének az eszköze. Így jelent meg a „történelem-vitában”, ahol Habermas a felvilágosult racionalizmus folytatójaként lépett fel, Nolte pedig a radikális kritikusaként kavart vihart a megkövült baloldali dogmák kikezdésével. Adalék ez az európai gondolkodás nyomorúságához. Az előítéletek filozófiájának nem is vetett más véget, mint hogy történelmileg okafogyottá vált a Szovjetunió széthullásával.

Van aztán az „American way of life”. Most, ennek a minek-nevezzetek Aranykornak a küszöbén megerősödött az érdeklődés a próféta iránt. A főhőse Rorty, akinek a műve Kunszt csipős megjegyzése szerint „Nietzsche teljes kasztrálása az elit-hatalom létrehozására irányuló magándelíriumok transzformálása révén”. Rorty nagy mutatója az, hogy Nietzschebe a modern fogyasztói individualizmus valamiféle apostolatát próbálja belelátni. Az kétségtelen, hogy Nietzsche itt valóban jó prófétának bizonyult. „Jobban bejött, mint Marx jóslatai” – jegyzi meg Kunszt kajánul. A „Genealogie der Moral” jövendöli meg azt a kort, amidőn érdemleges dolgokként már csak tőzsdei árfolyamokról tudunk majd beszélgetni. Persze nehéz dolog Nietzscheből apologetát faragni. Derridának ezért csak ablakot kell nyitnia korunk cseppet sem fényes valóságára, hogy kipukkassza ezt az apológiát.

Látható, hogy Nietzsche alapjában véve a ’tükör’ szerepét tölti be, mindenki önmagát látja benne. Ennek az oka részint az, hogy valóban távol tartotta magát azoktól a filozófiai rendszerektől, amelyek a gondolkodást eleve egy megadott ösvényre terelik. (És amelyek napjainkra reménytelenül elavultak.) „Magát a dolgot” kívánta mindig szemügyre venni, hogy Bocskay Istvánunk szavát idézzem. Részint pedig az, hogy a gondolkodóink számára is vonzó e kritikai töredékekre támaszkodni, amelyek szerteágazó összefüggéseikkel mintha megalapozást adnának a saját gondolataik számára. Eléggé talál e helyzetre Nietzsche ironikus megjegyzése: „Az európai keverékembernek kosztümre van szüksége – tehát a történelemre, mint a kosztümök készlettárára” (N.7. 223. §.) Világmagyarázataikból a mégoly radikális utópiák sem képesek soha kiküszöbölni a történelmi hivatkozást, habár igencsak önkényesen, az eleve kitűzött cél pusztá igazolásaként. Nietzsche alkalmasint efféle tapasztalatok erősíthették meg az „alkalmazott” történelmi objektivitás kétségbe vonásában és elvetésében.²³ Ő maga viszont nem csinál titkot abból, hogy éppen így használja fel a jelen leírására.²⁴

Jól értelmezhető a nietzschei intuíció Karácsony Sándor észjárása szerint – ugyanis van annyi közös bennük, aminek az alapján összevethetőek.²⁵ Ami a ’rendszer’ illéti, Karácsony erről azt mondta, hogy „a rendszerem az, hogy élek és mozgok, gondolkodván.” Elsősorban a nagy idealista világmagyarázatok elvetését láthatjuk ebben önála is, de ezen túl azt is, amit ’organikus rendnek’ mondhatnánk, mivel abból következik, hogy az alanya szerves része a Világegésznek,²⁶ a gondolkodás ebből nem emelhető ki egy tőle elvontan létező szférába. Viszont a világ oly nagy és bonyolult, hogy oksági kategóriákkal le sem írható, hanem végsőleg megmagyarázhatatlan.²⁷ Mindehhez tartozik viszont egy lényeges különbség az Én értelmezésében. Karácsonynál maga az Én is csak a társas kapcsolatból születhet meg, mint felismert belső élményen alapuló logikailag-grammatikailag pontosan kifejezhető elkülönülés a másik embertől.²⁸ A tartalmaira sem szuverén módon tesz szert, hanem kapja a világból,²⁹ a feladata pedig az, hogy a benne lévő nem-Ént Te-vé változtassa. Ebből a különbségből rálátás nyílik Nietzsche-re, ami pedig fordítva nem áll fenn.³⁰

A másik ember hiánya

Bárminő is egy korszak szellemisége, bármifélek is az emberek, közöttük kell élni, és őket kell tudomásul venni. Ezzel szemben Nietzsche úgy emlékezik vissza az

életére, hogy „már hétéves fejjel tudtam, hogy soha nem ér el hozzám az emberi szó” (N.11. 335. o.). Mindazonáltal kellemes, barátságos ember volt a kapcsolataiban – mindaddig, amíg szellemi kérdések nem vetődtek fel.³¹ „Az önbefalazás a szellemi terheltség első ösztön-értelme. Elviselhető-e, hogy idegen gondolatok jöjjenek át a falon?” (N.11. 321. o.).

Nem lehetett hát soha tartósan szellemi társa. Hiányzott belőle az a stabilitás is, amire egy ilyen kapcsolat támaszkodhat. Igaz, hogy életének a kívülről meghatározott körülményei sem kedveztek a stabilitásnak. Mintegy csodagyerekként klasszika-filológia professzor Bázelen, barátságot köt a Wagnerben jelentkező későromantikus szellemmel, kiintrikálják a tudományos életből, az egyre furcsábban viselkedő embernek szétszakadnak a személyes kapcsolatai, erőszakos női családtagjai elszigetelik a világtól, a fokozódó betegsége mind nagyobb fizikai szenvedést hoz rá. Ezek ugyan rámutatnak személyiségének a feminin védekezésképtelenségére, de ennél többről van szó. Mivel a világot kizárólagosan a belső intuíciója alapján fogja fel, ez mások számára követhetetlen. Ő viszont mindenhez és mindenkihez a teljes személyiségével viszonyul. Ennek a pozitív jelentősége az, hogy amit az ’ösztöne’ megtalálni vél a másikban, azt feltétel nélkül elfogadja, behelyezkedik, a negatívuma viszont az, hogy ő maga ’továbbhalad’, és észre kell vennie, hogy a másik másfelé tart, egyszerűen azért, mert nem azonos övele. Ekképpen képtelen valódi dialógikus kapcsolatra, hiszen mindenkibe csak önmagát vetíti be.³²

A szellemi kapcsolatai tehát nem lehetnek valóságosak. És midőn rájön arra, hogy a másiknak ez az őbenne kialakított képe a valósággal nem egyezik meg – vagyis hogy létezik tőle független szellemi szuverenitás –, azt személyes elárultatásként éli meg.³³ Éppen a gondolatok világa, ahol az embereknek találkozniuk kellene, vész el ekképpen a számára. Rendkívül szellemes, vitriolos kritikái észrevételei többnyire negatívumok maradnak – miután leleplezett egy-egy eszmerendszert, ott találja magát egy fallal elválasztva annak képviselőitől, akiket meg sem kísérelt megszólítani. És amikor már ’minden hazugságot’ leleplezett – hiszen az életet, mint mondja, „csak a hazugság teszi lehetővé” (N.7. 4. §) –, akkor nem talál többé megszólítható embert maga körül. „Ahol oázis van, ott bálványképek is vannak” (N.5. 128. o.). Legyen. De ahol nincs ’oázis’, ott élni sem lehet. Holott öszerinte az élet nem egyszerűen a legfőbb, hanem az egyedüli érték. A megszólíthatatlanságban így tűnt el előle nem csupán a világ, hanem annak a megértése is.

„A veszedelmem az, hogy undorodom az emberektől” (N.11. 406. o.). „Úgy járok az emberek közt, mintha emberi töredékek és tagok között járnék. Szétrombolva látom az embert, töredékeket, tagokat, borzasztó véletleneket – de nem embereket. (...) Láttam embereket, akiknek nincs semmijük, azaz egy valamijük volt túlságban – nem volt másuk, csak nagy szemük, vagy nagy szájuk, vagy nagy hasuk, vagy valami más nagyuk” (N.5. 173. o.). Nietzscheben itt két dolog összekeveredett. Az ember valóban úgy vész el, hogy azonosítja magát valami részleges tartalmával. Nem az észnek, hanem az akaratnak a megromlása az elsődleges (vagyis az ő szóhasználatával, az akaratot irányító ’ösztöné’). Így viszont elvész az értelmi megközelítés lehetősége, az akarathoz csak személyes megszólítás férhet hozzá. Ezt érzékelt is, úgy írta le, mint a ’szív zsenijét’, „kinek a hangja le tud szállni minden lélek alvilágába” (N.7. 295. §). Azonban a személyes megszólítást tőle eltérőleg nem szabad csupán az irracionálissal azonosítani, a racionális megértésnek is ez az alapfeltétele. Karácsony Sándor szerint „a meggyőzés alapja az, ha sikerült a dolgot egészen a te álláspontodról megvilágítani.” Vagyis nem kívánlak megrendíteni az alapjaidban – ami ellenkeznek az emberi mivoltunkkal –, hanem fel kívánom tární azt a közöset, ami össze-

köt egymással két olyan lényt, akik 'transzcendensek', hiszen a lényegük túl van a tapasztalati világon.³⁴ Enélkül a nézetkülönbségek ütközése csak az Erőszak szellemi formájához, valamilyen manicheus dualizmushoz vezethet. Nietzsche, amikor a transzcendenciát eleve elutasította, elzárta egyúttal a gondolkodásbeli összhang lehetőségét is. Ezzel érkezett meg az erőszaknak abba a világába, amely ugyan a kornak a hiteles képe volt – ő viszont éppen ettől a kortól kívánt megszabadulni.

Nietzsche világképe, amely tehát a „Radikallüge”, a gyökeres hazugság elvén áll, így nem is tud mit kezdeni mások eszméivel. Szabó Lajos találta meg ennek a lehetőségét a 'clearing' fogalmában, (Szabó-Tábor) az értelemből kiindulva. Egy tanítás képviselőjével dialógust lehet teremteni, hogyha megvizsgáljuk az ő kiinduló premisszáit. Ezt megtehetjük, hiszen a világot végsőleg nem tarthatja fenn 'hazugság', csupán a létezés alapját tartalmazó igazság,³⁵ és ezért a gyökerhez visszatérve a józan gondolkodás elvezet hozzá.³⁶ De amennyiben mégsem, hiszen a gondolkodás nem feltétlenül játszik meghatározó szerepet e világban, a gondolkodónak akkor sincsen más lehetősége.

Nietzschének azonban költői lényé is van, és ez nem elemez, hanem ábrázol. Ezáltal juthat el ahhoz a mélyebb értelmezéshez, amelyben mégis megnyílik a megszólítás lehetősége abban az egyetemes jelképrendszerben, amelynek az alapja a személyes létezéséből adott jel, vagyis az ember énjének a dokumentálása. „A jelkép sikerült (En), ha a jelet megértik (Te)” – mondja Karácsony Sándor (Karácsony1, 86. o.).

A jelkép megértéséhez azonban hozzá tartozik egy közösen felfogható, mindkét félben meglévő és a jelkép által megidézett forma. Ennek az ellentéte „a sivatag, egyre nő. Jaj annak, aki sivatagot rejt magában.” A sivatag a reménytelen, minden értéket felszámoló kiszikkadás. Az atomizálódott világ, a káosz, az entrópiának, vagyis az összefüggés nélküli rendezetlenségnek a maximuma. Képe a formáját veszített, széthullott emberi társadalomnak. Hol van a határa ennek a széthullásnak? Nietzsche szerint az embereken belül. Valódi középpont híján ők maguk esnek szét, és a világra ez szabadul rá.

A sivatag meg valóban, szó szerint egyre nő, mert amit magunkban kialakítottunk, az kisugárzik a külső világba, hiszen amit belső törvényünkbe tettünk, ezt óhajtjuk kint is megvalósítani. A Szahara ezért eszi meg a legelőket és a termőterületeket – tevékenységünk eredményeképpen. A föld kiszárad, terméketlenné válik, és a mi értékrendünk nem engedi meg azt, hogy tegyünk valamit ez ellen. S nem azért-e, amiről Nietzsche beszél itt?

Ekképpen jelenik meg a Zarathustra látomásában az „utolsó ember” (N.5. 23. o.). „Mi a szerelem? Mi a teremtés? Mi a sóvárgás? Mi a csillag? – kérdi hunyorítva az utolsó ember. Kicsivé zsugorodik akkor a föld, s rajta ugrál az utolsó ember, aki mindent összezsugorít. Nemzetsége kiirthatatlan, akár a bolhái: az utolsó ember él legtovább.”³⁷ Az értékmentességnek tökéletes megfogalmazása ez: a kicsiség törvénye. De hozzá kell tenni még a végcélt. „Hajdan az egész világ tévelygett – mondják és hunyorítanak. *Ne legyen pásztor; és egy legyen a nyáj.*”³⁸ Amiképpen a sivatag homokja is egy, az egységes értelem és tartalom nélküli pusztá létezésben.

A test és a szellem

A test és a szellem egysége az értelem számára követhetetlen, mivel a gondolkodás alapvető feltételét, a szellemi autonómiát, az igazság felismerésének a képességét függő helyzetbe hozza, Nietzsche sorsa viszont ritka élességgel mutatja meg ezt az összefüggést, ami az életművének a felépítését lényegesen befolyásolta, és amit ő maga is érezni kezdett tudatos létének a vége felé. „Warum ich ein Schicksal bin”,

miért vagyok én sors, kérdi utolsó könyvének az utolsó fejezetében, a testi romlását analógnak tekintve a világgal. Gondolkodói létének a vége felé egyre inkább a szellemi kapcsolataitól megfosztott testi létezésben látja magának a lényegét és célját. „Az előítéletek a zsigerekből származnak” (N.11. 318. o.). „A ’lélek’, ’szellem’, és végezetül a ’halhatatlan lélek’ fogalmakat azért ötlötték ki, hogy megvessék és elsorvasszák a testet, és szembeszegüljenek az élet komoly ügyeinek, a táplálkozásnak, lakásnak, szellemi diétának, betegápolásnak, tisztaságnak, időjárásnak.” (N.11.408. o.) A kereszténység elleni támadásai főképpen arra hivatkoznak, hogy szerinte imígyen ellensége a testi létezésnek. Ez a felfogás végső soron nem hagy lehetőséget a szellemnek a világban való létezésére, azt fiziológiai folyamatok pusztá árnyképének tekinti.³⁹ Így viszont abba a helyzetbe kerül, hogy a világát a saját testével azonosítsa, azzal, amitől szinte folyamatosan szenved, sőt aminek a romlásával ráadásul tökéletesen tisztában van. Ezt a tulajdonképpen primitív világszemléletet azonban káprázatosan formálta át világszimbólummá a tudattalanjára értelmi kontroll nélkül támaszkodó belső érzékelése (sens interne).

A Zarathustra egyik fejezete a „Sivatag lányai” címet viseli (N.5. 377. o.). Állítólag egy hajdani személyes élményét, egy sivatagnak dekorált nyilvánosház emlékét örökölte meg benne.

„Elnyelt
ez a kicsi oázis –
ásítva tátotta
kedves torkát
minden szájacská legbájosabbikát. (...)
Üdv a hasának,
ha ilyen kedves oázis-has. (...)
Itt ülök hát
a legkisebb oázison,
mint a datolya,
barnulva, mézédeseen, aranytól dagadva, mohón
gömbölyű női ajkakra.”

„Akkoriban szerettem ilyen napkeleti lányokat és más kék egeket, melyeken nem csüngnek se fellegek, se gondolatok. El se hiszitek, milyen illedelmesen üldögéltek, ha nem táncoltak – mélységesen, de gondolatok híján.”⁴⁰

A „sivatag leányai” jelentenék az egyetlen olyan kapcsolatot, ami bálványmentes, hiszen a bálvány szellemi építmény, a „leányok mélységét” pedig éppen a gondolatok hiánya jelenti. Nietzsche élete olyan sorsszerűen hordozza a világösszefüggéseket, aminőt csak a Bibliában láthatunk, Hóseás próféta történetében, kinek utcanőt kellett feleségül vennie, hogy megmutassa mindenki számára a szakadást az élet és a tisztesség között, azt a szakadást, amely a világot a pusztulásba viszi.

A sexus valóban a szellem kioltása-e, mint ahogyan a nyilvánosház kétségkívül az? De hogyan jutottunk el idáig? Nietzsche a Lou Andreas-Salome, a „női kentaur” (Baránszky) iránti viszonzatlan szerelme miatt,⁴¹ akiben elképesztő módon vált szét a kettő. Ragyogó szépségű, erotikusan rendkívül vonzó és hallatlan intelligenciájú nő volt, akibe sorba bolondultak bele a legnagyobb szellemek,⁴² de aki őket sorban elutasította, miközben a szexuális igényeit útszéli módon elégitette ki.⁴³

A szellemnek a világból való kiűzetéséről, és ezzel a világ teljes elidegenedettségeről David Riesman, az amerikai szociológus azt mondta, hogy „Sex is the last frontier – the one green thing”. (A szex az utolsó szabad térség, az egyedüli, ami még

zöld.) Az emberi kapcsolatok visszavonulnak a meghamisított világszabályozó erők elől a Vénuszdomb „kicsi oázis-bozótjába”.

Élet már csak ebben az „oázisban” van, ezen kívül csupán a kötelességtudó értelem, amit Nietzsche „gyanakvó vénecske feleségnek” nevezett, közvetlen utalással a férfi-nő kapcsolat biszarcki nyárspolgári felfogására, ami azután oly nagy szerepet is játszott a továbbiakban az elemi közösségi kapcsolatok felbomlásában.

Az idő és a próféta

Zarathustra vissza kívánt térni az emberek közé. De hogyan tehetné ezt ilyen körülmények között? Maga az ember a dialógus terméke, enélkül nem lehet őt megtalálni. Van mégis egy pozíció, ami ezt lehetővé teszi: a prófétáié. Nietzsche-nek, miután „visszatért tanítani” az emberekhez úgy, hogy semmiféle közös alapot nem fogadott el e világból, egy új prófétát kellett formálnia, és abban találta meg, aki öszerinte „a jó és a rossz fogalmát megteremtette”, és akinek most vissza kell térnie, hogy a hajdani tettét kijavítsa. Ez lett a számára Zarathustra, a félig mitikus perzsa próféta.⁴⁴ A könyvnek nincs sok köze a névadóhoz, valójában Nietzsche személyes filozófiai és létproblémái jelennek meg benne. Igaz, hogy azzal a többlettel, hogy a külső és a belső világ nem válik el benne. Ez a mű kaland a világban, pontosabban ott, ahol a világ keletkezik, vagyis az értékek birodalmában. A „hitelesség” kérdése, ami Nietzsche számos eszmefuttatását teszi kétséssé, fel sem merülhet, a gondolatok fogalmilag nem pontosan rögzítettek. Ami egyrészt ugyan nyitottá, továbbgondolhatóvá, sőt, átélhetővé teszi őket, de másrészt magában hordja a belemagyarázás lehetőségét is, hogy ne mondjak egyebet annál, mi mindent hoztak ki az „Übermensch” fogalmából.

Nietzsche-nek talán a legtöbbször hivatkozott mondata az, hogy „Isten meghalt”. Az értelmetlensége fel sem tűnik, az ateizmus sem tud mit kezdeni vele, hiszen implicitte az is benne van, hogy „Isten élt”. A megértéséhez ezért teljességében kell idézni: „mi emberek öltük meg.” Ennek már van értelme, az, hogy a léte immár nem játszik szerepet a gondolkodásunkban és a cselekedetünkben, tehát annyi, mintha nem volna.

Nietzsche metafizika-ellenessége a világot az élet egyedülvalóságaként fogja fel, ebből következik a számára a 'nem e világhoz tartozó' törvénytáblák elutasítása és a cselekvés-etika, mint egyedüli törvény.⁴⁵ Sajátságos itt a hasonlóság Jézusnak a Törvényről és a cselekedetekről szóló tanításával, csak hogy az egyéni életnek, mint legfőbb értéknek a megőrzési elve magában hordozza a kérdést, hogy kinek az élete a fontos. Nietzsche válasza az, hogy az erőseké – és innen csak egy lépés az erőszak kultusza.

„Ha az emberek nem hisznek már Istenben, akkor mézárolni fogják egymást” – mondta Dosztojevszkij. Ezt Nietzsche is felismerte és megjövendölte, sőt úgy tűnik, hogy a jóslatát tartotta előidéző oknak is.⁴⁶ „A nevemhez egykor valami rettenetesnek az emléke kapcsolódik, egy olyan válságé, aminő még nem volt a Földön, a leg súlyosabb lelkiismeret-ütközés és szakítása mindennel, amiben eddig hittek, amit követtek, amit szentnek tartottak. Nem ember – dinamit vagyok” (N.11. 399. o.).

„Kétszáz év prófétájának” tekintette magát, és ennek még csak az első fele telt el. Úgy telt el, ahogyan ezt megjövendölte. Lett háború, aminő még sohasem volt a Földön, a régi társadalom hatalmi formái szétrobbantak, a politika átment szellemi háborúba (N.11. 400. o.). A mézárolás tengerét az európai gondolkodás hatalomra került két szellemi eretnekszekájára, a náciizmus és a bolsevizmus produkálta. Véget ért mind a kettő. Katonai meg gazdasági vereségnek szokta ezt mondani korunk ostobasága, és

így tesz védtelenné az eljövőkkel szemben.⁴⁷ Mert a kereszténység ellen a 21. század elején az európai szellem „főáramában” kibontakozó teljes támadás – amely már nem a testet, hanem a lelket kívánja megölni – a következményeiben ezeknél is többnek ígérkezik. A kereszténység Európa gyökere, minden elfogadott értékének – a humanizmusnak, a demokráciának, az emberi méltóságnak az alapja, és világosan látszik, hogy mi vár mindezekre a gyökértől való elszakításuk után. Ezt már Jürgen Habermas, a liberális ateizmus széles körben felavatott ’pápája’ is belátta – csak hogy a dolog már túljutott egy mégoly tekintélyesnek elismert gondolkodón is. Mind közelebb érünk Dosztojevszkij jóslatához. Néhány éve a hutu-tuszi népirtás, amelyben egy egész milliányi nép közvetlenül gyilkossá vált, mintha ennek a bevezetése volna, akárcsak azok az immár csak félig titkos társaságok, amelyek több milliárdnyi embertől kívánják a Földet megszabadítani. „Nemcsak az ezredévek értelme, hanem a tébolya is kitör belőlünk” (N.5. 96. o.), mondta Nietzsche. És „ezt a világot mi emberek teremtettük”, állapította meg (Tatár). Ami annyit jelent, hogy a személyes mítoszunknak megfelelően gondolkodunk és cselekszünk benne,⁴⁸ viszont mi vagyunk érte a felelősek is. ’Meghalt-e’ hát az Isten? Hiszen ő juttatja érvényre mindazt, ami a logikus következménye az ő semmibe vételének. A világot törvény tartja rendben, a megszégyes a világ pusztulását eredményezi. „A semmiért áldoztuk fel Istent” (N.7. 81. §) – mondja e pusztulás prófétája.

Van viszont egy korlátja e próféciáinak. Kizárólag Európát ismerte, amit mond, az csupán erre a kultúrkörre érvényes. A 19. században még volt egy elgondolás olyan egyetemes egységről, aminek ez a civilizáció a hordozója a nyitottsága, fejlődőképessége és abszorpciós képessége miatt. Úgy vélték, hogy az idegen kultúrák csupán a miénket (az Egyetlent) gazdagító hozzájárulások.⁴⁹ Nyugat nagy összeomlása a 20. században ezért tűnhetett úgy, mint egyetemes világvége. Ma már ez másképp látszik. Nyugat elvághatja a maga gyökereit és elpusztulhat, de ez nem feltétlenül jelenti az egész világ elpusztulását. Az erőre kapó más kultúrák átvehetik a technikai és szervezési eredményeket, anélkül, hogy átvennék az értékek nihilizmusát – vagyis építeni próbálják saját magukat, Nyugat öngyilkossága után ekképpen megmaradva.

Az Übermensch és a híd

Nietzsche mindenre kiterjedő kritikája alapjaiban nem kapcsolódik pozitív lehetőség felvázolásához. Egyetlen kivétel van, amit ugyan szintén nem értelmez, csak annyiban, hogy világossá teszi: olyan szakítás minden eddigi világfelfogással, amire újat lehet felépíteni.⁵⁰ „Ich lehre euch den Übermenschen.” Ezzel kezdődik az „emberek közé alászálló” Zarathustra tanítása.⁵¹

Nietzsche olyan sajátságos értelmet ad e szónak, amelynek jó fordítása sincsen, mert mindegyik már egyoldalú értelmezés is: „emberfölötti ember”, „tülemler”, „emberebb ember”, „superman”, vagy Hitler szóhasználata, aki mint „Istenembert” állítja szembe a „tömegállattal”, hogy csak néhányat említsek a lehetőségek közül. (Éppen e fogalom meghatározatlansága az oka annak, hogy oly sokfélélt lehet bele látni.) Ugyanakkor az Übermensch Nietzsche egyetlen olyan szereplője, aki nem az ő kivetítése, és éppen ezért nem is fordul elő másutt, mint a kimondhatatlant feszegető prófétikus költeményben, a Zarathustrában. Azt, hogy nem-Nietzsche, könnyű értelmezni. Az Übermensch az, ami belőle *hiányzik*, és ezért tartalommal se tudja megtölteni. Ugyanakkor az is világos, hogy olyasmí, ami az emberi törekvésnek irányt ad, ekképpen szoktak evolúciós értelmet is adni neki Darwin nyomában, vagyis olyasminek tekintik, ami a „törzsfajlódás” során felváltja majd az embert.⁵²

Nietzsche meghatározása azonban a következő: „Az ember – kötél, amely az állat és az Übermensch között feszül. Az ember *híd* és nem cél” (N.5. 19. o.). Ez a mondat valóban olvasható evolúciós fejlődésként is,⁵³ csakhogy ez az értelmezés éppúgy megfosztja az embert önálló létezésének az értelmétől, mint Hegel történetfilozófiája. Nietzsche egész életműve éppen az efféle determinizmusok elutasításáról szól. „Aki megtanulta a 'történelem hatalma' előtt a hátát meggömbíteni, az végül odainti a maga 'igen'-jét minden hatalomnak, akár kormány az, akár közvélemény, akár számbeli többség, és a tagjait olyan taktusban mozgatja, ahogyan valamely 'hatalom' zsinóron rángatja” (N.3. 109. o.). Ez az atomjaira hulló „utolsó ember” értékpusztulása. Nietzsche célja pedig az értékteremtés, és az Übermensch, valamint a hozzá vezető „híd” erről szól. Üresnek azért kell lennie, hogy külső tartalommal ne töltődjék meg. De hát mi az, aminek sem külső, sem pedig belső tartalma nincsen? Nietzsche számára ez volt az alapkérdés, amit egymástól szögesen eltérő utakon próbált megválaszolni. Három kései műve ennek az értékteremtésnek a három fázisa. A *személyes*, vagyis költői Zarathustra, ami befejezett mű, de végsőleg megfejthetetlen. A *közösségi*, vagyis tanítói *Umwertung aller Werte* (Minden érték átértékelése), ami töredék maradt. A *metafizikai*, vagyis a megváltóinak szánt Antichrist, ami az abszurdba vezette.⁵⁴

Nietzsche ébredése abból a álomból, amely Hérakleitosz nyomán az elkülönültségből következik, mint EK-STASIS értelmezhető, mások számára nyújtott szolgálat, ez az ő számára az új világ új kapujaként jelenik meg, ám Karácsony Sándornál csupán egy felismert evidencia. Ő azért tud olyan egyszerű válaszokat adni az individuális emberkép számára szinte felfoghatatlan kérdésekre, mert más a kiindulása. Az ember önála a lényege szerint *nem alvó*, hanem éber, mivel „a másik ember a társas vonatkozásokban eleitől fogva jelen van” (Karácsony2, 529. o.). Így egyáltalában nem az a kérdés, hogy miképpen válhat társas lényvé, hiszen eredendően az, hanem hogy miképpen csonkul individuummá. Ez a megközelítés könnyen felismerhetővé teszi az ellenerőket, ezzel együtt pedig a cselekvés lehetőségeit is.

Karácsony emberképének a kiindulási pontja épp ott van, ahol Nietzsche megredkedt, vagyis a „belső” és a „külső” dialektikájának a másféle felfogásában. Az embernek csak egy része az, amit Én-nek mondunk, de olyan tartalma is van, ami nem az Én. Ebből önála az következik, hogy ezt a nem-Ént az embernek Te-vé kell átalakítania, és ez ama „híd”, ami az értékmeghatározásnak a kiindulási pontja. Híd, mivel folyamatosan kinyitja a tárgyilag érzékelhető és elgondolható világ korlátait – „transzcendens a másik ember, mert szerepénél fogva jel, jelkép, tett, juss, hit, üdvösség kulcsa hozzá származott át. (...) Határtalan, időtlen, megmagyarázhatatlanulmagától értődően csodálatos szillogizmus zárótétele a 'másik ember' – minduntalan újra fogalmazandó” (Karácsony3. 15. o.).

Ez az útja a problémák emberi, vagyis egyedül adekvát megoldásának, mivel a cselekedet maga ekképpen egy nyilvánvaló és elfogadott közös értékrendből indulhat ki. Az emberi lényeg nem a gazdaságban van, hanem az együttlétben. A tudás nem a másik fölötti hatalomnak, hanem a közösségnek az eszköze. A parancs nem a másik ember alávetése, hanem az együttműködés formája.

Ha az Übermensch metaforájának az a jelentése, hogy a túlsó partja annak a „hídnak”, ami az ember, akkor az „Übermensch” ontológiailag és időben is meg kell előznie a „Mensch”-et, aki a pusztá létezését is annak a „hídnak” köszönheti, amin el tudott indulni az állati létből.⁵⁵ Nietzscheknek az individuális létezéssel szembeszegett „Dionysosa” pedig valóban tartalmazza az igazság egy részét, vagyis az emberi lényeg közösségi alapját. Csakhogy ez nem a tudatalattiban és az irracionálisban,

hanem éppenséggel a tudatosban és az értelmileg igazoltban van: a közösségi létben, amit az ember transzcendens létezése határol. Az egyén a kollektív tudatból jó létre, és a természetes állapota az, ha ez a köteléke nem szakad el úgy, mint születésekor a köldökzsinór, aminek az elszakadása ugyan előfeltétel a testileg önálló lényként létezéshez, de nem az a szellemi lényként létezéshez.

Az Én és a nem-Én

A kor-kritikus Nietzsche sokáig nem foglalkozott a kereszténységgel, mert úgy ítélte meg, hogy nincsen befolyása a 19. századra, sem a gondolkodására, sem az életvitelére. Amiben igaza is volt. Később viszont egyre inkább foglalkoztatni kezdte, noha annak a jelentősége mit sem változott. Végül pedig már egyenesen „új időszámítást” kívánt bevezetni, 1888. szeptember 30-ával kezdődően, midőn a megítélése szerint végképpen megdöntötte, mint a világ valamennyi bajának a felelősét.

A kereszténység-kritika önellentmondónak látszik. Részint a magát 'kereszténynek' mondó világot kárhoztatja a be nem tartott értékek miatt. „Napjainkban minden ösztön, minden értékelés, amely tetté válik, antikeresztény. Micsoda torz szülötte a hamisságnak a modern ember, hogy ennek dacára kereszténynek mondja magát!” (N.10. 236. o.) Másrészt viszont rossznak mondja magát a keresztény értékrendet is, mivel a „pártját fogta mindannak, ami gyenge, alantas, félrevezető”⁵⁶ (N.10. 193. o.). Az ellentmondás a korban magában van, ő pedig minden erőfeszítése dacára sem tud elszakadni tőle, vagyis a belsejében lévő erő-kultuszról. A kereszténység azért rossz, mert nem képes erővel megőrizni a pusztulásba tartó világot – hiszen a 'gyengeséget' választotta értéknek, a 'modern keresztény' pedig, ámbár ezt az értéket deklaráltnan felvállalta, ellenkezőképpen cselekszik. „Egy ifjú fejedelem, csapatai élén, mint népe önzésének és önteltségének kifejeződése, remek dolog – de hogy szégyenérzet nélkül kereszténynek vallja magát! Kit tagad akkor a kereszténység, mi az, hogy 'világ'?” (N.10. 236. o.)⁵⁷

Egyre növekvő indulat is fűti ezenközben. „A kereszténységet óriási átoknak, mérhetetlen belső romlottságnak, az emberiség halhatatlan szégyenfoltjának nevezem” (N.10. 283. o.). Végezetül 'törvényt' is hoz ellene: „A pappal szemben nincsenek észokok, csak a börtön.”⁵⁸ Ezt az indulatáradatot voltaképpen nem a korkritikából lehet megérteni, hanem abból, hogy miután minden 'külsőnek' nyilvánított előfeltevést lebontani akart, hogy önmagát kizárólag önmagára támaszkodva építhesse fel, szembe kellett találkozzon a saját Énjével. De még ebből is ki akarta küszöbölni mindazt, ami nem az ő kizárólagos és másra vissza nem vezethető sajátossága. Tisztában volt eközben azzal, hogy ez egyszersmind önpusztítás. „Selbstkenner-Selbsthenker” (Magad ismerője – magad hóhéra) mondja Zarathustra nevében (N.5. 541. o.). Mégsem nihilistának tekinti magát (N.6. 377. §), mivel az a törekvése, hogy végezetül megtalálja „egy testben és egy lélekben az igazságot”⁵⁹ (Rimbaud).

Ebből adódik az önmagát folyamatosan felemésztő gondolatmenet. Mert lehet ugyan küzdeni a kereszténység ellen aufklérista, materialista, buddhista, védikus, zsidó, moszlim stb. alapokon, csakhogy ő ezeket már mind elvetette.⁶⁰ Épp ahogy Pál apostol határolódott el a 'külső' kereszténység-értelmezéstől: „görögnek ugyan bolondság és zsidónak botránkozás”.⁶¹

Az önmagát folyamatosan lebontó Nietzsche ezen a ponton másfelé kíván tartani, mint az apostol. És mégis az ő fundamentális hitvallása lesz a tájékozódási pontja önmaga feltáráshoz: „Ha pedig Krisztus fel nem támadt, akkor mit sem ér a ti hitetek.”⁶² Nietzsche keresztség-kritikája ezt a mondatot joggal tekinti kulcsfontosságúnak a kereszténység számára, ennek megfelelő a döntő elutasítása is: „az

Evangélium meghalt a kereszten” (N.10, 238. o.). Vagyis Jézust el lehetett pusztítani, és ezzel a tanításának az érvényét is megszüntetni, bármennyire szimpatikus is volna.⁶³ Viszont hiába vetett el minden ’heteronómiát’, és kívánt minden értéket önmagából meghatározni, mégis a saját keresztény gyökereivel találkozott, azzal, hogy nem tud másból építkezni, mint amit elvetett, sőt megátkozott.

A magány, a böjt, a nemi tartózkodás – a kereszténység három életellenes főbűne, mondja (N.7. 73. §), miközben e három éppenséggel a saját ’antikeresztény’ életének a meghatározója. Maga ’Zarathustra’ „harminc éves korában” kezd el tanítani, nyílt utalásként Jézusra. Az Antichrist 33. fejezetében, ahol az „igazi evangéliumot” írja le, ez nem egyéb, mint Pál apostol „szeretet-himnuszának” a parafrázisa.⁶⁴ Az ’Ecce homo’ cím nyílt hivatkozás Jézus személyére, mint ahogyan rejtetten Zarathustrának az a tanítása is, hogy „erényetek legyen a cselekedetekben” (N.5. 128. o.). Az ’értékek átértékelése’ el nem készült harmadik kötetének, az „Immoralistának” a vázlata pedig, miután öt tételt fogalmaz meg a „jó” ellen, a „dekadencia” és a „csordaszellem” elutasítása jegyében, Nietzsche-nél ritka kivételképpen vázolja a „jó” új meghatározását is. „Az igazi jó az előkelőség, lelki nagyság – ami a gazdagságból – amely nem azért van, hogy elvegyen – amely nem azzal akar *felemelni*, hogy ő jó – a tékozlás, mint az igazi jó típusa, a *személy* gazdagsága, mint előfeltétel” (N.9. 109. o.). Semmi ’új’ sincsen ebben az „átértékelésben”, hiszen ezt a kereszténység is így tartalmazza. Ha Nietzsche számára mégis újdonságként tűnik fel, annak az oka részben az, hogy az autonóm személynek ez a képe az „utolsó ember” világából valóban eltűnőben van, de még inkább az, hogy egy bensővé vált felismerés úgy jelenik meg előtte, mintha épp akkor, önállóan és külső befolyás nélkül keletkezett volna.⁶⁵

Az Antichrist leír aztán egy sokat emlegetett személyiség-képet Jézusról (N.10. 30. §), amit a testibe ágyazott világlátásnak megfelelően két „fiziológiai realitásra” kíván felépíteni:

– ösztönös viszolygás a valóságtól. „Túl erősen érzékeli az érintést” – mondja Nietzsche. Ez Jézus egyik mondatának a félreértése. „Ne érints meg engem” – int valakit, aki a belőle áradó okkult varázserő segítségével szeretne meggyógyulni ahelyett, hogy megtérne („Noli me tangere”).

– ösztönös kizárása minden ellenszenvnek, senkivel szembe nem szállni, mert „a szeretet az egyetlen életlehetőség”. A szeretet a mágiának az egyetlen olyan fajtája, ami nem tilos, ebben igaza is van. Csakhogy nincs tisztában a szeretetnek azzal a lényegével, hogy voltaképpen hatóerő. E fogyatékoságának két összefüggő oka a metafizika elutasítása és a társkapcsolatra való képtelenség. Nietzsche ezért a kereszténységet kénytelen „a szív vallásaként” (Religion des Herzens) meghatározni (N.8. 132. o.), vagyis olyasmiként, ami csupán az érzelmek korlátozott világában érvényes. Ennyiben megegyezik korának a mértékadó közfelfogásával.⁶⁶

Maga a ’jézusi személyiség’ leírása azonban Nietzsche projekciója, sőt jól felismerhető benne Dosztojevszkij Miskin hercege, akire hivatkozik is. Megnyerő lelki kép, de aki ismeri az Evangéliumot, az hitelesnek nem tekintheti. Lélektani alapon ilyen elemzés nem is végezhető, mivelhogy Jézus Krisztusnak legfeljebb az emberi oldala közelíthető meg, az isteni oldaláról éppoly keveset lehet értelmesen mondani, mint magáról Istenről.⁶⁷ Annyit azért mégis, hogy *erőt* jelent, nem pedig gyengeséget.

Igaz, ez másféle erő, mint ami e világban uralkodik. Amiről ha beszélni nem tudunk, akkor csak olyan projekciók maradnak, mint Dosztojevszkij regényeiben:

– az erőt nélkülöző személyes jóság képe, amely tehetetlen az emberi lélekben rejtőző démoni hatalmakkal szemben. Erről beszél Nietzsche is, ezt szemlélteti Miskin herceg a Félkegyelműben.

– az erőszak történelmi helyzetéé, amelyben magába olvasztja a szellemi dimenziót is, ennek a példázata a Nagy Inkvizitor a Karamazov testvérekben.

Az ember transzcendens létező, (Karácsony1, 86. o.), ezért nem csupán egymást, de önmagukat sem ismerhetjük meg teljességgel – van viszont ennek egy 'haladási iránya'.⁶⁸ Nietzsche-nél ez irány az autonómiájáért végzett ötlebontás. Ez részben megegyezik a modern világ alapvető törekvésével, és ebből következik a prófétálásának a lidércnyomásos érvényessége is.⁶⁹ „Az Istenek számára nincsen más alternatíva, vagy a hatalom akarásának az istenei, és eközben népi istenek lesznek,⁷⁰ vagy a hatalom tehetetlenségéi, ekkor lesznek jók” (N.10. 16. §). Mégis radikálisan különbözik attól a világtól, amelynek az ötlebontása a semmire irányul, mert ő a rombolása közben *valóban* keres.

Az ötlebontásban Jézusig nem, csupán Pál apostolig jutott el. Nem győz dühöngeni ellene, mint a 'kereszténység megrontója', a 'rabszolgák fellázítója', 'Róma elpusztítója', 'a földi élet ellensége' ellen. Nincs sok értelme ezekkel foglalkozni,⁷¹ mert itt Nietzsche a saját Énjével, annak a legbelső tartalmával került szembe, és a gondolkodói autonómiája jegyében ezt akarta szétzúzni. Miközben, mint láttuk, az értékrendjében folyamatosan, habár nem tudatosítottan, az apostol gondolataira támaszkodik.

A helyzet, vagyis a szívtelen világ és az erejét veszített szeretet végül a hiányzó isteni természet pótlásának megkísértésére, vagyis a *megváltás* útjára vezet. Az Antichrist egyik jelentése ugyanis éppen az, hogy ő, aki mélyen átértézte a világ elcseszettségét, az erőfeszítések elégtelenségét, a megváltás szükségességét, aki tudta azt, hogy a szavak tettek nélkül semmit sem érnek, és aki tudta azt is, hogy a megváltás feltétele az önfeláldozás, végezetül saját magát kívánta Megváltóként feláldozni.⁷² Ennek érdekében akarta magára venni a bűnt.

Az út vége

„Ez az én hajnalom, az én napom kezdődik. Fel, te nagy Dél! Imígyen szólt Zarathustra, és elhagyta barlangját izzón és hatalmasan, mint a reggeli nap, mely sötét hegyek között kél” (N.5. 403. o.).

Ekkor már alig több, mint két éve volt csak hátra a halálnál rosszabb szellemi elsötétülésig, az agyrontó paralya progressiva szellemi következményéig. Ő a testének az állapotát, az ebbe ágyazott személyes sorsát mindvégig pontosan érzékelte, és végül eljutott odáig, hogy a testi létezését azonosnak tekintse a Világ létezésével.⁷³

Goethe regényének, a Wilhem Meisternek, van egy különös női szereplője, akiről az író azt mondja, hogy azonos a Naprendszerrel. A Napban született, onnan sodródik lassan kifelé, a regény idejében már a Szaturnusz táján jár, vagyis készülődik elhagyni a Nap világát. Goethe nem magyarázza meg, hogy ez miért van, sem pedig azt, hogy mi a jelentősége. Mindenesetre meghökkentő ábrázolása annak, hogy az ember valamiképpen azonos a világ egészével, és Nietzsche ezt interiorizálta a legutolsó írásaiban.⁷⁴

Ilyen módon aztán az ő testi romlása is azonos a Világpusztulással. A test elpusztul, a lélek szétfoszlik, és ezzel vége van a világnak, ami azonos Énvelem. Érezve tehát ezt a megsemmisülést, úgy akar föl kerekedni, hogy igent mond rá. Ezzel kívánta megőrizni akaratának a mindenhatóságát⁷⁵, vagyis azt, hogy senki-semmi alá nincsen rendelve (N.13. 20. §).

„Most ez az én akaratom
 S mióta én ezt akarom,
 Kívánságom teljesül.
 Végső bölcsességem ím ez.
 Akarom azt, amit kell,
 S kényszerítve azt, mi Kell,
 Megszűnt számomra a „kell”.

Ez eddig nem volna több mint kétes filozofálás Hegel „felismert szükségszerűsége” nyomán, de Nietzsche megtoldja a megállapítást egy céllal is. Midőn még minden testi szenvedése dacára is egészségesnek érezte magát, szenvedélyesen elvetette a „bűn” fogalmát. „Jó és rossz csupán Isten előítélete.” Most viszont, a biztos pusztulás előérzetében, a rossznak az okát a bűnben kellett megtalálnia,⁷⁶ és ebben látta önnön várható pusztulásának az értelmét is. Ez pedig a világ megváltása. „Az emberiség sorsa nehezedik a vállamra”⁷⁷, mondja a legutolsó írásában. Magára kell vennie tehát a világ bűnét a Lélek ellen mondott, meg nem bocsátható káromlásban.⁷⁸ Ez a végső értelme az Antichristnek, ami a sikertelennek ítélt megváltás sikeres megismétlési kísérlete kíván lenni ön maga szellemi elpusztításában, vagyis a bizonytalanság és hamar bekövetkező tény igenlésében. (Úgy tartva, hogy Jézus a büntelensége miatt nem lehetett megváltó, kivégzése csupán justizmord volt. A megváltó önfeláldozáshoz a mások által is elkövetett bűn megismétlése szükséges (N.10. 27. §).⁷⁹ Ennek az elkövetése érdekében mondja átkát a kereszténységre, és ebben az értelemben nevezi magát, már átlépve a téboly küszöbét, „Mégfeszítettnek” (der Gekreuzigte), vagyis annak, aki magára vette a bűnt, és ezzel hajtotta végre az igazi megváltást.

Imitatio Christi azonban aligha lehetséges annak, akinek a számára Miskin herceg képében jelenik meg. 'Imitatio Dosztojevszkovo' mondhatnánk inkább. 1889. január 3-án, a szellemi összeomlása úgy lett nyilvánvaló, hogy sírva a nyakába omlott egy ostorozott torinói konflislónak. Ez pontosan így áll az általa jól ismert regényben, a Bűn és bűnhődésben.⁸⁰ Pedig nemrég még ezt írta: „Részvét számodra bűn legyen”.⁸¹ Minékünk pedig az eszünkbe jut egy hajdani damaszkuszi utas megszólítása: „Nehéz neked az ösztön ellen viaskodnod.” Lényének a centrumát, Pál apostolt így lelta meg – de csak a szellemi megsemmisülése árán. A keresztényt, akivel a legbelső lényében találkozott, csak önmagával együtt pusztíthatta el.⁸² Nem tökéletes képe ez az önmérsztő Nyugatnak?

Pavel Florenszkij atya, a tündökletes 20. századi orosz gondolkodó, akinek még az életművét is nagyrészt megsemmisítették, 1937-ben, kivégzésére várva a Cseka börtönében,⁸³ ezt írta: „Teljes lényemmel átérzem az emberi lét, az emberi cselekedetek és erőfeszítések semmisségét.” Ezt át kell éreznie mindenkinek, aki megszületett, mert ez az út minden élőknek az útja.

Nietzsche útja viszont valóban követhetetlen. Grotteszk? „Aki nyomot hagy, sebet hagy” – mondja Henri Michaux 'önmagunk megmutatásáról'. (Michaux3, Tranches de savoír) Nietzsche sebet ebből a nyomból érthetjük meg.

JEGYZETEK

1. „Nincs gonoszabb félreértés, mint az hinni, hogy a németek nagy fegyveres győzelméből bármi következzen a képzettségükre – vagyis hogy ezek győzték volna le Franciaországot.” (N.11. 353. o.) – 2. Nietzsche rendkívül utálta a kancellárt, akárcsak később a „végzet emberét”, II. Vilmos császárt, akit, már felbomló elmeállapotában, az európai fejedelmek bírósága elé kívánt állítani. – 3. Thomas Mann rajzolta meg ennek a karikatúráját a Buddenbrook-ház rettentő iskolaigazgatójának a képében. – 4. Az egye-

temi professzorok valóságos összeesküvése ütötte el a tanítási lehetőségtől. – 5. Nietzsche maga éppen ezért tekintette gyanúsaknak a „sikert”. „Egy győztes se hisz a véletlenben” – mondja például ironikusan. – 6. Ez a szellemi alapja a Wagnerhez fűződő barátságának, és ennek a szellemi lehetetlenné válása az oka a szakításuknak. – 7. Természetére nézvést ragyogó szelleme mellett is szolid polgár volt. Novalis-hoz hasonlíthatnánk. Csak az Idők változtak meg radikálisan. – 8. Mindig csak 'győztes' ügyet támadtam – mondja magáról. De be tudta-e tartani ezt? – 9. Ezt a problémát Szabó Lajos és Tábor Béla tudták megvilágítani a „Vádirat a szellem ellen” írásukban, mint a szellemi kaszt depraválódását. Vagyis viszszahelyezték a metafizikaiból az emberi dimenzióba. – 10. „Nur ein Kritiker, nicht ein Philosoph” – mondja Kantról a fordulat könyvében, a Fröhliche Wissenschaftban. – 11. „A jelrendszerben Én beszéllek hozzád itt és most, hogy megérts.” Karácsony Sándor így fogalmazta meg az emberi egzisztencia kulcsmondátát, amitől íme Nietzsche sem tud megszabadulni. – 12. A Zarathustra számos passzusában, és főképpen az Antichristben. – 13. Deussennek, a barátjának az Upanisad-fordítását 1883-ban ismerte meg, de mindvégig csak a teljes elutasítást váltotta ki. – 14. Szabó Lajos összefoglalásában. – 15. Alekszej Loszev nyomán. – 16. Max Stirner a klasszikus példája ennek. Minden diktátor voltaképpen ezen az alapon áll. – 17. Ady Endre: „Minden Egész eltörött.” – 18. Például 'úgy érzi', hogy a Shakespeare-darabokat valójában Francis Bacon írta. Semmiféle érvet nem hoz fel emellett, következőképpen nem is vitatható. – 19. Karácsony Sándor az ismeretelméletében ezzel egybehangozva kimutatta azt, hogy minden ismeretátadásnak az empátia az alapfeltétele. – 20. Ha van valami, amit megcáfolt az azóta eltelt évszázad, hát ezt alaposan. És mégis megmaradt uralkodó eszmének...

21. A „nietzscheánusok” ekképpen építhettek felhőkakukkvárakat – hogy csupán Alfred Rosenberget, a náciizmus főideológusát említsem elrettentő példa gyanánt. Hitler viszont, a közhittel ellentétben, nem kedvelte Nietzschét, a Mein Kampfban például elő se fordul a neve. – 22. Karácsony Sándor ezt elég pontosan ki is mutatta a „Magyar nyelvés” című, Szárszón tartott előadásában. – 23. A bismarcki Németország különösen jeleskedett effélékben, bár a 20. század ebben messze felülmúlta. – 24. A kritika e ponton szokott kibicsaklani – a szó szerinti jelentés esetleg éppoly áttételesen tartalmazza a valóságot, mint egy költői metafora. – 25. Karácsony az én tudomásom szerint sohasem írta le Nietzsche nevét – talán exorcizáló szándékkal –, de közvetetten tudhatjuk, hogy jól ismerte kora Európájának a gondolkodási áramlatait. – 26. Nem pedig az 'ura', mint Nietzsche vízióiban. – 27. „Magyar észjárásának” az egyik alapja az, hogy az okság helyére a megfoghatatlanság kerül. – 28. Ez Humboldtra vezethető vissza, és alapvető a 20. század minden 'dialogikus' filozófiája számára. – 29. Maga Goethe, aki igencsak az eredetiségéről ismert, azt mondta erről, hogy öneki magának semmi mása nincsen, csupán szándéka. – 30. Vagyis Karácsony átfogóbb jelentésű Nietzschénél. – 31. „Uno santo”, mondták róla megilletődötten a genovai halászkok. – 32. „Wagnert és Zarathustrát illetően lényegében saját magamról beszéltem.” (N11, 352. o.) – 33. Karl Barth szavával, ez az „embertárs nélküli humanizmus.” – 34. Nem tudhatom, hogy mire gondolsz addig, amíg meg nem mondtad nekem. Ezt az egyszerű tényt a nyugati filozófia sohasem volt képes felfogni. – 35. Még a legtorzabb eszmerendszernek is, hogyha hatást tud kifejteni, kell legyen valaminő része az igazságban. – 36. Könyvükben a marxizmust, a pozitívizmust, a pszichoanalízist és a szociológiát vizsgálják meg ezen a módon. Évtizedek múltán ugyan világosan láthatjuk, hogy hatástalanul – de ez a dialógusnak a 'másik oldalról' való elutasítása, a saját gondolatok komolytalan kezelése miatt következett be. Parva mente regnatur mundus, csekély értelem kormányozza a világot, mondhatnánk, de ez nem az értelem elleni érv. – 37. „Nem hallottam az énekét az embernek, az énekét a világok átélésének, az énekét a csillagköröknek, az énekét a végtelennek, az énekét az örök készenlétnek. De hallottam az énekét mint röhögést, mint görcsöt. (Michaux1, Ecce homo) – 38. Lépten-nyomon bibliai hivatkozásokkal találunk nála, mint íme itt is. – 39. Minden tiltakozása ellenére nem tudott megszabadulni hát a platonizmustól, nem is lehet, mert az Nyugat gondolkodásának az alappillére. – 40. A századelő szecessziója, Beardsley, Klimt, Mucha és a freudi pszichoanalízis erotikus világkorszaka nem oktanuln kapta fel Nietzschét.

41. Thomas Mannal egyetértve az az érzésem, hogy maga Nietzsche is bizonytalan volt, mert jól érzékelte a saját testi állapotát és annak fokozódó romlását. – 42. Életútját miatta elkövetett öngyilkosságok szegélyezték. – 43. D. H. Lawrence botrányossá vált regénye, a Lady Chatterley szerelme, ezt a motívumot dolgozta fel, társadalmi háttérre vetítve. – 44. A nagy vallásalapító igazi mivolta talán már felfoghatatlan marad a számunkra, annyira eltakarja a Nietzsche által rajzolt kép. – 45. Igaz, sosem világította meg, mi lehet az az etika, amelynek nincsenek követelményei. – 46. Általa nem tudatosítva ez a János-evangélium bevezetésének a parafrázisa „az Ige testté lett” – elvetése pedig a test elpusztítását jelenti. Nietzsche evangéliumi gyökereire visszatérünk. – 47. Mindkét esetben lényeges szerepet játszott a keresztény lelkiismeret befolyása az emberekre. – 48. Alekszej Loszev nyomán. – 49. Oswald Spengler számolt le elsőnek e mítoszról. – 50. A szecesszió világkorszakához tartozik – nem ok nélkül ívelt fel oly gyorsan a csillaga a századvégtől. – 51. A fogalom a német romantikából ered – Novalis, Goethe. Az

utóbbinak az aforizmája: „Von der Gewalt, der alle Wesen bindet, / Befreit sich man, der sich überwindet.” (Az erőszakból, mely minden létezőt megbilincsel, megszabadul, aki felülmúlja önmagát.) – 52. A szociáldarwinizmus égi ajándékként üdvözölte ezt a fogalmat... – 53. Ennek az értelmezésnek többször hangot ad maga Nietzsche is, aki gyakran zavarodik bele a saját, szilárd formákat nélkülöző gondolkodásába. – 54. Végezetül azt írta, hogy ez a mű egymagában jelenti „minden érték átértékelését.” Ez felismerése annak, hogy minden értékünk a kereszténységen nyugszik. – 55. Különös, hogy maga Nietzsche nem ismerte fel ezt a nyilvánvalóságot. – 56. Most akkor jó-e, ha betartjuk, vagy pedig nem jó? – 57. Ez II. Vilmos császárról szól, akitől Nietzsche ösztönösen borzadt, és akit, már a téboly kapuján túl, európai bíróság elé kívánt állítani, megérezvén végzetes történelmi szerepét. – 58. Nietzsche: Vádirat a kereszténység ellen. – 59. Ha valaki olyasmit mond, ami önmagára nem vonatkozik, akkor hamissá teszi önmagát és a gondolatát is. Hamvas Béla ezért beszél az igazság ’egzisztencialitásáról’, és Nyugat hanyatlását e törvény semmibe vételének tulajdonította. Nietzsche-ről viszont elmondható, hogy mindvégig betartotta ezt. – 60. Hamvas az efféle ’külső’ megközelítéseket ’partialobjektívációknak’ nevezte, a valóság részleges megközelítésének.

61. I. Korinthusi levél 1,23. – 62. I. Korinthusi levél 15, 14. – 63. Dosztojevszkij így érzékeltette ezt a problémát : „Ha választani kellene Krisztus és az igazság között, akkor én Krisztust választanám.” Jól látszik az efféle gondolatmenetekben a kereszténységben folyamatosan lappangó manicheizmus. – 64. I. Korinthusi levél 13. – 65. Utóbb törölte ezt a tervét, és magát az Antichristet tekintette ’az értékek átértékelésének’. Alapjában véve igaza is van, ehhez a tagadáshoz felesleges bármit is hozzáfűzni. – 66. Azon pontok egyike ez, amelyekből egy érdemi és pozitív kereszténység-kritika volna kibontható. – 67. Az Isten-ábrázolási tilalom egyes vallásokban annak a józan megfontolásnak az eredménye, hogy ne beszéljünk arról, amit úgysem ismerünk. – 68. Szabó Lajos gondolkodási rendjének ez a meghatározó pontja, egyébiránt jézusi alapokon : „Aki velem nem gyűjt, az tékozol.” – 69. „A prófécia azért létezik, hogy az eljövendő események értelmét, nem pedig a tényeit állapítsuk meg” – mondja Loszev (Loszev 285. o.) – 70. Ezt is Dosztojevszkij egyik hőse fejt ki az Ördögök című regényben.

71. A hivatkozásai elavult, másodlagos irodalomra támaszkodnak. – 72. „A krisztológia nem antropológia” – figyelmeztet Barth erre a félreértésre. (Barth, 57. o.) – 73. Az „örök visszatérés” eszméjében csúcsosodik ez ki. – 74. Elsősorban az Antichristben, de az Ecce Homo is ezen alapul. – 75. Ez az antik amor fati schopenhaueri-pseudobuddhista átértelmezése önnön életére vonatkoztatva jóval többé válik egyszerű gondolati játéknál. – 76. Ez is Pál apostolra megy vissza. „A bűn zsoldja a halál.” – 77. Nietzsche: Ecce homo, (Der Fall Wagner) A nővére által kicenzúrázott mondat. – 78. Márk evangéliuma 3,29 szerint. – 79. Ez az ókori karpokratikus eretnység tanítása, és a 19. századi orosz hisztékek is. – 80. A gyilkos Szvidrigajlov öngyilkossága előtti lidércálmában. – 81. Nietzsche. Sternenmoral. – 82. „Az áldott tébolyban gunnyadni tépelődve, / Hazacsábitva a távolból, magamtól / Magamtól félre vezetni – önmagamhoz.” (N. 12. Der Einsame) Páratlanul éleselméjű leírás az önpusztító értelemről, mint a megoldhatatlanságban rejlő megoldásról. – 83. Vajon Nietzsche akarata szerint történt volna ez? Nyilvánvalóan nem – de hát megiscsak erről beszélt...

HIVATKOZÁSOK

- Baránszky Jób László: Zarathustra két műsája (Új Írás, 1984/3)
 Barth, Karl, Mensch und Mitmensch (Göttingen, 1955)
 Karácsony Sándor 1: A könyvek lelke (Bp. 1943)
 Karácsony Sándor 2: Ocsúdó magyarság (Bp. 1942)
 Karácsony Sándor 3: A másik ember (Bp. 1943)
 Kunszt György: Nihil és Ámen. Nietzsche-reflexiók (Bp. 2002)
 Loszev, Alekszej: A mítosz dialektikája (Bp. 2000, ford. Goretity József)
 Michaux, Henri 1: Exorcismes (1943)
 Michaux, Henri 2: Avec le mescaline (1958)
 Michaux, Henri 3: Les pas perdus (1950)
 Nietzsche 1: Korszerűtlen elmékedések (Bp. 1921, ford. Wildner Ödön)
 Nietzsche 2: Schopenhauer mint nevelő (in Korszerűtlen elmékedések)
 Nietzsche 3: Történelem és élet (in Korszerűtlen elmékedések)
 Nietzsche 4: Vom Nutzen und Nachteil der Historie (Leipzig, 1906)
 Nietzsche 5: Zarathustra (1922, Bp. ford. Fényes Samu)
 Nietzsche 6: Die Fröhliche Wissenschaft (Leipzig, 1906)
 Nietzsche 7: Jenseits von Gut und Böse (Leipzig, 1906)
 Nietzsche 8: Götzendämmerung (Leipzig, 1930)

Nietzsche 9: Umwertung aller Werte (in Götzendämmerung)

Nietzsche 10: Der Antichrist (in Götzendämmerung)

Nietzsche 11: Ecce homo (in Götzendämmerung)

Nietzsche 12: Sinnsprüche (in Götzendämmerung)

Nietzsche 13: Bruchstücke (in Götzendämmerung)

Rimbaud, Arthur: Une saison en enfer.

Szabó Lajos – Tábor Béla: Vádirat a szellem ellen. (Bp. 1992)

Tatár György: Az öröklét gyűrűje (Bp. 1989)

NÉMETH PÁL

Hunejn ibn Iszháq

Sokszor megcsodáljuk az iszlám civilizáció nagyszerű szellemi alkotásait, s közben nem gondolunk arra, hogy ennek kialakulásában, főképp a kezdeteknél, milyen nagy szerepe volt a keresztyén tudósok szellemi erőfeszítéseinek. A keresztyénségnek már az iszlám keletkezése előtti időben megvoltak a híres iskolái az egész Közel-Keleten: Szíriában, Palesztinában, Mezopotámiában és Egyiptomban. Ezekben a nagyhírű iskolákban magas szinten művelték a filozófiát, a természettudományokat, a jogtudományt és a teológiát. Alexandria, Bejrút, Antiochia, Edessza, Niszibisz, majd a hatodik századtól Gondísápúr iskoláiba az akkor ismert világ minden tájáról érkeztek tanulni vágyó fiatalok, hogy elsajátítsák eme tudományokat a korszak híres mestereitől. A görög, a szír és a kopt keresztyének akkoriban főleg két nyelvet használtak. Egyrészt a görögöt, amely a korabeli civilizáció közös nyelve volt. Ugyanazt a szerepet töltötte be, mint a középkori nyugaton a latin, vagy az iszlám korban az arab. Másrészt a szír nyelvet, amely az ókori arám nyelv későbbi változata. A görög többnyire a tudomány és a kulturális elit nyelve volt, a szírt inkább a kereskedelemben és az egyházi élet különböző területein használták.

A nagy egyetemes zsinatok határozatait, amelyek a tanbeli egység megteremtésére voltak hivatottak, nemcsak az egység megteremtését szolgálták, hanem megvonták az elkülönülés határait is. A 431-ben üléselőző Efeszoszi zsinat, majd a 451-ben összehívott Kalkhedóni zsinat döntései következtében az addig egységes keresztyén egyház három nagy felekezetre szakadt a Közel-Keleten: a nesztoriánusok, a jakobiták és a melkiták egyházára.

Aztán a teológiai érdekek mellett érvényre jutottak helyi nemzeti és kulturális törekvések is. A szírek, a koptok és az örmények igyekeztek a saját nemzeti és kulturális önállóságukat megalapozni a mindent meghatározó görög fölényvel szemben.

Így indult el az ötödik századtól az a hatalmas fordítói mozgalom, főként görögről szír nyelvre, amelynek eredményeként az orvostudományban Hippokratész és Galénosz, a filozófia területén pedig elsősorban Arisztotelész, aztán Platón és az neoplatonikusok akkor ismert művei közül soknak teljesen vagy részben elkészült a szír fordítása.

A fordítói tevékenység második nagy hulláma már az iszlám korszakra esik. Az abbászida kalifátus első két évszázadában (nyolcadik-kilencedik század) az akkor ismert görög tudomány és műveltség 90%-át keresztyén tudósok fordították le görög és szír nyelvből az iszlám anyanyelvére: arabra. Ennek a fordítói tevékenységnek legnagyobb, és meghatározó alakja Hunejn ibn Iszháq al-'Ibádij volt, akinek „az emberi élet hosszáról és végéről” szóló rövid kis értékelését ezúttal magyar fordításban közreadjuk.¹

Abú Zejd Hunejn ibn Iszháq al-'Ibádij Hírában, a lakhmidák fővárosában, Irak déli részén született egy Banú 'Ibád törzsbeli arab apától AH² 194/AD 809-ben. Apja gyógyszerész volt, aki a gyógynövényekből készített orvosságait árusította. Hunejn ezért az orvostudomány légkörében nevelkedett. Hírában nőtt fel, itt végezte tanulmányait. Megtanult szírül, és felöltötte a zunnárt.³ Ez abban az időben kisebb liturgiai szolgálatok ellátására (*sammász, diakónus*) való felhatalmazást jelentett. Aztán Gondísápúrba ment, megtanult perzsául, majd Bagdadban Jóhanná ibn Mászawejhi előadásait hallgatta. Akadékoskodó kérdéseivel egyszer annyira felbosszantotta mesterét, hogy az haragjában így fakadt ki: „Mi köze van a hírabelieknek az orvostudományhoz? Jobban tennéd, ha az út szélén halpikkelyeket árusítanál!” Aztán kiutasította. Hunejn sírva távozott. Ezután Bizáncba ment, és a görög nyelvet és a klasszikus irodalmat tanulmányozta. A.H. 211/A.D. 826 körül visszatért Bagdadba, immáron négy világnyelv (az arab, a szír, a perzsa és a görög) ismeretében. Megromlott vagy megszakadt régi kapcsolatai helyreálltak. Al-Ma'mún kalifa hírért vette kiváló képességeinek, és megbízta őt orvosi könyvek fordításával görögöből arabra. Galénosz műveinek fordításába fogott. Munkáját a kalifa azzal jutalmazta, hogy a lefordított művek súlyát aranyban adta neki. Hippokratésztől tizenkét művet, Galénosztól több mint százat fordított arab nyelvre egyéb műveken kívül. Mindenki nagyra értékelte és dicsérte tevékenységét, al-Mutawakkil kalifa az orvosok vezetőjévé tette. Az irigység és a gyűlölet azonban nem hagyta nyugodni riválisait, emiatt történt élete egyik nagy tragédiája. Tartózkodó volt a szent képek tiszteletében. Egyszer megtagadta a kis Jézust tartó szűzanya képe előtti hódolatot, ezért börtönbe zárták és elkobozták vagyonát és könyveit. A kalifa azonban négy hónapos raboskodás után szabadon bocsátotta, és visszahelyezte korábbi méltóságába, mint udvari orvosát.

Halála körülményeit is beárnyékolja az, hogy kiválósága és elmebeli fegyelmezettsége miatt tevékenységét folyvást irigység kísérte. Feljegyezték, hogy al-Mutawakkil kalifa egyszer másnaposan kiült a napra. Vele volt a keresztyén at-Tajfúrij és Hunejn ibn Iszháq. At-Tajfúrij így szólt a kalifához: Ó hívők fejedelme! A napsütés árt a másnaposságnak. Hunejn viszont így szólt: A napsütés nem árt a másnaposságnak. Amikor így vitatkoztak a kalifa előtt, Hunejn ezzel érvelt: Ó hívők fejedelme! A másnaposság az ittas ember állapota. Erre így szólt al-Mutawakkil: Hunejn most is elérte a kifejezések sajátosságaival és a jelentések meghatározásával, hogy kitűnjön a hozzá hasonlók között. At-Tajfúrij erre nem tudott mit mondani. Nem sokkal ez után történt, hogy Hunejn elővette az egyik könyvét, amelyben szerepelt a megfeszített Krisztus képe a kereszt körül állókkal. At-Tajfúrij megkérdezte tőle: Ezek feszítették-e keresztre Krisztust? Ezt felelte: Igen. Akkor köpd le őket! Ezt mondta: Nem teszem. Megkérdezte: Miért nem? Így felelt: Azért, mert nem ezek azok, akik megfeszítették Krisztust, hanem ezek csak képmások. És bevádolta őt at-Tajfúrij, és felvitte egészen al-Mutawakkilig, és engedélyét kérte, hogy a keresztyén vallás szerint ítélkezzenek felette. Ügyéről értesítette a katolikoszt⁴ és a püspököket, s azok átkokkal sújtották. Hetvenszeres átkot mondtak ki rá a keresztyén gyülekezet jelenlétében, és levágták róla a zunnárt. Al-Mutawakkil pedig megparancsolta, hogy a Hunejntől származó orvosságok közül csak olyan juthat be hozzá, amely at-Tajfúrij felügyelete mellett készült. Hunejn otthonába távozott, és még azon az éjszakán meghalt. Azt is mondják, hogy elkeseredésében érte a halál, vagy pedig mérget ivott, és ez okozta hirtelen halálát. Isten a tudója.⁵ Halála dátuma azonban más források figyelembe vételével későbbre tehető: 873. december 1-jén, szerdai napon halt meg.⁶

JEGYZETEK

1. A fordítás alapjául szolgáló arab szövegkiadás: Semir Khalil Semir SJ, *Hunejn ibn Iszháq, Fi'l-a'mári wa'l-ádzsál*. Dár-el-Masreq, Bejrút, 2001. 35–56. pp. – 2. A.H. (Anno Hegirae) = a Hidzsrától (Kr. u. 622) holdévekben számított idő (iszlám időszámítás szerint) – A.D. (Anno Domini) = Kr. u. (keresztyén időszámítás szerint) – 3. A zunnár (görög: *zóné, zónárion*, arám: *zunnará*) eredetileg a keresztyén szerzetesek által használt öv volt. Az iszlám törvények ezzel a ruhadarabbal különböztették meg a megtúrt vallások követőit (zsidók, keresztyének, zoroasztriánusok) a muszlimoktól. – 4. A „katholikosz” (arabul: *dzsáthaliq*, magyarul: általános püspök) cím egy bizonyos terület nemzeti egyházának fő metropolitáját jelöli. – 5. Ibn al-Qiftī's Ta'rīh al-hukamā' (herausgegeben von prof. dr. Julius Lippert) Leipzig, 1903. 172. p. – 6. Semir Khalil Semir SJ, *Hunejn ibn Iszháq, Fi'l-a'mári wa'l-ádzsál*. Dár-el-Masreq, Bejrút, 2001. 8–11. pp.

Hunejn ibn Iszháq értekezése emberi életünk végéről

Ezt mondja Hunejn ibn Iszháq arról, hogy milyen a keresztyén vallás gondolkodásmódja életünk hosszáról és végéről. Így válaszolt annak, aki megkérdezte őt.

Előszó: a probléma felvázolása

Sokan mondják az emberek közül, hogy a hatalmas és felséges Isten határt szabott minden egyes ember életének – amin nem léphet túl – azon az általános határon kívül, amihez minden ember megérkezik egyszer az elmúlás és végelgyengülés révén. Mi azonban nem valljuk ezt.

Ha „életünk végén” azt kell értenünk, hogy Isten előre tudása megelőzi minden halandó halálát, bármilyen okból következzen is be, akár az ember elmúlásának és végelgyengülésének általános okán, akár egyéb okokból, melyeknek ki van téve az ember a halálos betegségek vagy olyan szerencsétlenségek miatt, amelyek a háborúk során érhetik őket, vagy más egyéb, amely vesztüket okozza, akkor mi ezzel egyetértünk, és nem állítunk más egyebet.

Íme a kérdésre adott válasz:

Bevezető: A hívők egyetértése abban, hogy a magasságos Isten előre tudja azt, mi fog történni, még mielőtt megtörténne

Az istenhívő nép egyetért abban, hogy a magasságos Isten előre tudja azt, mi fog történni, még mielőtt megtörténne. És ez a tudása arról, hogy meglesz, ami lesz, egyetértés mind kiváltó oka minden létező meglétének.

Először: Az Isten tudása nem kiváltó oka bármelyik dolog meglétének a létező dolgok közül

1. Az Isten tudása nem kiváltó oka egyetlen létező létrejöttének sem

Ha így szólna valaki: Az Ő tudása kiváltó oka minden létező létrejöttének. Akkor ez magával hozná azt a káromlást, hogy az Isten tudása kiváltó oka lenne a parázna paráznalkodásának, a tolvaj lopásának, a gyilkos gyilkolásának, az istentelen tagadásának. Mivel mindezek a létező dolgok közül valók, ő meg azt gondolja, hogy a magasságos Isten az oka mindennek, ami létezik. Isten azonban mindebben vétlen,

amint kijelentett könyvei tanúskodnak erről. Tarthatatlan tehát, hogy az Isten tudása kiváltó oka legyen mindennek, ami létezik. És hogy ha ez igaz, akkor csak az egyik dolog lehetséges a kettő közül: vagy egyáltalán nem oka a hatalmas és felséges Isten tudása egyetlen létező létének sem, vagy pedig az ő tudása megelőzi némely létezők létét, másokét pedig nem előzi meg.

2. Az Isten tudása egyáltalán nem kiváltó oka bármelyik létező dolog létének

Ha azt gondolná valaki, hogy a hatalmas és felséges Isten egyáltalán nem kiváltó oka bármelyik létező dolog létének, akkor ezzel a vélekedésével azt is feltételezi, hogy az Isten tudása a maga meglétével, még nem oka az egészséges ember egészségének, a beteg betegségének, az életben levő életének, és a haldokló halálának. Mert hogy az egészségnek, a betegségnek, az életnek és a halálnak más okai vannak, és nem az Isten tudása idézi elő őket.

3. Az Isten tudása kiváltó oka bizonyos dolgok létrejöttének, másokénak pedig nem

Ha azt gondolja, hogy a Magasságos tudása oka bizonyos létezőknek, másoknak pedig nem, akkor meg kell különböztetni egymástól azokat a létezőket, amelyek esetében lehetséges, hogy az ő tudása megelőzze őket, és azokat a dolgokat, amelyeknél lehetséges, hogy az ő tudása kiváltó okként szolgáljon nekik.

- Azt találjuk, hogy a dolgok három részre oszthatók.
- Van közöttük olyan, amely kizárólagosan jó.
- Van közöttük olyan, amely kizárólagosan rossz.
- Van közöttük olyan, amely bizonyos körülmények között jó, más helyzetekben azonban rossz.

Azok, amelyek kizárólagosan jók: az erények. Gondolok itt a tudásra, a tiszta erkölcsre, a segítőkésziségre, a nagylelkűségre, az igazságosságra, a méltányosságra, és egyéb ezekhez hasonlókra.

Azok, amelyek kizárólagosan rosszak: a bűnök. Ezek az előbbieket ellentétei. Tehát a tudatlanság, a telhetetlenség, a paráznaság, az alávalóság, a fősvénység, a jogtiprás, és egyéb ezekhez hasonlók.

Aztán azok, amelyek bizonyos esetekben jók, más körülmények között meg rosszak, mint például az élet és a halál.

Mert ha az ember abban a helyzetben, amelyben él, hasznára lehet önmagának, és hasznára lehet másoknak is, akkor az élet jobb számára, mint a halál. Ha azonban ezzel ellentétes helyzetbe jut, annyira, hogy csak árt az életének, és árt másoknak is, akkor a halál jobb számára az életnél.

4. Isten tudása nem kiváltó oka a rossz bekövetkeztének

Mert aki Isten tudásának azt tulajdonítja, hogy kiváltó oka a(z akár kizárólagos, akár alkalmoszerű) rossz bekövetkeztének, az ilyen káromló dologgal hozakodik elő, amit nem fogadhat el az értelem, csak elutasíthat.

Másodszor: Isten tudása kiváltó oka a jó bekövetkeztének

És ha ez így van, akkor az előző két állításhoz hasonlatos annak az állítása, aki Isten tudásának azt tulajdonítja, hogy az kiváltó oka a jó létrejöttének, akár kifejezetten jó, akár olyan körülmény, amelyben a jó érvényesül. Az értelem ellenben csak azt fogadja el, hogy Isten előzetes tudása nem lehet kiváltó oka bármely létező dolog létének.

1. *A rátermett orvos példája*

Annak érdekében, hogy ezt megértsük, szükséges hasonlaltatni. Ez pedig az, hogy a rátermett orvos már jó előre tudja a beteg állapotából, hogy felépül-e a betegségből, vagy pedig belehal. Viszont a gyógyult felépülésének nem a gyógyulásról való tudása a kiváltó oka, még akkor sem, ha gyógykezelésével segítségére siet a természetnek – amelyet a magasságos Isten oltott a beteg szervezetébe – a beteg felépülésében. A gyógyítás és a kezelés azonban az előzetes tudásból származnak.

Mint ahogy az orvos előzetes tudása nem kiváltó oka a gyógyult felépülésének, vagy a halandó halálának, szintúgy az Isten előzetes tudása sem kiváltó oka a haláltól megmenekülő felépülésének, vagy annak, hogy valakit utolér a halál.

Ha azonban így áll a dolog, akkor fontos az ember számára, hogy jó előre elgondolkodjék minden olyan eshetőségről, amelynek bekövetkezte ellenére van. És hogy mit tanácsos tenni annak érdekében, hogy elhárítsa magától, még mielőtt a kiváltó okai hatni kezdenének, és hogy mi módon szabadulhatna belőle, ha már belekerült.

És hogyha ez így van, akkor nincs különbség az ember által gyűlölt bármely dolog bekövetkezte, és a halál eljövetele között. És mint ahogy jó előre elgondolkodik, még mielőtt bekövetkezne bármely gyűlöletes dolog, amelytől tart, hogy megtörténik vele, és módot talál arra, miként őrizze meg magát attól, hogy bekövetkezzék, ha van erre nézve mentő ötlete, és hogy megmeneküljön a kiváltó okaitól, amikor lehetősége nyílik rá. Ugyanígy szükséges számára, hogy gondoskodjék arról, miképp óvja magát a haláltól, mielőtt előidéző okai megjelenének, vagy annak idején, amikor már megjelentek.

2. *Annak az állításnak a cáfolata, hogy leghelyesebb beletörödni a halálba*

Némelyek azt mondják erről, hogy nem így van, hanem leghelyesebb beletörödni a halálba. Még akkor is, ha a leggyűlöletesebb dolog, ami érheti az embert, és nincs menekvés attól, hogy elkövetkezzen. És ha már úgyis bekövetkezik, a helyes magatartás az, hogy megadjuk magunkat neki, és elhagyjuk az óvintézkedéseket. Ezt az állítást több szempontból is kifogásolhatjuk. Az egyik közülük az, hogy a halál beállta az ember számára nem gyűlöletesebb, mint ha hitetlenségbe esik. És mint ahogy óvnia kell magát az embernek attól, hogy hitetlenné váljék, ugyanúgy szükséges az, hogy gondoskodjék magáról, nehogy még azelőtt bekövetkezzék nála a halál, hogy az elmúlás és a végelgyengülés előidézi, amellyel szemben nincs védekezés.

A másik szempont, amely miatt az előbbi állítást cáfolni kell, az, hogy a halál, még ha elkerülhetetlenül eléri is az embert, az ember mégsem tudja, mikor éri utol, jóllehet az Istennek már előre tudomása van róla. Nem szükséges számára, hogy az Isten előzetes tudása szerint cselekedjék, minthogy nem ismeri azt, mint ahogy nem ismeri Isten előzetes tudását egyéb létező dolgok tekintetében sem. Azonban előre gondoskodik önmagáról, hogy minden lehetséges eszközzel elhárítsa azokat az okokat, amelyekről fél, hogy veszélybe sodorják, feltéve, ha megvan a lehetősége erre. Mert tudja, hogy a halál bekövetkeztének nincs megszabott határa, melyen belül meg kell történnie, kivéve az elmúlás és végelgyengülés miatti halált. Az ezt megelőző időpontokban viszont megmenekülhet tőle elővigyázatossággal és kellő találatkonysággal. Hogy ne történjék vele semmi olyan, amely végelgyengüléssel a halálát okozza, s közben neki nincs mentő ötlete, hogy meneküljön tőle, azt azonban még megteheti, amit a mentő ötlet lehetővé tesz, hogy ne késlekedjék vele (még ha meg kell is halnia), hanem legyen elővigyázatos. Galénosz megmutatta a körülményt, amellyel szükségszerűen együtt járnak azok az okok (elkerülhetetlenül) az ember számára, hogy szükségképpen beálljon nála a halál. Akadályozza, hogy elhatalmasodjanak ezek az okok, és lehetőség szerint késlelteti őket, amennyire csak erejéből futja.

Összefoglalás: Az emberi élet hossza számos ok miatt növekedhet és csökkenhet

Mindannak, amit eddig elmondtunk, a végeredménye összefoglalva és pontosítva a következő:

1. A növények és állatok minden fajtájának megszabott életkora van

A növények minden fajtájának meghatározott életkora van. Az állatok minden fajtájának természetes életideje van, amit megközelítenek. És ez, amikor megmenekül a haláltól a szerencsétlenségek ellenére, amelyek érik, megmarad egészen addig, mígnem eléri a természetes életkorát, és csak akkor pusztul el és múlik ki.

2. Az emberek életkora nemzedékek szerint változik

Egyedül az értelmes lény az, akit az Isten minden nemzedékben külön életkorral ajándékoz meg. A legelső időben Ádám (és gyermekei, gyermekeinek gyermekei egészen Matuzsálemig és Noéig) többé-kevésbé megérte a kilencszáz és hatvanegynéhány évet.¹ A rákövetkező időszakban csökkenni kezdett életük ideje Mózes koráig, és megállapodott százhusz esztendőnél, és meg is állt ennél a határnál.² Aztán a harmadik nemzedékben tovább csökkent az életkoruk Dávid próféta idejéig, és hetven, avagy nyolcvan esztendőnél³ fejeződött be; ennél több csak ritkán fordult elő, és megállapodott ennél a határnál, és így tovább. Az emberi faj ennek az életkornak a közelében mozog.

3. Az ember életkora számos okból megfelelőképpen növekedhet és csökkenhet

Ez megfelelőképpen növekedhet és csökkenhet. Növekedhet, hiszen az Isten meghosszabbította Ezékiás király életkorát tizenöt esztendővel.⁴ Aztán az Isten megígérte Izráel fiainak, hogy ha engedelmeskednek neki, megáldja életük idejét és meghosszabbítja azt.

És csökkenhet is, ezt igazolja az említetteknek szóló fenyegetés az ellenkező esetre nézve. És Dávid próféta is mondja: „Uram! Ne ragadj el engem időmnek felénél.⁵ A csökkenés a bűn okozta betegség következménye. A bűnök megfogannak, s betegségeket és halált szülnek.⁶ Vagy az ételek és italok összevisszaságáé, lelki és testi folyamatoké, vagy más esetlegességé, mint amikor valaki lerészegedik és hányja-veti magát, vagy amikor valaki harcol az ellenségével, és az megöli őt, vagy ha valaki erőszak vagy agresszió áldozata lesz. Gondos tanulmányozás után ezek a lehetőségek is megismerhetők. Isten a tudója!

(Arab nyelvből fordította: Németh Pál)

JEGYZETEK

1. 1Móz 5,20. 27

2. 1 Mózes 6,3

3. Zsolt 90,10; Ézs 23,15

4. 2Kir 20,6; Ézs 38,5

5. Zsolt 102,25

6. Jak 1,15

BÉKÉSI SÁNDOR

A kiválasztott Úrnő és gyermekei*Az egyháznak és szolgatársainak lelkülete**

1.

„A nők gyöngédségére nagyobb szükség van, mint valaha” – mondja Latinovits Zoltán Szindbád szerepében a Huszárik Zoltán által rendezett, Krúdy Gyula írásaiból készített legendás filmben. Majd így folytatja: „Csak a nők javíthatják meg az állati sorba jutott férfiakat, és minden alkalmat meg kell adni a nőknek, hogy a javítás munkáját elvégezhessék a férfiakon.” A mai református egyházon belül még nagyobb jelentősége van ennek a meglátásnak. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az egyházban és az egyházi szolgálatban a *férfiak kora lejárt*.

Félreértés ne essék, nem arról van szó, hogy ezentúl nem lehetnek férfiak a gyülekezet pásztorai, presbiterei, és egyéb szolgálattevői, hanem arról, hogy a férfiak által eddig képviselt *mentalitásra* nincs többé szükség, mert csak kárára van a Krisztus egyházának. Ez a mentalitás a mai korszellem behatásával csak tovább romlott, hiszen régebben e torz viselkedést, mint nevelési technikát az idősebbek kényszerítették át a következő generációkra, míg ma a szekularizált férfias viselkedés „mindenen átgázolni” vezérelve az érvényesülés általános törvényévé lett. Abból a kicsinyes megfontolásból alakult ez ki, miszerint míg gyermekek, inasok, újoncok, segédlelkészek voltunk, mi is szenvedtünk általa, hát szenvedjenek most már az utánunk jövők is. Meg lehet figyelni az *apostolica successio*nak ezt a kálvinista karikatúráját az idősebb lelkipásztor viselkedésében a hozzá került fiatal káplánnal szemben. A pöffeszkedő gögre gondolok, amely szavak nélkül is kifejezésre képes juttatni azt, hogy az illető nem akar ki. Ő a falu bikája, gyülekezetének pasája, netán ha – *horribile dictu* – valamilyen feljebbvaló tisztségre jutott, akkor ő egyházának esze és ásza, mindennek megmondhatója, zsebében hordja nemcsak valamennyi feltett és fel nem tett kérdésre a választ, de kapásból ismeri az egyházi közélet csínjábínjának valamennyi titkát, sőt önkormányzati vagy politikai kapcsolatai révén terpeszkedő személyisége egyszerűen megkerülhetetlen.

Ez az a mentalitás, amelyik nem képes a másikat meghallgatni, csak folyton a saját hangját hallatni. Ez az a mentalitás, amelyik született ragadozóként örök harcban él, minden pillanatnyi találkozásban hiúz tekintettel azt lesi, hogyan küzdje le azonnal az útjába kerülőt. Ez az a mentalitás, amelyik a nagy realista, aki tudja, mitől döglök a légy, aki tud számolni, kit mivel lehet megvesztegetni, protekcióhoz jutni, egyezséget kötni, s távolról sem ismeri az alkotó szellemet, a teremtő Lélek csudáját. Ez az, aki épp a realitás talaján állva, csak a pénzről és a számára mindent meghatározó anyagiakról beszél szívesen, még az istentisztelet vagy az imádság előtt és után is közvetlenül. Ez az, aki könyvet nem vesz kezébe, egyrészt mert ő már mindent tud a hit dolgairól a zsebre vágott Biblia birtokában, másrészt pedig a realitás is azt diktálja, hogy az olvasottsággal semmire sem lehet vinni ebben a világban. Ő az, aki számára a teológiai tudomány csak gyakorlati, bejáratott technika a templom és a parókia épületében ismételtetett mozdulatok vonatkozásában. Más felekezetekről alkotott véleményét az az idegenség határozza meg, hogy az egzisztenciáját biztosító parókiáján kívüli világot semmibe veszi, mert ha kilépne a nagyobb nyilvánosság

* Az előadás a Dunamelléki Református Nőszövetség nyári konferenciáján, 2013. június 1-jén Tahiban hangzott el.

és a szélesebb társadalom elé, már nem lenne az, aki, vagyis a legmagasabban kukorékoló kiskakas a maga szemétdombján. Személyes kapcsolataiban egyébként is illetlen, az udvariasság és méltányosság elemi formáit sem ismeri, de kitüntetett jelentőséget tulajdonít az evészetnek és az ivászatnak szóban és tettben egyaránt.

Ne higgyük azt, hogy az említett mentalitás csak a férfiaknál található meg. A női lelkészség engedélyezésétől és a tisztségek betöltésétől mintegy ellenhatásképp azt akarták bebizonyítani a női lelkészek, hogy ők is tudnak férfiak lenni, sőt a férfiaknál is férfiabban. Ez is túlkompenzálása igazi lényük és létük semmibevételének. Az ilyen férfi mentalitást magára öltő nő valójában rosszabb a legdurvább férfinál is, mert belőle végül se nő, se férfi nem lesz, hanem egy kőkemény, megkérgesedett és megkeseredett, cinikus és agresszív zászlóalj-parancsnok. A kékharisnya sem különb ennél, csak egyik változata a nemét veszített torz személyiségnek. Erzsébet magyar királyné, Sissi mondta egyszer görög felolvasójának: a kékharisnya azzal követi el élete nagy tévedését, hogy mindent megtesz annak érdekében, hogy megtagadja és elnyomja különleges képességét, s mesterkélte teoretikus tudományba szorítsa azt, amit egyébként természetes női ösztönéből már születésétől fogva érez és tud.

Mi az, ami akár a férfiaknál, akár a nőknél ezt a torzulást okozza? Avagy minek a hiányáról is van szó tulajdonképpen? Úgyis feltehetjük a kérdést, mi az, ami annyira hiányzik egyházunk szolgálataivól? A válasz: a lelkek mélyén az *anima*- és az *animus*-lelkület felszabadulása; a bibliai pszichológia nyelvén: *a szív alázata* (Mt 11,29; Zsolt 51,19).

Aki valamelyest foglalkozott pszichológiával, az tudja, hogy Jung pszichoanalízisének egyik legnagyobb jelentősége abban van, hogy a személyes és a kollektív tudattalan felfejtése kapcsán az önkibontást, az *individuációt* hozta a felszínre, azt az átalakulási folyamatot, amely kiszabadítja az egyént a tudattalan fogságából, és megtalálja önmagát, amit Selbst-nek nevezett. Az *individuációs* folyamatban Jung az archetipikus lelki képmás alakját tárta föl, amelyet komplementer értelemben a férfiaknál *anima*, a nőknél *animus* néven illetett. Lelki törvényszerűség, hogy a tudattalanban a férfi „Évája” éppúgy kivetítésre kerül, mint a nő „Ádámja”, s ezáltal a másikban a másikkal kötődve az ő lelkének sajátosságát jeleníti meg, az alak képviselte pozitív vagy negatív előjelektől függetlenül. Például az *anima* vonatkozásában lehet ártatlan szívű, angyal, istennő, vagy akár amazon, boszorkány, illetve démon is. A legmeghatározóbb azonban a nemek ellentétéként megjelenő *anya*, illetve *apa* képe.

A lelkipásztori szolgálat az egyházban *vezetői* tisztség is, és ebben a férfi semmiképp nem akar elbizonytalanodni, vagy bizonytalanok látszani. Ennek érdekében – ahogy Gyökössy Endre is írja – meg kell játszania az erős férfi szerepét, ezért női pólusát nem meri megélni. Sőt kimondottan elnyomja *animáját*, s viselkedésében a benne meghúzódó anya-gyengédség (vagy az abban való csalódás), illetve a leánya-kedvesség (vagy az abban való csalódás) elfojtásával agresszivitásban jeleníti meg önmagát. A lelkipásztorra lett hölgy hasonló helyzetbe kerülhet, hiszen nemcsak vezető, de bizony *magányos* is lehet szolgálati helyén, a gyülekezetben, mely magányosságot jellemének elférfiasodásával próbálja kompenzálni. Valójában pedig a benne lévő *animuszának*, a segítségben hiányzó apjának, vagy a nem létező férje urának szerepével kíván egyesülni, s azt kívánja átvenni, átélni teljesen.

2.

A krisztusi élet és ezzel együtt az Új Lét birtokába jutott személyiség és az Egyház közössége teológiai értelemben is maga után vonja a férfiakban az *anima*, a nőkben pedig az *animus*-lelkület feltámadását, de csak egyedül és rendkívüli módon Krisztus Szentlelkének kitöltekésével. Ez valóban egy Új Létet jelent.

A Szentlélek a férfi esetében a régi élet ragadozó és erőszakos kompenzációját feloldja, és *animáját* végre felszabadítja személyiségének valódi megtalálásához. Ez az *anima* a férfiban az a lélegzethez jutó női lelkület, aki az isteni Lélek töltekezésével immár Krisztus Menyasszonyává lett, s mint ilyen odaadó hitves. Ez az *anima*-lelkület a gög helyett az *alázat* meghajlását kezdeményezi és az alázat hangját szóltatja meg a férfi személyiségének egészében, mely igazi Énjeként Jézus Krisztus személyiségével így tud újra egyesülni. Jézus Krisztus ugyanis *alázatos és szelíd* (Mt 11, 29), s a benne való Új Lét biztosítja a megbékélt emberben is a *szelidlelkűség* ajándékát. Ez a *szelidség*, görögül *praütész* a keresztyén ember minden mozdulatán meglátszik, tiszta szemén átsugárzik, mosolyának archaikus szögletében rögzül, még ha fáj is a szív. Ennek a *praütész*-nek, a *szelidség*nek lényegét talán a francia nyelv tudja visszaadni a legjobban, amikor azt mondja: *douceur* – édesség, kedvesség, gyöngédség, jóság, szelidség van benne. Ez a *szépség lágyága*, mint a pannon dombokon lemenő nap fényének leomlása, mint a gőzölgő tea sárga fátyla, mint a rás-pollyal átdöfött szívű halott királyné ajkai szögletében az archaikus mosoly. Ez a *szerelem lágyága*, mint a kéz finom simogatása, mint a tapintatos részvét, mint a fájdalommal teli eleresztő mozdulat, mint maga a pietà.

A keresztyén férfi, aki ráadásul Istennek szolgája, ezzel az *anima*-lelkülettel teljes egzisztenciájában *douceur*, mert személyiségét Krisztusnak a szelíd szeretet lelkével élő Menyasszonya uralja, s mint ilyen az egyházat híven akarja szolgálni. Ezelőtt a Menyasszony előtt a férfi lelkipásztor olyan *lovag* a hit fegyverzetébe öltözve (Ef 6,11-18), akinek páncélján átragyog égő szíve. Igen, lehetséges ez, mert az utolsókból lesznek az elsők (Lk 13,30), mert Krisztus azt is mondta továbbá, hogy „mindenki, aki magát felmagasztalja, megaláztatik, és aki magát megalázza, felmagasztaltatik” (Lk 14,11). Máskor pedig Ézsaiás prófétát idézi: „Íme, az én szolgám, akit választottam, az én szerelmesem, akiben az én lelkem kedvét leli, lelkemet adom belé, és ítéletet hirdet a pogányoknak. Nem verseng, és nem kiált, az utcákon senki nem hallja szavát. A megrepesztett nádat nem töri el, és a pislogó gyertyabelet nem oltja ki, mígnem diadalomra viszi az ítéletet” (Mt 12,18,20). Az *anima*-lelkületű férfi-szolgatárs tehát ragadozás helyett félelemmel és rettegéssel végzi munkáját (2Kor 7,5.15), nyereszkedés helyett Isten titkaival sáfárkodik (1Kor 4,1), és a nagy realizmus helyett ő a világ bolondja, az Arlequin, az erőtlen gyenge, a világ nemtelenje és megvetettje (1Kor 1,27-28), akivel együtt valamennyien „látványossága lettünk ennek a világnak”(1Kor 4,9) a Krisztusért. Az ilyen *anima*-lelkületű férfi nem feltétlenül férfiatlan, sőt nemes tartózkodásával, ugyanakkor megértő közvetlenségével sokkal inkább férfias kiállású, ellentétben a puhány hiúz lelekkel. Becsületes és teljesen megbízható, botlani is tud, de elpirulni is, s ennek következtében őszintén be- és meg is vallja gyengeségeit, és még bocsánatot is tud kérni. Még térdepelni is képes az Úr előtt. Viszont nem tud parancsolni a könnyeinek, csak önmagának, akin egyedüli uralmát gyakorolja. Szereti a szépet, s azért is kitaró szolgálatában, hogy Krisztusában gyönyörködhesse a hűség, a hit kapcsolatán keresztül. Segítségben, vigasztalásban és tanításban mindig buzgó és egyben példa. Az ilyen lelkületű férfi-szolgatársra így emlékezik egyik diákja, a későbbi Barabás Miklós festőművész: „Hegedűs maga is az ifjabb tanárok közül való volt, szélesebb látókörrrel bíró, szelíd, nagyon megnyerő modorú, áldott jószívű, nemes lelkű ember, aki a művészetet nagyon szerette, és nagyon melegen tudta az embert buzdítani. Szívjóságát jellemzi, hogy ha dőlfél vagy este meglátott engem..., nemritkán ott marasztott ebédre vagy vacsorára.” Ez az *anima*-lelkület a férfiban, amire nagyon nagy szüksége van a mai református egyháznak.

3.

A nő esetében is a Szentlélek a régi élet megkeményedett férfiasságát úgy oldja fel, hogy *animuszát* végre felszabadítja személyiségének valódi megtalálásához. A nőkben az *animus*-lelkület a patriarchális alárendeltség helyett a személyiség fel-emelkedését vonja maga után Jézus delejes közelsége révén. Ez azt jelenti, hogy a benne feltámadt *férfi lelkület* az a Jézus Krisztus, aki a méltóságot ajándékozza neki, másodrangú emberből, szolgálóból szabadítja föl, és ad neki nemességet, közönséges csitriből és kofából immár *úrnővé* teszi. A női lelkész ezáltal nem a férfi-lelkésznek utánzója többé, nem is helyettesítője jobb híján, hanem egy külön identitás, nem kevesebb, mint *úrnő*. A gyülekezet élén az az arisztokrata hölgy, akit nem a gyülekezet tart el, hanem fordítva, neki van tartása, és ő ad tartást a gyülekezet tagjainak, mint nemes példakép, és igazán ezért hálásak neki. A lelkész nő olyan értelemben arisztokrata, ahogy Navarrai Margit királyné, Lorántffy Zsuzsanna fejedelemszszony, vagy Mária Dorottya főherceggasszony az volt az egyházuk szolgálatában, csak nem származás szerint, hanem a legtökéletesebb arisztokrácia útján: erkölcsi tartásban és nemes cselekedetekben. Nem imitálja azt, amit és ahogyan a férfiak csinálják, ő igazi nőként teljesül ki, s így neki, mint fejedelmi hölgynek egészen más, különleges rendeltetése van. Azzal, hogy a lelke mélyén a benne uralkodó *animusza*, vagyis a Krisztus jobbán méltóságos úrnője lehet a gyülekezetnek, úgy szolgálja Megváltóját, hogy maga köré gyűjtve a tudós és tanácstalan férfiakat, meg a tapasztalatlan leányokat és a fáradt édesanyákat, *udvartatást alakít ki*. Egyszerűen otthont biztosít a Mindenható úr udvarában, mint Navarrai Margit a Pleiádok költői vagy éppen az üldözött teológus Kálvin számára; mint Lorántffy Zsuzsanna a szegény diákoknak, vagy a tudós hitvitáknak, vagy a menekült híres tanárnak, Comeniusnak.

A nő lelke mélyén felszabadult *animus* azonban nemcsak a dicsőséges Krisztus, de a *vir dolorum*, a fájdalmas férfia is, akinek szíve lándzsával veretett át. Ez azt jelenti, hogy a nő lelkének *animusza* a *misericordia*, a könyörületeség kiindulópontja is egyben. Ezért képes a befogadásra, az önfeláldozásra, egy teljes élet odaadására, ahogy a fejedelmi és nádori özvegyek még üldözöttségük és bujdosásuk közben is másokért, a Krisztus egyházáért éltek-haltak. Az *animus*-lelkületű lelkész nő, mint úrnő azért vonzó mások számára, mert teljes egzisztenciájában a *douceur*, a szelíd szépség, a kedvesség, a gyöngédség, az édesség, a jóság megtestesítője. A feketébe öltözött Erzsébet királyné redivivusza ő, s egy lelkész nőnél lejjebb sohasem adhatja és degradálhatja magát. Lehet, sőt legyen is, ha öröme van benne, a teológiai tudománynak tanítója, mint Sziénai Szent Katalin, aki teológiai témákról királyokkal levelezett, ugyanakkor lehet, sőt legyen is, a legodaadóbb misszionárius, mint Molnár Mária, aki magához ölelte az egész világot.

Az *animus*-lelkületű lelkész nő tartása büszke, mert reá van bízva az ige magyarázata, de nem okoskodva, mint a kékharisnyák, hanem szelíd és kedves hangon. A beszélgetésekben pedig mindig átengedi a kezdeményezést a férfiaknak. Hagyja őket érvényesülni, úgy tenni, mintha maguk jöttek volna rá a dolgokra, s titkos mosollyal nyugtázza azt, hogy az otthonos háttér: az oratórium, a könyvtár, a műhely, a szalon, a konferencia, a refektórium biztosítása milyen jól megtette a maga hatását. Ha mint *igazi nő*, vagy még inkább, mint Krisztus úrnője invitálja a férfiakat, biztos állítható, azok még versengésből is szívesen teszik tiszteletüket nála, hogy úrnőjük előtt bizonyítsák műveltségüket, teológiai elmélyültségüket, hitbéli tapasztalataikat, vagy hétköznapi erőnyeiket. S abban a műhelyben, amely otthont biztosít a találkozásra, Isten bölcsességét művelik, alkotnak, fejtegetnek, a templomról és kertjéről, a település jelenéről és jövőjéről beszélnek és tesznek meg mindent a több ezer éves

hagyomány értékei mentén. Igényt tartanak nemcsak a vasárnapi istentiszteletre, a hétköznapok imádságaira, a bibliatanulmányozásra, hanem igényük van a parókián kívül a közvetlen lakóhely és az egész ország, nemzet alakítására is. *Isten igéje, dia-kónia és művészet*. Ez a három tölti ki egész életüket.

4.

Sokan közbevetethetnék, hogy az eddigiek túlságosan ideális képet festenek az egyházi szolgálattevőkről és magáról az egyházzal. Akinek ilyen ábrándjai vannak, nem a földön jár, tündérvilágot kerget, s elfelejtkezik a realitásokról, arról, hogy egyáltalán mit lehet megvalósítani egy-egy konkrét gyülekezetben? Ennek az esztétikai megközelítésnek mi köze a gyakorlathoz?

A realitásokról annyit engedjessék megjegyezni, hogy földi viszonylatokat figyelembe véve *csak reálistan és kiszámíthatóan* építeni koncentrációs tábort lehet, de egyházat nem, és nem is érdemes. Ha az egyház nem azzá formálódik, ami a hitének tárgya, akkor legfeljebb olyan lesz, amelyet az emberi igény megkíván, s mint tudjuk, az emberi igényesség idővel egyre inkább maga alá ereszkedik. Törőcsik Mari színművésznő mondta egyszer: „A nézőkkel nem lehet lefelé szórakozni.” Nem szabad mindig a tömeg igényéhez, ízléséhez igazodni a vélt populáris siker érdekében a színházi életben sem, mert a színvonalbeli zuhanás elkerülhetetlen lesz. Ráadásul az egyház tradíciójában, amit Istennek rajtunk, értünk és bennünk véghezvitt tetteként át kell adnunk fiainknak és azok fiainak, szóval ebben a tradícióban a megformáltság nem stílusbeli, hanem lényegi kérdés. Az európai egyházi válság oka éppen az, hogy úgy akar megnyerőnek mutatkozni a társadalom számára, hogy a szekularizálódott társadalom igényeit kívánja kiszolgálni a tömeg, a massa, a „feszítsd meg!” – kiáltók primitív szintjén, és azt is alacsonyabb színvonalon, miközben észre sem veszi, hogy fokozatosan feladja eredeti küldetését és identitását.

Igen, az Egyház és élete az, amelyről kimondottan csak ideában lehet gondolkodni és az ideák mentén cselekedni. Ha nem így van, mitől lenne akkor feltétlenül vonzó különlegesség, mitől lenne a hegyen épített város fénye, vagy a föld sójának íze? *Csakis az Isten lelkének és igazságának jelenlététől*. Sőt, az Egyház több mint idea, maga az Isten országának képviselője, azé az Isten országáé, amely bennetek, közöttetek van – mondja Jézus Krisztus. Az Egyház sohasem lentről, a föld, a társadalmi helyzet reális talajából építkezik, hanem fentről, Isten jó tetszéséből és örömeiből alapítatik és lelkiképpen épül. Ebből következően a Krisztusfő magasságából és zúzott alázatosságából ered, abból a magasságból, ami csak lelki lehet, s abból az alázatból, ami csak anyagi-testi lehet. Miután Krisztus, az Istennek Fia az Egyház feje, mindig többet, nagyobbat, szebbet, jobbat gondol és vállal, mint amilyenek az emberi körülmények. A világ nagyon is reális, nem feltétlenül racionális vagy okos, de anyagi. Az Egyház ugyanezen a talajon jelenik meg, de éppen ezzel a világgal szemben, s ugyanakkor ezért a világért mennyei Jeruzsálemként akar megnyilvánulni (Jn 17,15-18). A legszebbet akarja ragyogtatni, a tiszta igazságot akarja képviselni, a jót akarja felmutatni. Az Egyház úgy akar belépni ebbe a szekularizált világba, mint felékesített Menyasszony, az életnek, mint a kedves odaadó szerelmének és az édesanya gondoskodásának garanciája. Egyszerűen ez a küldetése.

Az Egyház nem fogalom, se nem társadalmi szervezet, nem is intézmény, noha annyiban, mint magylónak az elmeszesedett héja, még kevésbé hivatal. Az Egyház *személy*, az isteni személynek, Krisztusnak jegyese, mégpedig *eklekté kúria*, kiválasztott Úrnő (2Jn 1), s milliónyi gyermekei valamennyien személyek, akik Krisztus Szívéből kapják szívdobbanásukat az életre, amikor belépnek a történelembe. Krisztusnak

Szíve eleve átalvert szív, *gőgös bűneink dühe / Mily ádáz sebbel verte át* – ahogy egy himnusz éneklí, hogy majd a teremtett személy szíve általa térjen meg hozzá. Ez a megváltó Szív *alkotta mindnyájuk szívét, és jól tudja minden tettüket* (Zsolt 33,15). Így a Teremtő és a teremtmény szíve a szeretetben összeforrva együvé tartozik szentségben, bukásban-szakításban és az újra-egymásra találásban: a kárhozatban és üdvösségben. Isten Szívének megvasadásából az emberi személyek szívei dobbannak meg az életre a történelem kezdetével, *s lesz hajnalpír méhéből ifjainak harmatja* (Zsolt 110,3).

Az Isten Szíve minden szeretett teremtménynek méhe és forrása. A szövetség központi helye Isten és ember között. Miután ez a szövetség Isten örök hűsége révén mindörökké megmarad, és a történelemben megújítatik, az elbukott bűnös ember kárhozatát is magára veszi az Isten Fia már a teremtés előtt a Bárány áldozatában (Jel 13,8; 1Pét 1,19-20), és *mindent megelőzve és önmagán bevégezve*, megvasadt Szívét adja az ember szívéért, mely megváltó áldozat a történelemben, Poncius Pilátus alatt a golgotai kereszten nyilvánvalóvá is lesz. *Ne félj, mert megváltottalak, neveden hívtalak, enyém vagy!* – így, személyesen szólítja meg népét és Egyházát az Úr (Ézs 43,1). Azért így, mert az egyetlen Személytől mint *paternitas*-tól (Ef 3,15) ered minden más. Az Isten Fia személyétől személy maga a népe, az Egyház is, s milliónyi gyermekei valamennyien személyek. A teremtésben ebből a megsebzett Szívből áll elő minden, s – a himnusz szavaival – *ez átvert Szívből születik / Az Egyház, Krisztus jegyese, / Ez a seb mentő kapu.*

Ahogy az emberben, úgy az Egyház önismeretében és magára találásában is lényeges a lelkiület képének felfejtése. Ilyen értelemben az Egyház maga *anima*-személyiség, akinek *animus*-lelkisége van. Ez pedig azt jelenti, hogy az Egyház *anima*-személyisége nyomán Úrnő, a dicsőséges király, Jézus Krisztus jobb keze felől álló Menyasszonya ofiri aranyban (45, 10). *Csupa ékesség..., vont aranyból van ruhája. Hímes öltözetben viszik a királyhoz, szűzek vonulnak utána, az ő társnői; néked hozták őket. Bevezetik őket örömmel, vígsággal; bemennek a király palotájába* (45, 14-16). Ez az Egyház, ezek benne tagjaik mind, személy szerint az Úrnő képében. A létpülés abból származik az egyházban, hogy kevesebbet gondolunk magunkról, mint amik valójában vagyunk, és lemondunk a Krisztushoz tartozó menyasszonyi létről. A romlás azért emésztí egyházunkat, mert tagjaiban megfelelkezí arról, hogy mindannyiunkban ezt a Királynét koronázza meg Krisztus. Sokszor figyelmen kívül hagyjuk azt ís, hogy mi személy szerint annak a napba öltözött Asszonymak gyermekei vagyunk, aki Krisztusnak, a tüzesen és vakítón ragyogó Napnak visszatükrözödése, aki fájdalmas szüléssel hozott világra bennünket, méghozzá a Sárkány prédájává lett világra. Pedig ez a mennyei Úrnő, ez az Egyház küzd a sátánnal az univerzum egein át éppúgy, mint a lelkünk mélyén, míg a küzdelembé bele nem kapcsolódnak az angyalok ís (Jel 12,1-8).

Az Egyháznak mint a felséges Úrnő személyének *animus*-lelkiülete, az ő Ura, a gyözedelmes Krisztus. Viszont az Egyház *animus*-lelkiülete nemcsak a dicsőséges Krisztus, hanem a kereszten megöletett és értünk szenvedett Jézus ís. Ebből a szempontból az Egyház úgy mutatkozí meg mint Édesanya, sőt olyan módon, mint *mater dolorosa*, a fájdalma anyja. Ezért hívjuk a mi nyelvünkön *Anyaszentegháznak*. Anya, mert ő az együtt érző, töredelmes és könyörületes szív, maga a *misericordia*. Szent, mert Isten tulajdonába tartozó. Az Egyház mint *anya* éli meg a napba öltözött asszony üldözöttségét, megvetettségét, mindig a pusztá helyre vettetésé a kísértések közepete. Tapasztalhatjuk, hogy az intézményes egyház az államtól ís azt a szerepet kapja osztályrészü, amit már senki nem vállal el nyereség nélkül: szegények, bete-

gek, öregek, elesettek, alkoholisták és drogosok gondozása, kicsik, gyengék és árvák befogadása az édesanya kebelében. Ez is az Egyház. Királynő fekete gyászban, aki özvegy és elviselhetetlen súlyokkal, fájdalmakkal terhelt, aki fiait is siratja, de a megmaradottakat táplálja, élte. Együtt sír a sírókkal, de együtt örvend az örülőkkel is. Azt azonban nem szabad elfelejteni, hogy fekete kopott ruhája alatt ő mégiscsak Királyné, mennyei fejedelemszöny Krisztus urunk trónusán. Ez az Egyház.

Mindez több mint idea, maga az Egyház valósága. Az Egyház személy és nem fogalom. A személy Krisztus isteni személyéből eredően örök megmaradásra rendeltetett és élő valóság, a fogalom csak pusztá utalás a valóságra. Ez az Egyház, ilyen személyes létezőként, Úrnőként és Anyaként, mennyei ragyogásban és univerzális küzdelemben. Ha nem ez, és személyességének nem ezzel a *szívjóságával*, édességével, kedvességével, gyöngédségével és szelídségével, vagyis a Szentlélektől festett orcával, amelyen át a *douceur* ragyog elő a szekularizált világ felé, akkor pusztulásra vált, arra való, mint az ízetlen só, hogy eltapossák a gyalázatost. Amennyiben az Egyházra, mint mennyei személyiségre tekintünk, akkor a férfiaknak és a nőknek az egyházi szolgálatban alapvetően a Szentlélektől új emberként, és az Isten országának képviselőjeként kell megmutatkozniuk teljes és áttetsző életükben, mert ők egyben Istennek hírnökei is. Legyenek bár, mint a szép arcú Rebeka vagy a csillag szemű Dávid, legyenek bár megtörtén a böjtölő Anna vagy a vak Simeon, *az Egyház személyében mindig Krisztus szelíd és alázatos Szívének szülöttei.*

PALÁDI ZSOLT

Önmegvalósítás művészi fokon II.*

Demokrácia, kultúra, kiteljesedés – Mit tanultunk a népfőiskolán?

Miért a lego a világ legzseniálisabb játéka?

E kérdést Jostein Gaarder norvég író tette fel a filozófia történetéről írott regényében. A mű egyébként hatalmas sikert aratott Európa-szerte, mert filozófiai gondolatokat szórakoztató formában, irodalmi fordulatokkal és világos, szemléletes stílusban adott át az olvasóközönség számára. Ezen erényei miatt fiatalok millióival szerettette meg Arisztotelész, Descartes, Kant, Hegel, Kierkegaard, Nietzsche és más filozófusok világát.

Talán az sem véletlen, hogy a norvég író dán példával szemléltette Démokritosz atomelméletét. A két nép között nagyon szoros a barátság, keresztül-kasul ismerik egymás világát és értékeit. Amint már említettem, a két ország 800 évig perszonálunióban volt. Ehhez hasonló együttműködésre a mi esetünkben csak a lengyelekkel van példa.

De lássuk, mit ír a legóról Gaarder.

„*Miért a lego a világ legzseniálisabb játéka?*”

Sofie egyáltalán nem volt biztos benne, hogy valóban a lego a világ legzseniálisabb játéka. Egyébként sem legózott már évek óta. Azt pedig végképp nem értette, mi köze lehet a legónak a filozófiához.

* Paládi Zsolt írásának első részét folyóiratunk előző (2013/3.) számában közöltük. – (A Szerk.)

Sofie azonban engedelmes tanítvány volt. Némi keresés után, szekrénye legfelső polcán ráakadt egy nagy nejlonzacsókora, ami telis-tele volt különböző méretű és formájú legóval.

Ki tudja, mióta, most először ült le, hogy építsen valamit műanyag elemekből. Míg építkezett, eszébe jutott néhány dolog a legóval kapcsolatban. Bármily különböző a méretük, mégis egymásba illeszthetők. Ezenkívül elnyúthatatlanok. Sofie nem emlékezett rá, hogy valaha is látott tönkrement legoelemet. Igaz, hogy kissé már kopottasak voltak, nem olyan fényesek és színesek, mint új korukban. Legóból bármit lehet építeni. És ha kedve tartja, bármikor szétszedheti az elemeket, hogy újat építsen belőlük.

Ennél többet igazán nem kívánhat az ember egy játéktól. Kénytelen volt beismereni, hogy a lego valóban a világ legzseniálisabb játékszere.”

Mint a lego elemei, úgy épülnek egymásra a népfőiskolai tárgyak is. S végül mindenkinél különböző felépítményt eredményeznek, ahogyan legóból is készülhet hajó, repülőgép vagy kerti ház. A cél a személyiség felépítése, de mindenkinél más egy kicsivel a személyiség.

Ahogy említettem, ezen a népfőiskolán, amely a 78 közül csupán az egyik vidéki népfőiskola, a filozófia és az antropológia kitüntetett szerepet kap. A holisztikus megközelítés napjaink divatos megközelítésmódjához, eszméihez igazodik. Politikai, társadalmi meghatározottságainktól nem tudja, nem is akarja függetleníteni magát az iskola, ebben a tekintetben pedig a kultúrára, főképp a nemzeti kultúrára, a kulturális viselkedésre összpontosít.

Kultúráról még lesz szó, most kanyarodjunk vissza a kezdeti tematikához. Tanáraink arra kértek minket, tegyünk fel néhány alapvető kérdést magunknak, és ha a négyhónapos kurzus végén tudjuk a választ, akkor sikeresen végeztük el a feladatainkat. *Ki vagyok én?* – ez az első. *Hol vagyok most?* – a második. *Hova szeretnék eljutni?* – ez a harmadik fontos kérdés. Az igazság az, hogy a hatás lehet késleltetett is... Nem bizonyos, hogy úgy utazunk haza, hogy tudjuk, kik vagyunk, és ezt nagy biztonsággal merjük másoknak is állítani, és nem biztos, hogy rögtön felfogjuk, merre is akarunk tartani. Nálam például csak most ülepedett le, midőn ezeket a sorokat írom. De ez nem baj. A tudatosság kialakítása hosszú folyamat. A népfőiskolai hónapok után legalább olyan fontos az élmények rendszerezése és elhelyezése, mint korábban a részvétel. Át kell gondolnunk, mi is történt velünk, és mennyiben erősítette meg az életet illető kiteljesedési szándékainkat. Ritka alkalom, hogy valaki ilyen hosszú ideig keresheti önmagát, és ehhez ilyen nagy segítséget adnak.

Egyet azonban biztosan tudtam, amiben változni szeretnék. Igaz, erre dán tanáraink is rákérdeztek, egyénileg is, mindenki elmondhatta, már augusztusban, a kurzus elején, miben szeretne előbbre jutni és fejlődni. Elgondolkodtam a feltett kérdésen, s miután láttam, arra ösztönöznek, hogy valami személyes és belső karakterisztikus sajátosságot emeljek ki, őszinte voltam magamhoz és társaimhoz. Azt mondtam, elsősorban önbizalmam kialakításában szeretnék fejlődni. Ez, úgy gondolom, közös bennem és kelet-európai társaimban, mivel a diktatúra légkörében nőttünk fel, ahol elnyomták a szabad kezdeményezést. Azonos szocializációs tapasztalatokon mentünk át, azonos nevelési gyakorlat szerint formáltak minket, kisebbségi érzéseink is hasonlóak. Természetesen voltak olyan jártasságok, amikre mindenki törekedett, jönjön akármely nációból: minél több ismeretet szerezni más népekről, más népek kultúrájáról, másfajta gondolkodásmódokat megismerni, tájékozódni a dán modellről és angoltudásunkat fejleszteni. Az elmondottakat filmen is rögzítették, hogy a kurzus végén mindenki láthassa, ki milyen elhatározással indult, és eldönthesse, mennyit

sikerült ebből megvalósítania. Ezt a célt szolgálta az a több száz kérdésből álló kérdőív is, amit ugyancsak tanulmányaink végén töltöttünk ki.

A tanárok fontos szerepet játszanak a népfőiskola programjában, de szerepük eltér attól, amit megszoktunk. A tanár és a diák közötti interakció során a tanár szintén tanul a diaktól. Ennek az iskolatípusnak segítő tanári személyiségekre van szüksége.

Mette, a Take the Future vezető tanára, egy negyvenes éveiben járó hölgy, Amerikában tanulta a Ken Wilber-i módszert. Az órákra mindig felkészülten érkezett. Az aktív hallgatást gyakran és eredményesen alkalmazta. Empátiája sok esetben megmutatkozott. Például amikor „személyes tárgyainkat” hoztuk magunkkal. Ez azt takarta, hogy mindenkinek hoznia kellett magával egy személyes tárgyat, ami jellemző rá, vagy ami sokat elmond róla. Ez lehet egy karkötő, egy kendő vagy egy használati tárgy. Én egy tollat vittem magammal, amit a tizenegy éves lányomtól kaptam. Abban az évben Bulgáriában nyaralt az anyjával, és onnan hozta magával ajándékképpen. Bolgár nemzeti színekbe öltöztetett toll volt, Napospart felirattal. Elmondtam, hogy miért és kitől kaptam. Alig tudtam megállni sírás nélkül. A tárgy mögött felsejlett egy válás története, s hogy milyen nehéz vasárnapi apukának lenni. Mette tapintatos kérdéseket tett fel, és ezzel segítette a feldolgozást. A dánokra amúgy sem jellemző, hogy vájkálnának a másik magánéletében, személyes dolgaiban. E rövid jelenetben tükröződő, milyen módon állnak hozzá a személyiséghez.

Mogens, a népfőiskola igazgatója, egy ötvenes éveiben járó úriember, nagy tájékozottságot árult el a politikában. Kelet-Európát, a kelet-európai problémákat is jól ismerte, ami messze nem jellemző sajnos az északi-európaiakra sem. Széleskörű politikai érdeklődése minden régióra kiterjedt. Ebben előnyben volt honfitársaival szemben, mivel óráin nemzetközi csapatot taníthatott. Kíváncsisága nem fogyott sosem, minket, magyarokat is gyakran kérdezett helyzetünkről és véleményünkről. Tőlem például megkérdezte, hogy – mint írással foglalkozó ember – kit ajánlok a magyar írók közül, ki lenne az az egy, akit érdemes elolvasnia. Némi gondolkodás után, sok szempontot mérlegelve, Márai Sándort javasoltam. Ezzel kapcsolatban el tudtam mondani azt az érdekességet, hogy Márai nem engedélyezte műveinek magyarországi kiadását, amíg a szovjet csapatok az ország területén vannak.

Per szintén ötvenes éveiben járhatott, az ő szakterülete is a politika és a társadalom volt. Repülőistként dolgozott korábban, így imponáló angoltudásra tett szert – bár ez a dánoknál nem annyira különleges, de ott sincs mindenki azonos szinten. Mélyebben gondolkodott, mint az átlag. Ezt egy példával szeretném illusztrálni. Egy alkalommal szabad témát kerestünk, hogy közösen beszéljünk róla. Megkérdezte, hányan hisznek közülünk Istenben valamilyen módon. Majd arra volt kíváncsi, miért. Ez egy picit szokatlan volt nekünk, mivel mindig azt hallottuk, hogy a dán közgondolkodás és oktatás „világnézetileg liberális.” A liberalizmus azonban azt jelenti, vallását, hitét is mindenki szabadon vallhatja, hirdetheti. Ezek után termékeny vita bontakozott ki.

Megemlíteném még Ingát, aki a bemelegítéseket irányította, s aki három örökbe fogadott gyermeknek volt a nevelőanyja. A gyerekek három különböző világrészből kerültek ki. Inga nem csupán írott malasztként használta a „gondolkodj globálisan és vállalj felelősséget a világ sorsáért” gondolatkörét, hanem az életét is eszerint irányította. Biztosan kényelmes élete lehetett volna független, férjezetlen nőként, de ő nem a kényelmet választotta, hanem azt az utat, amelyen keresztül három szerencsétlenebb sorsú gyermekről gondoskodhat, akik nem tehetek arról, hogy hová születtek. És említeném Rasmust, aki a kerekes székes Peter gondozója, s aki maga is mentális beteg, gyógyszeres kezelésre szorul, mégis megkapja a bizalmat és a munkát a főiskola vezetésétől.

Inga példája szerencsére ma már nem egyedülálló. Magyarországon is egyre több ilyen családot láthatunk. Hazatérve személyesen is megismertem Budapesten egy asszonyt, aki a fia mellett egy Down-kóros gyermeket nevel. A Down-kórosok állandó figyelmet igényelnek, mivel nincsenek tisztában a fogalmakkal, nem ismerik annak a jelentését például, hogy halál, fájdalom, betegség, súlyos sérülés. Bármennyire is furcsa, nem lehet nekik megmagyarázni azt, hogy ne ülj a forró kályhára. Oda kell figyelni rájuk mindig és mindenkor. Mindez, mondanom sem kell, nem kis áldozatot követel.

A kiindulópont tehát, amit már említettem a népfőiskolai elvek kapcsán: mindenki egyenlő, mert mindannyiunknak egy élete van. Az egyén további jellemzői, az iskolai végzettség, a képzettség, a foglalkozás stb. már csak a társadalmi osztályozás eredményei. Mint teremtmények, mind egyenlők és egyediek vagyunk. A népfőiskolán ennek alapján szervezik meg a tanulást, és ennek alapján fókuszálnak a tanulnivalóra.

Az ember szellemi és testi lény. Lelkünk is része egy nagyobb rendnek, valamint része vagyunk az emberiség életének és történelmének. A holisztikus szemlélet az egész személyiségre koncentrál, beleértve a nem-rationális, érzelmi, a szociális és történelmi adottságokat.

Az ember szociális lény, és része egy közösségnek. Családunk, helyi közösségünk, nemzetiségünk – és talán vallási meggyőződésünk – eredményei vagyunk. A generációk életében a megélt történelem is szerepet játszik. Tekintetbe véve mindent, népfőiskolánk célja volt, hogy ihletet merítsünk élettapasztalatainkból, és megtaláljuk személyes fejlődésünk kulcsát.

A népfőiskola az „életre nevelés” szolgálatában áll. Nem a hasznos, hanem a fontos ismeretek megismertetésére törekszik. Irányzatokat, tevékenységeket mutat meg, anélkül, hogy kötelezne rá, könyveket ad kezünkbe, anélkül, hogy orrunkra kötné tartalmukat, elgondolkodtat megélt tapasztalatainkról, csupán azáltal, hogy felidézi, felidéztteti azokat. Azt vallja, hogy a Tudat egyetemes kreatív energia. A folyamat végén a Tudatosság elérése van. A Tudatosság segít ahhoz a felismeréshez, mit alkotunk és milyen alkotás eredményei vagyunk. Ez a „felvilágosodás” (Enlightment).

Valahogy úgy kell elképzelnünk, hogy tapasztalataink tárháza olyan, mint egy ezeroldalas könyv, óriási raktára a különböző tudásoknak, ismereteknek, érzelmeknek, értékeknek és viselkedési mintáknak. Ebben rejlik az ereje a grundtvígi tanulásnak. Alkotóerőnk az életünkben gyökeredzik, meg kell tanulnunk felhasználni.

Vannak más kérdések is, amelyek a három alapkérdésből következnek, s amelyek a grundtvígiánus pedagógia célkérdései. Milyen típusú ember vagyok én? Mi az, ami befolyásol? Mit tanultam eddig és azt hogyan használhatom fel? Milyen életet élhetek? Milyen kérdések mentén juthatok el a megfelelő élettapasztalatokhoz? Hogyan elemezhetem jól tanulási képességeimet?

Beszélgetésekkel, vitákkal, életút-interjúkkal, zenével, énekkel, költészettel, irodalommal és színésszel közelebb kerülünk érzéseinkhez. Érzéseink pedig utat nyitnak a számunkra fontos élettapasztalatokhoz. A grundtvígiánus oktatás nem bíz mindent a könyvekre. Azt vallja, hogy a könyvek tartalma halott szenvedély és mozgalmasság nélkül. Könyvekből nagyon keveset lehet tanulni az életről. Az említett „érzékszerv-fejlesztő” tárgyak szerinte hatékonyabbak. Ma az interaktív eszközök széles körével bővül a grundtvígiánus pedagógia tárháza. Filmek, számítógépes programok, internetes oldalak, távoktató programok segítik az elmélyülést. A nevelésben, oktatásban a szemtől szemben végzett munka és a csoportmunka szükségességét hangsúlyozzák a jól kialakított fejlődési folyamatban.

Erre példa mondjuk a Bhutánról készített dokumentumfilm bemutatása is, majd az azt követő vita. Bhután kiindulópontja azoknak a vitáknak, amelyek a társada-

lomban akörül folynak, mi a fontos az élet minőségének szempontjából? Az országot bemutató film azt sugallja, a Nemzeti Elégedettség Mutatója (Gross National Happiness, GNH) az állampolgár szempontjából fontosabb, mint a Nemzeti Össztermék Mutatója (Gross National Product, GNP). A Nemzeti Elégedettség Mutatója alapján a világon Bhutánban a legboldogabbak az emberek.

Bhután 1907 óta monarchia, de csak az 1960-as évektől nyitott a többi ország és a modern fejlődés felé. Az ország negyedik királya, Jigme Singye Wangchuk, akit 1972-ben tizenhét évesen koronáztak meg, felismerte, hogy az ellenőrizetlen „fejlődés” kétélű fegyver lehet. Nepál hasonló adottságokkal nyitott ugyancsak a hatvanas években, és sokan úgy látták, az infrastruktúra és a kommunikáció ugrásszerű fejlődése mellett, ennek a nyolcvanas évekre számos negatív következményét volt kénytelen elszenvedni: a korrupció felerősödése, talajerózió, az emberek képességeinek elsovadása, hogy csak néhányat említsünk ezek közül. Bhután királya úgy látta, hogy Nepál feláldozta a buddhista tradíciókat a pénzügyi növekedés oltárán. 1979-ben úgy nyilatkozott egy indiai újságnak: „A Nemzeti Elégedettség Mutatója fontosabb, mint a Nemzeti Össztermék Mutatója.”

Hogyan sikerült megőrizni az ország értékeit? Nézzük pontokba szedve!

Környezetvédelem: a királyság területének 26%-a védett természetvédelmi terület, legalább 60%-át pedig erdő borítja.

Oktatás: iskolák és szabad oktatási intézmények építése, terjeszkedése a legtávolabbi területeken is.

Turizmus: minőségi turizmus a tömegturizmus helyett.

Persze a siker viszonylagos. A fejlett társadalmak szempontjából döntő mutatókban Bhután elmarad a szomszédos, hasonló Nepállal szemben: magasabb a munkanélküliség, az infláció, az életkilátások kedvezőtlenebbek. A filmben azonban azt láttuk, az emberek elégedettek, és boldogan állnak a kamera elé. Szeretik a királyukat, egyszerűen élnek, de semmi sem hiányzik nekik. Ahogy egy asszony nyilatkozott: beérik azzal, amijük van, hogy van mit enniük, és hogy dolgozhatnak a földjükön.

A kutatók kilenc jellemzőben határozták meg a GNH-t, a Nemzeti Elégedettség Mutatóját. 1. Mentális jólét, 2. Egészség, 3. Oktatás, 4. Munka és szabadidő egyensúlya, 5. Kulturális sokféleség és rugalmasság, 6. Jó kormányzat, 7. A közösség életereje, 8. Környezeti értékek sokféleségének megőrzése, 9. Életszínvonal. Ezek a minőségek sok emberi, társadalmi, és környezeti tényezőt tartalmaznak, és a minőséget, nem pedig a gazdagságot hangsúlyozzák. A bhutáni GNH erős buddhista alapokon nyugszik, éppen ezért nehezen hasonlítható össze más országok GNH-jával. A GNH-modellt mindig kulturális, vallási és politikai kontextusba kell helyoznunk, Bhután pedig különleges helye a világnak. Értékkörzésére jellemző, hogy legfeljebb tíz éve létezik televíziós adás, tartalmát pedig szigorúan ellenőrzik. Hat éve van internet az országban, és inkább csak a fővárosban jellemző. Mindamelllett azt még az Európai Közösség egykori elnöke, Sicco L. Mansholt is elismerte egy 1972-ben a New York Timesban közölt cikkében, hogy „a jövő társadalma nem alapulhat kizárólag a növekedésen, legalábbis, ami az anyagi javakat illeti.” Szerinte „szükséges, hogy a Nemzeti Elégedettségi Mutatót ismerjük el.”

A film megtekintése után kialakult egy kis vita a csoportunkban. Nem kétséges – kezdte az egyik magyar résztvevő – hogy a film alapján a bhutáni emberek boldognak látszanak, és nem megjátszott mosoly játszik ábrázatukon, mint mondjuk az európai reklámarcok. Ugyanakkor ez a meglegedettség csalóka, hiszen nincs összehasonlítási alapjuk. Nem látnak alternatívát maguk körül, mihez képest érzik jól magukat. Néhány kelet-európai csatlakozott ehhez a véleményhez: a fejlett demok-

rácia „áldásairól” nincs fogalmuk, tehát amit mi már természetesnek tartunk, ami majdnem nélkülözhetetlen számunkra: a bőséges és jó minőségű táplálkozás, a lehető legnagyobb kényelem, a szórakozás számtalan válfaja, a vásárlási lehetőségek, mindentől ők el vannak zárva. Nem is érzik hiányát. Ősi körülmények között boldogok, van ugyan mit enniük, de egy európai ember unalmasnak, ingerszegénynek találná azt a környezetet, amelyben élnek. A legtöbb bhutáni mezőgazdasági termékkel foglalkozik, terelgeti a nyáját, vagy természet valamit.

Mindamellett a mi fogalmaink szerint Bhután nem demokrácia. Szeretett királyuk irányítja a történéseket, úgy láttuk, ebbe csak egy szűk kör szólhat bele. A televízióban nem mutatnak olyan dolgokat, amik felkelhetnék a kívánságot egy másfajta életstílus, egy másfajta fogyasztási kultúra iránt. Egy litván fiú felvetette, szerinte ezek az emberek politikailag „felvilágosulatlanok,” az iskolában nem játszik szerepet a politikai nevelés. Nem szólaltak meg a filmben ellenzékiek sem, nem tudjuk, vannak-e egyáltalán ellenzékiek ott?

A dánok inkább az ázsiai ország felfogása mellett érveltek. Szerintük mindennek ellenére vannak irányelvek, amelyek szerint élnek, ez nagyjából megegyezik azzal a kilenc tényezővel, amit a Nemzeti Elégedettségi Mutatóval kapcsolatban már említettem. Az élő környezet védelme, megőrzése szempontjából ez a társadalmi magatartás ideális, s ez fontos szempont a dánok számára is. Az az ország, amely kinyilatkoztatja, hogy fővárosa, Koppenhága 2014-ig teljesen átáll a környezetbarát energia használatára, valóban komolyan veszi a fenntartható fejlődés gondolatát. Dán szervezetek aktívan támogatják a bhutáni törekvéseket – hangzott el a filmben. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a bhutáni környezetvédelem merőben más természetű, mint a jelenlegi dán. Nem mindegy, hogy egy archaikus állapot megőrzésével konzerváljuk a természeti értékeket, vagy pedig egy fejlett, ipari civilizáció által alakított térben igyekszünk környezetvédelmi beruházásokkal cselekedni a fenntartható fejlődésért. Ez utóbbi költséges dolog. Persze csak eleinte. A dán vidék minden pontján találkozhatunk kisebb széléróművekkel, melyek futurisztikus jelleget kölcsönöznek a tájnak. Bogense környékén is így van. Ezek termelik a villamos energia jelentős részét. S bár a szél a dán vidéken jellemzőbb, mint a napsütés, a napsütéses órákat is igyekeznek kamatoztatni. Mivel a napenergiába való beruházás itt is drága, nem ritka, hogy öt-hat háztartás összeáll, hogy energiaszükségletét napelemekből elégítse ki.

Érdemes elidőzni a dokumentumfilmnél már csak azért is, hogy észleljük, nemcsak a környezetvédelem, hanem a dán társadalmi beállítottság is egészen más. Itt minden eszközt, feltételt, anyagiakat, szellemieket, emberieket egyaránt igyekeznek biztosítani, hogy az egyén kiváló lehetőségeket kapjon. A többségnek ez elegendő is, hogy magas színvonalon éljen. De ha ezzel sem tud élni, ami előfordul, még mindig igyekeznek a társadalmon belül tartani. Két példát is láttunk erre nordfynsi tanulmányaink során.

Az egyik ilyen példát a Lillebaelt Egyetemi Kollégiumban láttuk. Odenseben meglátogattuk az egyetemi kollégiumot, körbevezettek minket az épületben, megmutatták az osztálytermeket, a könyvtárat, az étkezőt és meghallgattuk az oktatásukról és módszereikről szóló előadásokat. Természetesen az én kelet-európai szemem mindent hipermodernnek látott, van, aki nem rajong a modern dizájnért és a modern építészetért, én szépen találom ezeket a csupa üveg, csupa fém tereket, amelyek high-tech hangulatot árasztanak. Minden tiszta és világos, minden kényelmes és praktikus.

Itt szociális munkásokat, szociális nevelőket, tanárokat, nővéreket, fizioterapeutákat, munkavállalási tanácsadókat, egészségügyi adminisztrátorokat képeznek. A Lillebaelt Egyetemi Kollégium Dánia déli régiójának része, 700 fős személyzetet

foglalkoztat és 7000 diák jár ide. Képzési rendszerük hasonló a miénkhez, itt is van bachelor és master szint. A bolognai rendszert alkalmazzák. Aktívan részt vesznek az ERASMUS és NORDPLUS programban. Vannak kurzusaiak dánoknak és vannak angol kurzusai a külföldi diákoknak. A Lillebaelt Egyetem szoros együttműködésben dolgozik a 60 fős szakembergárdával rendelkező Nevelési Források Központjával (Educational Resource Centre). Ennek feladatai közé tartozik, hogy kidolgozzák a legmodernebb szociális és jóléti technológiát (welfare technology), és praktikus, felhasználható ismereteket nyújtsanak a szociális képzéshez és gyakorlathoz, a tanárképzéshez és a tanári munkához, valamint az egészségügy munkájához.

Nem állíthatom bizonyosan, hogy nálunk nincs olyan intézmény, amely „szociális technológiával” foglalkozna, az internet tanúsága szerint nincs, de ha lenne is ilyen, a felkészültsége, gárdája nem vetekedhet az ötmilliós dán nemzetével. Tudom, minden összehasonlítás, melyben összevetjük a dán és magyar helyzetet, sántít egy kicsit. A két nép fejlődése másképp alakult a történelem folyamán. De gondoljunk arra, honnan kezdték például a japánok. A második világháborút elvesztették. Már előtte is sok gondjuk támadt a hagyományos japán gondolkodás modernizálásával, a nyugati civilizáció társadalmi, életmódbeli és gazdasági eredményeit csak a XIX. század második felében igyekeztek átvenni az amerikaiak közvetítésével. Később felhagytak ezzel is, és a tengelyhatalmakhoz csatlakoztak. Egész Távol-Keleten – főleg Kínában és Koreában – gyűlöltté tették magukat a második világháború alatt tanúsított erőszakos gyarmatosító politikájukkal. A japán kormányzat az előtt a kettős feladat előtt állt, hogy rendezze viszonyát a megsértett ázsiai országokkal és csatlakozzon a fejlett világhoz. Mindkét cél sikerrel járt. Ügyes diplomáciával elfeledtették a múlt hibáit, és követeket küldtek a világ minden tájára, akik mindent megfigyeltek, és szorgalmasan jegyzeteltek. Európától és Amerikától eltanulták a legjobb és legújabb technológiát és módszereket. Ezeket felhasználva gazdaságuk a csúcstra jutott, most pedig már ott tartanak, hogy Nordfynsön egy egész osztálynyi japán tanulmányozza – immár 14 éve – a dán szociális rendszert. Persze ehhez előbb nagy összegeket kellett az államnak befektetnie az utaztatásokba, de anyagi áldozatok nélkül ma már sehol sincs siker.

Amúgy van mit tanulniuk ott nekik is. A japán szociális rendszer korántsem olyan fejlett, mint a dán. Bizonyos elemeket érdemes átvenniük, és a Sосу class éppen azért létesült, hogy Japánban is népszerűsítsék ezeket a humánus elveket, és minél többet beszéljenek a gondoskodó államról. Japánban például nincs munkanélküli segély, ami azért ott is gondokat okoz az állampolgároknak. A gyermekáldás nagyon nagy költségekkel jár, mivel a bölcsődék, óvodák igen drágák, a nőknek pedig hamar vissza kell térniük a munka világába, mivel a család megélhetése csak így biztosítható. Japánhoz képest a magyar családtámogatási rendszer is nagyvonalú, gondoljunk csak például a GYES-re.

Visszatérve a lillebaelti életre, kijelölt szupervízor segíti a hallgatók minél teljesebb beilleszkedését és azt, hogy tanulmányaikban a maximumot hozzák ki magukból. „Garantáljuk, hogy tanulási képességeiteket a legmagasabb színvonalra fejlesztjük” – állítják magukról. Olyan adottságokat, olyan miliót igyekeznek teremteni, ahol minden hallgató értékes tagjává válhat az egyetemi campusnak. Ez jól beleillik a dánok általános egyenlősítő törekvéseibe: mindenkinek egyenlő esélyt és egyenlő feltételeket (more equal). Önkéntes diákok vállalkoznak arra, hogy elérhetővé tegyenek a külföldi hallgatók számára különböző szociális és kulturális tevékenységeket, és megismertessék őket a campus és a város életével. Szerveznek még kirándulásokat, partikat, nemzetközi kávéházat. „Ez a legkönnyebb útja, hogy dánok és külföldiek találkozzanak, és eszmét cseréljenek egymással” – jelentik ki.

A lillebaelti tapasztalatok a legfelsőbb szinten, a felsőoktatás szintjén mutatták meg nekünk, miként lehet kezelni a szegénységet. De még nem szálltunk le a „mélybe.” Az órákon sokat érintettük a szegénység témáját. Természetesen mindenki egyetértett abban, hogy az emberiség legfontosabb közös célja ma a szegénység elleni küzdelem. De mit tehetünk ezért a gyakorlatban? Egy ilyen beszélgetés után bementünk együtt a városba, és beültünk egy étkezdébe, ahová magányos, illetve hajléktalan emberek járnak. A személyzet önkéntes alapon dolgozik. Erre itt megvan a megfelelő számú vállalkozó. Már ez is kisebb meglepetést okozott néhányunk számára. A következő órán tovább diskuráltunk ezekről az élményekről. Én elmondtam, hogy Magyarországon részt vettem egy hasonló mozgalomban, ami hasonló ehhez, csak vallási alapokon jött létre. Ez a Szent Egyed Közösség, ami az egyházban '68 után bontakozott ki. Ekkor felerősödtek az evangélium szociális mondanivalóját hangsúlyozó mozgalmak. E közösség fiatalokból áll, akik idősek és hajléktalanok segítségével foglalkoznak. Étellel és szelíd szóval igyekeznek enyhíteni a fájdalomkon. Ma már a világ számos pontján megtalálhatóak a csoportjaik.

Kitértünk arra is, milyen a támogatottsági helyzet az országunkban. Magyarországról szólva megemléztünk, hogy ijesztően szaporodik a hajléktalanok száma. A dánok elmondták, hogy országukban ötezer hajléktalan él, a többségük emigráns. A Szent Egyed Közösség egyik beszámolójából tudom, hogy Olaszországban is hasonló a helyzet, a hajléktalanok ott is bevándorlókból tevődnek össze. A magyar hajléktalanok tábortát – legyenek azok százezren, vagy akár csak ötvenezren – magyar állampolgárok teszik ki. Ez nem válik dicsőségünkre.

Hogyan küzdhetünk a szegénység ellen? – még mindig ott meredezett a kérdés előttünk. A dán külügyminiszternő, Danida kezdeményezése az egyik példa erre. Danida több milleneumi célt fogalmazott meg. Az egyik ilyen, hogy minden harmadik afrikai középosztálybeli legyen. Ehhez a gazdag országoknak meg kell osztaniuk a javukat a szegényekkel. Mi is kampányoltunk ennek érdekében a magunk szerény eszközeivel. Újságot osztottunk „A világ legjobb híreivel” Odense utcáin. Ebben az újságban csak jó hírek kaptak helyet, vezető hírként pedig azt közölték, hogy „minden harmadik afrikai középosztálybeli.”

A másik – közvetettebb – eszköz a Forum Theater, Augusto Boal színháza. A Theater Opressed politikailag érzékeny konfliktusokat dolgoz fel, afféle utcaszínház, néha a közönséget is bevonja a cselekménybe. Ilyen mindenkit érintő témák a munkanélküliség, a családon belüli erőszak, a faji megkülönböztetés, az egyenlőtlen esélyek. Mi is játszottunk ilyen szituációs játékokat, pontosabban megpróbálkoztunk vele. Tartok tőle, nem értettük meg ezen színház lényegét, ahol a közönség maga találja meg a megoldást és konkrétan beleszól a rendezésbe. De azért ebből is profitáltunk. Jeleneteink az etnikai különbözőségről szóltak, s aztán a színházi produkciók után közösen elméltünk az etnikai problémák megoldásán.

Az egyik jelenetben egy dán egyetemen tanuló kameruni diák helyzetét mutattuk be, aki egy váratlan és nagyon alapos ellenőrzésbe szalad bele a repülőtéren. Egy másik jelenetben egy román lány dilemmáját adtuk elő, aki egy tradicionális amerikai zsidó családba próbál beilleszkedni. Eljátszottunk egy hangoskodó magyar roma családot is, amely felszállt egy buszra. Ezt Magyarországgal kapcsolatban javasolták, ami nem esett túl jól nekünk.

A tanulság az volt, idegennek lenni sehol sem könnyű. De lelkünk mélyén mindannyian egyek vagyunk. Vészhelyzetben ugyanúgy viselkedünk. Mindenki kerülhet számára idegen kultúrába, és mindenki lehet kívülálló abban. Hidakat kell építenünk egymás jobb megértéséhez.

Hogy hogyan? Például a demokrácia megújításával. Tudom, kedves olvasó, una-lomig hangsúlyozom ezt a szót, de hidd el, nem lehet róla eleget írni. És én, aki dik-tatúrában töltöttem első 22 évemet, nagy élvezettel írok róla...

Szóval Mogens óráin vetettem fel először, hogy egyes kelet-európai országokban nagyon is kétséges – és ez kormányoktól független, nem „aznapi” folyamat – hogy érvényben van-e még a rousseau-i Társadalmi szerződés. Eszerint az állam ellátja pol-gárai képviselőtét, gondoskodik a biztonságukról, szociálisan segíti őket, és garantál-ja demokratikus jogaikat a befizetett adóért és az állampolgári kötelezettségekért cse-rébe. Csakhogy ezt az állam, főleg Keleten, egyre többször rúgja fel egyoldalúan. Mit tehetünk azért, hogy betartsa? Válságban van-e a képviselői demokrácia?

Mogens szerint nem a demokrácia van válságban, hanem a demokratikus eljárás. Rousseau azt is írja a Társadalmi szerződésben, hogy a képviselőnek két formája létezik: a delegálás és a sorsolás útján történő, a tudatos és a véletlenszerű. Ma a demokratikus részvétel kizárólag a választásokra koncentrálódik, ami nem elégséges, hazánk példáján keresztül ezt jól látjuk. A sorsolás mint demokratikus módszer az ókori Görögországban elfogadott formának számított. Ha a parlament egyik házában a választott, a másikban pedig a sorsolás útján kiválasztott emberek ülnének, leg-alább az egyik ház nem görcsölné azért, hogy újraválasszák és nem lenne kiszolgál-tatva a gazdasági oligarchák hatalmának. Ezen gondolatait David van Reybuck belga politológus, a kortárs politikai gondolkodás egyik elméletirójának könyvei ihlették – vallotta be nekünk Mogens.

Visszatérve a kurzus központi témájához, a kultúrához, négyhónapos ott tartó-zkodásunk alapvető célját képezte a kulturális közeledés témaköre. Ennek elméleti megalapozása is számos óránk tárgyává vált.

Mi a kultúra? – tettük fel a kérdést magunknak. „A kultúra szimbólumok rend-szere, amelyek a közösségi együttműködés során fejlődnek ki, és ezért állandóan vál-toznak” – állítja a dinamikus kultúrafelfogás. „A kultúra az élet igazodási rendszere, amely generációról generációra öröklődik” – így a statikus kultúrafelfogás. „A kul-túra szokások rendszere” – mondta Hartvig Fris dán filozófus.

Mielőtt a kultúra-meghatározásokat megismertük volna, megalkottuk saját vála-szainkat is. A kelet-európaiak, a kínaiak és az afrikaiak meghatározásai a statikus demokrácia-felfogáshoz, a dánok fogalmai a dinamikus felfogáshoz álltak közelebb. Ez az érdekes különbség szerintem abból adódhat, hogy a dán kultúra állandóan ki van téve a bevándorlók, gazdasági menekültek kulturális hatásainak, míg a többi nincs, és inkább a hagyományokban él tovább. Azt is tapasztaltuk, a kultúrát a dánok szélesebben értelmezik, mint nálunk szokás. Egy bemutató előadás során a különbö-ző kultúrák képviselői beszéltek magukról, szimbolikus megjelenítésben, a „színe-szek” a népfőiskola tanárai és tanulói voltak. Megszólalt a rapzenész, a kerékpáros, a bűvár, a rocker, a lelkész, a táncos, a gördeszkás és a műgyűjtő, és még sokan mások. Valamennyien egy-egy kultúra képviselői, hangsúlyozták.

Peter Kemp dán filozófus egyik cikkében a kultúrák párbeszédéről értekezett. Tanárunk ismertette ezt az álláspontot.

Kultúrán mást értünk, mint civilizáción. A kultúra az élet megosztása, a nyelven keresztül, vallás, művészet, filozófia, tudomány, jog, törvény, normák, szokások stb. A civilizáció egy olyan viselkedési minta és eredménysoz, ami egyesíti a polgárokat, ezért nincs civilizáció kultúra nélkül, hiszen ez pallérozza az embereket polgárokká.

A kultúra más, mint a civilizáció, amelynek története van. Kifejezi személyisé-günket, elképzelt szimbólumok és történetek által, melyek segítségével jobban ért-hetjük magunkat. Kifejezi individuális és szociális valónkat, emlékeink, reményeink és elképzeléseink révén, ezért több, mint a civilizáció funkcionális léte.

A kultúra nem az egyéné vagy a közösségé – éppen ezért megosztható – és igényli az újítókat: az új poétákat, művészeket, gondolkodókat. Kezdetben elutasítják őket, mert úgy látszik, fenyegetést jelentenek a hagyományokra, de az a kultúra halott, amely nem enged az újnak és az új eszmék általi kihívásokat elutasítja. A változás a kultúra alapja.

A kultúra horizontján minden nemzet láthatja, mik a lehetőségei és korlátai. Magyarország egyedülálló lehetőségekkel rendelkezik abban, hogy Keleten nagyszámú baráttal rendelkezik, akik rokonszenveznek ezzel az országgal. Véleményem szerint ezt jobban is ki lehetne használni. Meglepően sokat tudnak rólunk a japánok, és szeretetük mindenhova elkísért minket Dániában is. A kazahok rokon népek tartanak minket, gazdasági kapcsolatunk rendkívül jó, és nemrégiben találták meg Kazahsztán pusztáin „leszakadt” őseinket, mintegy ötezer magyart. (Rögvest meg is szervezték részvételükkel a hagyományörző Kurultáj törzsi gyűlést.) Szimpátiával fordulnak felénk a finnek, törökök és a lengyelek, részben a rokoni szálak miatt, részben történelmi okokból. Ma már élő és gyümölcsöző a magyarok együttműködése a szomszédos népekkel, románokkal, szlovákokkal, horvátokkal, szerbekkel. Először talán japánok, kazahok, finnek, törökök, lengyelek és a környező népek részvételével kellene multikulturálisá tenni népfőiskoláinkat. Jobban értenénk egymás szavát. Ehhez kellene az anyagi feltételek is, s az is, hogy ne csak Lakitelken bontakozzon ki ez a – nevezzük így – multikulturális mozgalom.

Felismerések és töprengések. „Dániában találkoztam önmagammal”

Egy íróban mindig elemi erővel tör fel a vágy, hogy egyetlen mondatban foglaljon össze bonyolult érzéseket és történéseket. Ez az időről időre feltörő igény a tömörségre, a szemléletességre, az életesemények esszenciájának megragadására, majdnem olyan erős, mint az önkifejezés vágya, és majdnem olyan leküzdhetetlen is. Hiszen sokszor csak egyetlen mondat ragad meg az olvasóban. De azért a mondatért már megérte! Ha sikerül leírni azt az egy mondatot, amit még sokan és sokszor fognak idézni, az a legnagyobb siker; az már egyenes út a halhatatlanság felé!

Tőlem is megkérdezték a szemeszter végeztével: Mit adott neked Dánia? Mit kaptál ettől a négy hónapos dán úttól? Dániában találkoztam önmagammal – szakadt ki belőlem a válasz szinte önkéntelenül.

S mi a legmegdöbbentőbb élmény Dániában egy magamfajta művész számára? Sok mindent kiemelhetnék, de csak egyet emelek ki, mert számomra ez a legszívszorítóbb. A legmegdöbbentőbb és legelkeserítőbb élmény: látni Christiániában azt a sok boldog, kiteljesedést megélt művészcsoport!

Dániai utazásokról, s egyáltalán, Dániáról nem lehet úgy írni, hogy meg se említsük Koppenhágát. Az 1,2 milliós Koppenhága központi szerepet játszik az ország életében, hasonlóan, mint Magyarországon Budapest. S nem lehet úgy Koppenhágáról írni, hogy ne beszéljünk Koppenhága legendájáról, Christiániáról. Christiania kultuszhely, és a liberális Dánia egyik jelképe. Mint kultuszról és szimbólumról, nagyon megoszlanak a vélemények róla. Van, aki az alternatív életformák és az öko-gazdálkodás paradicsomának tekinti, van, aki a kábítószeres melegágyának. Nehéz állást foglalni a kérdésben. E sorok írója nem hiszi, hogy a könnyű drogok fogyasztása ártalmatlan vagy pártolandó lenne. Az interneten keringő számos dokumentumfilm tanúsága szerint azonban az idealisták a szabadság földrajzi megtestesülését látják Christiániában. Jelkép az is, hogy folyamatosan vitakoznak arról, milyen módon számolják fel a területet. A turistacsalogató különlegességet felülmúlja a gazdasági racionalitás, a telek igen értékes, az ingatlanbefektetők állandó nyomást helyeznek a

döntéshozókra, hogy hasznosítsák a területet. A lebontás kérdése újra és újra felmerül, de az ellenállás is nagy.

Ma még állnak a graffityvel összefirkált falak, és ez egy darabig így is marad. A terület egyelőre a Christiania Alapítvány kezében van. Az utcákon mindenütt beszívott, kődös tekintetű helyi lakosokat látunk lézengeni. Akinek tisztán a szemébe tudunk nézni, arról tudjuk, hogy turista. Belőlük is van bőven, az üzletek mindent árulnak, ami a hippi kultúrához és a cannabishoz kapcsolódik. Végül nem jutottunk el az öntevékeny dolgozók parcellájáig, amelyek Christiania reklámértékét hivatottak növelni, mivel a helyi kocsmák választéka túlságosan csábítónak bizonyult. Ez a néhány parcellányi „bioföld” azonban szerintünk csak jól sikerült marketingfogás. Minden elismerésem a virágnemzedéké, John Lennoné, Jim Morrisoné és Ken Kesey-é, akkoriban sikeresen lázadtak egy túlságosan kötött, konvencionális és konzervatív világ ellen, de elgondolásaikból és álmaikból vajmi kevés maradt a XXI. század elejére. Ahogy az lenni szokott, filozófiájuk nem élte túl a változásokat, csak legfelszínesebb életreceptjük, a rendszeres droghasználat aratott bizonyos körökben elsőpró sikert. A helyi közösség célja, hogy a kemény drogokat kiszorítsa Christianiából, csak ábránd maradt. Persze, a komolyabb szereket máshol is, Dánia-szerte terjesztik, hiába tesznek nagy erőfeszítéseket a hatóságok, és hiába a fejlett rehabilitációs kultúra. Ki tudja, talán nem is olyan rossz ötlet egy helyre gyűjteni azokat, akik ilyen életet akarnak élni.

Koppenhága nagyon hangulatos, lüktető, vibráló világváros. Múzeumai páratlan gazdagságról árulkodnak, építészete gazdag, műemlékei, polgárházai olyanok, amilyenek eredeti állapotukban lehettek. Mindenütt az északi gondosság nyomait láthatjuk. A dán vendégszeretet itt is érezteti hatását, mindenütt kedvesen igazítanak útba. Természetesen angolul, hiszen elképzelhetetlen, hogy valamely dán, pusztán nacionalizmusból: „Dániában beszéljen dánul!” üdvözléssel fogadjon, miként arra még Párizsban is van példa, ahol egyesek számon kérik rajtunk a gall stílust. (Szerencsére ezek száma is egyre csökken.) Kedves sajátossága a fővárosnak, hogy szembetűnő a biciklisek nagy száma a közlekedésben. Mindenfelé biciklik surrannak el mellettünk, férfiak, nők és gyermekek. Fiatal lányok, kis szoknyában, fekete harisnyában kerekéznek, feldobván ezzel a városképet. Érdekes egyébként, hogy szinte egész Dániában a nők többsége azonosan öltözködik. Mintha valamilyen egyenruha lenne, a fiatal lányok legtöbbször a sötét színű kabát, blúz, pulóver, illetve a fekete miniszoknya, fekete harisnya együttesét viselik. Szó se róla, remekül megy a szóke hajukhoz.

De mivel Koppenhága metropolis, sok a külföldi vendég. Négy napos itt tartózkodásom során persze nem vonhatok le általános következtetéseket, de úgy láttam, az a nyugodtság, hogy senki sem ideges, és az embereknek az a végtelen türelme, ami vidéken tapasztalható, itt már picit megtörik. Elsősorban az éjszakai életben. De úgy vélem, ez a világvárosi jellegnek és nagyszámú külföldinek tudható be.

Elmondok egy esetet, ami egyetlen negatív élményem is egyben. Éjszaka eltévedtünk a barátnőmmel, aki Koppenhágában látogatott meg. Fogalmunk sem volt, merre van a szállás, elég kacskaringósak ezek a fővárosi kis utcák, így hát fogtunk egy taxit. Elsőként az jutott eszembe, biztos jó messze mentünk a hoteltől, így a gatyánkat is ráfizetjük a fuvarra. Nem így volt, rákérdeztünk az árra, és teljesen elfogadhatónak bizonyult még a mi pénzünknek is.

Eddig rendszerben is lett volna a dolog. Ám a hotel előtti utcában, az utolsó kanyar előtt, valami történt. A taxisofőr, aki talán valamelyik dél-európai nációból származott, csikorogva megállt. Mi nem is vettünk észre semmit. Kiszállt, és egy támolygó, beszívott fiatal hippi felé állt. Kiabálva vonta felelősségre, miért ütközött az autójá-

nak. A junkie rá se hederített, mire a sofőr eldobta a sapkáját. Erre már a huligán is felháborodott, és kiáltozni kezdett. A vezető beült az autóba, de a vagány még egyszer belerúgott a kocsiba.

Az agresszió ezen megnyilvánulása a dán utcákon, még Koppenhágában is igen ritka. Én is egyszer voltam tanúja ilyen jelenetnek. Az egész beszélgetés angolul folyt, a hippi külföldi lehetett, talán angol.

Fontosnak tartom megjegyezni ezt, hogy ne higgyük, a bevándorlókkal van a baj. Nem láttam jelét annak, hogy ők indulatosabbak vagy agresszívebbek lennének, mint az őslakosok. Talán igaza lehet Mogensnek, a népfőiskola igazgatójának, a dán társadalom sikerrel asszimilálta őket, dánokká váltak.

Ugyanezt mondhatom el a népfőiskolán megismert „fogadott” dánokról is.

Van a dán államnak, a dán szabadságnak és közjónak egy másik nagy erénye, ez pedig a fogyatékosokkal való bánásmód. Mi, a Take the Future class tagjai is sokat tanultunk ebben a dánoktól. Előadásokat tartottak a fogyatékosokról, a hátrányos helyzetű emberek életéről. A bánásmód hogyanját firtató kérdéseinkre szívesen válaszoltak, segítettek minket a kommunikációban.

Dániában 37 000 mentálisan sérült ember él. Az állam mindannyiukról gondoskodik. Ezt a magas adók teszik lehetővé, amit a dánok magukra költenek. A fogyatékos emberek a törvény előtt teljesen egyenlők, azonos lehetőségekkel rendelkeznek, és ami meglepő számunkra, gyermeket is nevelhetnek, illetve örökbe fogadhatnak. Saját maguk fizetik a számláikat, és ha leteszik a megfelelő vizsgákat, munkához segítik őket. Persze szakképesítés nélkül is lehetséges számukra az elhelyezkedés. Többségük speciális, számukra létrehozott munkahelyeken dolgozik, de minden módon segítik őket az integrálódásban.

Nordfynsben együtt éltünk a mentálisan sérült emberekkel. Saját tapasztalataim nyomán igazolhatom, könnyű velük szót érteni. Nagyon nyitottak, és nagyon közvetlenek. Ők, ahogy a szakemberek mondják, „olyanok, mint a gyerekek felnőtt testben.” Spontán módon fejezik ki az érzelmeiket. Egyikük, Susan például minden nap megölelt engem a reggelinél, és mindenkivel ezt tette, aki tetszett neki.

Boldizsár Iván A gazdag parasztok országa (Bp., Franklin-Társulat, é.n.) című könyvében sokat beszél a dán szövetkezetekről. A farmerszövetkezetek működése a mai napig sikertörténet. Ez egy olyan nagy téma, amit ezen keretek között nem tudunk minden részletében kibontani. E könyv centrumában a népfőiskolák állnak, nem a dán szövetkezetek. De mint felelősen gondolkodó értelmiségi, nem mehetek el szó nélkül a szövetkezeti kérdés mellett. A dán gazdasági siker egyik alapja a mezőgazdaság, a mezőgazdaság logikus megszervezése és a szövetkezeti rendszer. Gondolhatnánk, mi magyarok évszázados lemaradással rendelkezünk ezen a téren, ez azonban nincs egészen így.

Magyarországon a Hangya Termelő, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet egészen 1948-ig szép eredményeket tud felmutatni. 1898-ban alakult meg, egy időben az Országos Központi Hitelszövetkezettel. E két szervezet volt a legjelentősebb a hitel-, értékesítő és fogyasztási központok közül. A Hangya első elnöke, gr. Károlyi Sándor, az agrárius mozgalom egyik vezéralakja rendelkezett az 50 000 korona üzlet-rész-tőke többségével. Célja az uzsora elleni küzdelem és a középbirtokosi osztály megerősítése volt. Rövid másfél évtized alatt a falusi szövetkezetek gyűjtőszervezetként behálózta az egész országot. Az első világháború előtti magyarországi falvak jórésztében sikerült hitelszövetkezetet vagy szövetkezeti boltot létesíteniük.

1907-ben a Hangya központ áruforgalma elérte a 12 millió koronát, 1911-ben pedig az ezredik falusi szövetkezetet alapították meg. A háború alatt az állami anyag-

kiutalások és más áruelosztó akciók központja lett. 1916-ban megalakult a Hangya Ipar Rt., mely részvénytársaságok, malmok, üzemek megvásárlásában, hadikölcsönök jegyzésében vett részt.

A trianoni békeszerződés következtében 893 szövetkezet maradt meg a 2242-ből. Mindezek ellenére gyorsan gyarapodott a számuk, 1921-re már 1911-re növekedett a számuk a csonka Magyarország területén. Bár az 1929–33-as gazdasági világválság a Hangyát is megrázta – kétszáz falusi központ esett áldozatul –, 1934-től azonban ismét emelkedett az áruforgalom és a szövetkezetek száma.

1934-ben a Hangya Központ 8.931.941 pengő, a többi részszövetkezet pedig 5 282 528 pengő tőkével rendelkezett. A Hangya alkalmazottak száma 9000 körül mozgott. Az 1940-es évek háborús konjunktúrája idején a Hangya szövetkezet üze-meiben tízezer alkalmazott és munkás dolgozott. Vagyona 38 millió pengőre emelkedett. Önálló újsággal rendelkeztek, amelyben beszámoltak a szép eredményekről, a szövetkezeti életről és eseményekről.

Mint annyi minden mást, az 1948-as fordulat ezt a történetet is félbeszakította. De a rendszerváltozás után újjáéledt a Hangya Szövetkezet. A szövetkezeti múltunk tehát megvan, nem a semmiből kell építkeznünk. Huszadik századi, kapitalista szövetkezeti előzményekhez is vissza tudunk kanyarodni, tudunk belőle merítkezni. A történések és a szociológusok feldolgozhatják a tapasztalatokat és elgondolkodhatnak a modernizálás kérdésén is. Hisz nyilván más típusú szövetkezeteket kell létrehozni, mint amilyenek a két világháború között voltak, de az alapok lehetnek ugyanazok.

Nyugaton járva szomorúan látjuk, hogy az áruházak, a boltok polcain nincs jelen a magyar bor, a magyar szalámi, a húsáru, zöldség és késztermék. Hiába keressük, nincs semmi, ami magyar. Dániában is igaz ez, sajnós. Sőt, mintha bojkott alá vonnák legjobb portékáinkat. Két borszaküzletben is körülnéztem, egyszer Koppenhágában és egyszer Koldingban, de egyikben sem találtam magyar bort. Volt spanyol, francia, olasz, német, argentin és chilei, mindenféle volt, de magyar nem.

A szövetkezetek megteremtése Dániában sem ment küzdelmek nélkül. A XIX. század közepén a dán gazdaságot példátlan válság sújtotta, ebből kellett kilábalni. „A nép a gazdasági és politikai nyomorúság miatt lassan süllyedt kétségbeesésbe. A piacok kiürültek, az üzleteket bezárták, a parasztok koldusbotra jutottak. Amerika messze a tengeren túl olyan versenytársa lett a dán búzának, amire nem is számítottak. Németország védővámokkal lezárta kapuit. Árvizek, aszályok, marhavészek, ragályos betegségek pusztították végig az országot. Mi volt a teendő? Hogyan lehet a parasztokba lelket önteni? A dánok hajlanak a csüggedésre és a mélabúra. Hogyan lehet őket talpra állítani? Hogyan lehet belőlük szabad embereket teremteni?” – vázolta a történelmi körülményeket Boldizsár.

A válasz három szó: Grundtvig, szövetkezetek, népfőiskola.

Grundtvig a népegység megteremtésével istenfélő és hagyománytisztelő népet akart faragni a dánokból. „Amit kívül elvesztettünk, visszanyerhetjük belül” – adta ki a jelszót a dánok Trianonja, Schleswig-Holstein elvesztése után. A népfőiskolák megismertették a néppel, mit jelent „dánul élni” – az „Éljetek dánul!” szintén grundtvigi mondat volt –, felfedeztették velük történelmüket, költészetüket, hagyományait. A dán parasztpolgárból egyszerre vált művelt, tanult ember és földművelő. Ahogyan a mi népi íróink is megálmodták ezt a magyar parasztsággal kapcsolatban. A szövetkezetben azt termelték, termelik, ami a vevőknek kell. Ebben szövetkezeti szakértői rendszer segíti őket. Jellegzetes és sikeres dán termék lett a vaj, a tej, a vágómarha, a tojás és a bacon-szalonna. A gazda a szövetkezet révén megszabadult attól a gondtól, hogy maga vigye piacra az áruját.

Végül arra kérek minden olvasót, ne feledkezzék meg arról, hogy a szövetkezetek fejlődése és győzelme Dániában sem sikerült volna, ha az emberek lelkét nem alakítja át a demokratikus nevelés. E nevelés eszköze náluk a népfőiskola volt – figyelmezteti az olvasót Boldizsár. Bizony, ne feledkezzünk meg róla. Nem győzzük hangsúlyozni.

Már Budapesten beszélgettem egy olyan magyar utazóval, aki egy dán halgazdaságban töltött el egy évet. Sajnos, a farmgazdaságok egyikében csak felületes benyomásokat szereztünk, mivel népfőiskolánk nem tekintette fontosnak a gazdaságokba való látogatást, ami számunkra nagyon is tanulságos lett volna. Számunkra olyan természetes, hogy ezekben a létesítményekben minden flottul és jól működik, hogy nem is tartották érdekesnek. Koncentráljunk inkább az önépítésre! Igen ám, csak hogy azt is vegyék figyelembe, kedves dánjaink, hogy mi, akik egykor büszkék voltunk a mezőgazdaságunkra, hogyan csetlünk-botlunk negyven évnyi kommunizmus után. Mindig is az volt a benyomásunk, hogy sohasem értették, mit okozott nekünk ez a negyven év. Azt hiszem, már arról is lekéstünk, hogy mindezt elmagyarázzuk. Hiszen már huszonhárom éve másik rendszerben élünk, és gondolkodásunkat erre kellene átállítanunk. Hogyan lehetnének sikeresek családi vállalkozásaink a mezőgazdaságban? Csak gyertek Dániába, és mi megmutatjuk nektek! Ne kételkedjetelek annyit, csináljátok, és győzzetek meg másokat is, hogyan kell csinálni!

Egyikünk sem tanult agronómusként, így csak átfutottunk a tejgazdaság impozáns épületein. Annyit megállapíthattunk, XXI. századi, a technika vívmányait felhasználó, teljesen modernizált és gépesített üzemben dolgozhatott az a zömében kelet-európai munkás, akit foglalkoztattak. Ettől függetlenül áldozatos munkát követeltek meg tőlük. Minden gazdaság állatbarát, és a környezetvédelmi szempontokat figyelembe vevő. A halgazdaságban dolgozó magyar fiú elmondta, elvárták, hogy a munka közben halbarát szempontokat érvényesítsenek. Ha valaki durván bánt a halakkal, dobálta őket, netán belerúgott az egyikbe, az biztos lehetett abban, hogy holnaptól már nem dolgozik ott.

Mi még nem tartunk itt, pedig tudomásul kell vennünk, a termelékenységben szerepe van a „tiszteld, amiből élsz” szemléletnek is.

De ne higgyük, hogy a társulási képességre való kisebb hajlandóság valamiféle turáni átok, végzetes fátum. A Hangya Szövetkezet a rendszerváltás után újraindult, és az ország minden táján megtalálhatóak az önkéntes társuláson alapuló szövetkezetek. A szövetkezeti formák között speciális helyet foglalnak el a szociális szövetkezetek, amelyek abból a célból szerveződtek, hogy hátrányos helyzetben lévő tagjaik számára munkát teremtsenek, és szociális helyzetükön javítsanak. A volt és a jelenlegi kormány rendeletekkel ösztönzi a társadalom tagjait, hogy váljanak aktív szereplőjévé a szociális gazdaságnak szociális szövetkezetek létrehozásával.

Egy kiragadott példa: egyikükről, a Kapos Aranya Szolgáltató Szociális Szövetkezet karrierjéről a helyi és az országos sajtóban is olvastam cikkeket. A szövetkezetet 2010 nyarán alapították a somogyi térség gyümölcstermelői. Ebben a régióban a munkanélküliség óriási, az elhelyezkedésre minimális az esély. A termelők azt tűzték ki célul, hogy ők maguk dolgozzák fel és értékesítsék a körte-, alma- és meggyét, mert elégük lett abból, hogy a kereskedők nyomott áron veszik át tőlük a termést. Elnyertek egy negyvenmillió forintos támogatást, létrehoztak egy gyümölcsfeldolgozó üzemet, és partnerkapcsolatot alakítottak ki a Balaton Kereskedelmi, Termelői Értékesítő Szövetkezettel, amelynek révén termékeik a Dunántúl számos településére jutottak el. Terveik szerint szeretnék jelen lenni Somogy megye minden kisbolygójában és az iskolák egy részében is.

Vannak tehát pozitív példák is hazánkban, de ezeknek a kis szövetkezeteknek nincs könnyű dolguk. Szijártó Henrik bőhőnyei polgármester így nyilatkozott erről: „A magyar terméknek szabadságharcot kell vívnia, hogy a termelés hatékony, gazdaságos és minőségben is versenyképes legyen a piacon. Ehhez tudatos vásárlás is szükséges, hogy az emberek a helyi termékeket keressék, s az egészségesség szempontjából is válasszanak.”

Ezt a szabadságharcot senki sem értheti meg jobban, mint a kis népek, dánok, finnek, norvégok, észtek, litvánok. Többet kellene beszélnünk magunkról – nekik. Ezek a népek mindegyike kisebb lélekszámmal rendelkezik, mint mi, egész biztosan nem fogják visszautasítani barátkozó gesztusainkat. A magyar nép 13-14 milliós nemzet, még mindig nem lehet egy kézlegyintéssel elintézni. S ebben a népben igen nagy a tanulási készség. A magyarnak megvan az a sajátossága, hogy a külföldinek jobban hisz, mint a honfitársának. Főleg a nyugatról jött emberben bízunk meg, azt, amit ő mond, szinte feltétel nélkül elfogadjuk, a magyarral szemben viszont különösen óvatos és bizalmatlan. Ennek oka történelmi tapasztalatainkban rejlik. De nézzük a dolgok pozitív oldalát, így viszont a külföldinek mesésen könnyű dolga van velünk, ha minket tanítani, biztatni, munkára akar fogni.

A magyarok sohasem vívtak „szabadságharcot” Európa ellen, most sem teszik. Mindig hűségesek voltunk Európához, mindig oda akartunk tartozni. Százötven éven keresztül folyamatosan harcoltunk az ázsiai Török Birodalom ellen. 1526-tól állandóan hadakoztunk a törökkel, és óriási veszteségeket okozva az oszmánnak, megakadályoztuk Bécs bevételét. Végül 1697-ben végleg leráztuk magunkról az idegen igát úgy, hogy a magyarok közül százötven év alatt szinte senki sem tért át a muzulmán hitre!

1697-től Magyarország az Osztrák Császársághoz tartozott. Az Osztrák Birodalom fennhatósága ellen a legjelentősebb lázadás az 1848–49-es szabadságharc volt. De ez is olyan modernizációs lázadásként bontakozott ki, amelyben a magyarok a törvény előtti egyenlőséget, a jobbágyrendszer eltörlését, a magyar alkotmányosságot, és a függetlenséget követelve európai értékrendszerért harcoltak! Thomas Mann Varázshegy című művében maga is kikel az Osztrák Monarchia maradisága, retrográd felfogása ellen, a szavakat a humanista Settembrini szájába adva. 48-as forradalmunk és szabadságharcunk azonban elbukott, hiába tartotta magát legtovább Európában. Kénytelenek voltunk szövetséget kötni az osztrákokkal, akik belesodortak minket az első világháborúba. A többi már ismert: előbb egyoldalú német befolyás, aztán orosz uralom 1990-ig. De még akkor is, amikor a magyar nép tisztában volt azzal, hogy az oroszok tízszeres, hússzoros túlerőben vannak velünk szemben, még úgy is fegyvert fogott 1956-ban, Messiásként várva az amerikai csapatokat, akiknek felbukkanása csak a budapesti legendák közé tartozott...

A magyarságban mindig is megvolt az a törekvés, hogy Európa szerencsésebb népeihez csatlakozzon, de ezen az úton olyan akadályokba ütközött, amelyekkel – objektív okok miatt – nem tudott megbirkózni. 1990 után azonban kivételes lehetősége nyílt arra, hogy ismét megkísérelje ezt a felzárkózást.

A Nyugat felé nyitó értelmiségiek körében Boldizsár Iván mellett meg kell említenünk a magyar polgári radikálisok szellemi vezéralakjának, Jászi Oszkárnak a nevét. Jászi úgy vélte, a parasztságra alapozva „Dániává kell alakítani Magyarországot.”

A közösségi oktatás egyik apostola, Karácsony Sándor, a debreceni egyetem pedagógiatánára volt. A magyar nevelés, műveltség és közoktatásügy elemzésében szerzett múlhatatlan érdemeket. Nevelési reformokról és magyar észjárásról írt tanul-

mányaiból gyakran idéznek ma is. Sokat írt protestáns és népi orgánumokba, nagy hatást gyakorolt a protestáns fiatalok és cserkészek szellemi tájékozódására és életére. Ő mondta a következőt: „Az egyén csak társaskapcsolataiban ember, viszonyai-ban működik, s csak abban nevelhető. Az egyén nevelhetetlen, mert autonóm lény.”

A másik emberre figyelés Karácsony Sándor-i szemlélete vetette meg a hazai mentálhigiénés munka alapjait. Ami ma divattá vált, a lelki egészségre, összhangra való törekvés, azzal már a második világháború előtt elkezdtek foglalkozni nagyformátumú tudósok. A test, a lélek és a szellem antik görög egységének jegyében képzelte el, hogy a jövőendő iskolái, népfőiskolái betöltsék hivatásukat.

Ahogy Klebelsberg is megállapította, a közösségi érzés feltűnő hiánya és az individualizmus állandó hangsúlyozása megakadályozza, hogy a magyar pedagógia alapjai megváltozzanak. Az a néhány kísérlet Magyarországon, amelyet a dán népfőiskolai program ihletett, azonban azt igazolta, hogy kis csoportokban, és rövidebb idő alatt még hatékonyabb eredményeket lehet elérni, mint az eszme szülőhazájában. A magyar hamarabb lelkesül, mint a dán, könnyebben mozgatható, igaz, hamarabb ki is ég, hamarabb megunja a programot, nem dolgozik olyan kitartóan a fejlődésért. Felismeréseink szerint inkább egyhónapos, vagy háromhetes kurzusokban érhetőek el nagyobb sikerek. Ebben viszont igazán gyümölcsöző. A magyarok gyorsan elfogadják, miről van szó, gyorsan hevülnek az újdonságokért, és mindjárt látni szeretnék a pozitívumokat.

E témáról hosszabban beszélgettem Koppenhágában Lázár Ervinnel (aki Lázár Ervin Járkáló néven különbözteti meg magát a híres mesélőtől), emigráns magyar íróval és filozófussal. Beszámolt arról a néhány sikerről, amit magyarországi tábo-raiban ért el. Néhány hetes kurzusokat tartott – magyaroknak. Kiindulópontja a dán népfőiskola volt, szellemiségében holisztikus, módszereiben demokratikus elvekkel valósította meg terveit. A magyarokban nagy lelkesedést váltott ki az új metódus, és hangoztatták, hogy szívesen látnának ilyen iskolákat többször és több helyen. Igény tehát maximálisan lenne rá. De Lázár Ervin, mikor magyarországi támogatást kért, mindenhol falakba ütközött, ahogy ez már lenni szokott ebben az országban.

Sokat elmélkedik ezekről a falakról Kodolányi János is, akinek *Suomi* című könyvét mindenképpen meg kell említenünk e témával kapcsolatban. Igaz, nem Dániáról szól, de a finn nép ugyanabba a kultúrkörbe tartozik, és Kodolányi rendkívül tanulsá-gos könyve egész Skandináviáról nyújt képet, hisz a skandináv országokban, Dániában, Norvégiában, Svédországban és Finnországban azonos az értékrend. Haszonnal forgathatják tehát a téma iránt érdeklődők. Kodolányi a két világháború között megpróbált minél több magyar író, értelmiségit és parasztfiút finnországi tanulmányútra csábítani. Akkortájt, a második világháború küszöbén, ezért nem nagyon rajongtak a magyar politikai vezetők. Inkább Németország felé kacsingattak, a németországi változások foglalták le a figyelmüket, és nem értették az író Suomi iránti vonalmát. A tények ismeretében mondhatjuk, talán jobban tették volna, ha a távoli Finnországra is vetettek volna néhány pillantást. Mint rokon néppel, a kapcsolatok természetesen így is fejlődtek, és ma is baráti a viszony a két ország között. Finnországon keresztül az egész skandináv régióról szerezhetnek ismereteket a magyarok.

Hisz a skandináv ember mentalitása ugyanazokat a vonásokat mutatja az egész régióban. Mik ennek az alkotóelemei? Vegyük csak sorra.

Mindenekelőtt a becsületesség. Már kamasz koromban sokat idézték azt a példát, hogy Svédországban, ha otthagya valaki a padon a pénztárcáját, mondjuk, mert kicsúszott a zsebéből, vagy ott találja, ha visszamegy, vagy a rendőrségen veheti át napok múlva, de senki sem lopja el. Az adott szó kötelez, a mai napig nem vesznek

fel szerződést a kisebb jelentőségű, akár üzleti (!) ügyekben, mivel a másik adott szava ugyanúgy megbízható, mint az írás.

A munkaszerezet. Skandináviában, sőt a Baltikum mintaállamában, Észtorszában is alapvető érték. Megszokták, hogy ezen a hűvös éghajlaton semmi sincs ingyen.

A demokratizmus és az egyenlőség iránti vágy. A munkát egyenlő arányban mérik, mindenféle munkát megbecsülnek. A vezető alig keres többet, mint a beosztott, - mindkettő munkája értékes, mindkettő munkája más nehézségekkel jár – nagy a kiegyenlítődé. Az igazgató csak másfélszer kap többet, mint a takarítónő, a takarítónő annyit keres, mint a menedzser. A marketinges a vendéglőben leül a takarítónővel, az ügyvezető elvesz egy pincéernőt, a gimnáziumi tanár eljegyzzi a kalauzt. Ember és ember között nem tesznek különbséget.

A hagyománytisztelet. Minden falucskában, minden városban őrzik a múlt emlékeit, a legapróbb tárgyaktól a polgári élet megannyi rekvizitumáig. Nincs olyan eldugott hely, ahol legalább egy helytörténeti gyűjtemény ne létezne. Dániában a sok-sok kastély, a rengeteg viking múzeum tanúskodik arról, hogy megbecsülik az emlékeket. A Dybbol Banke-i csata színhelyén ma hadtörténeti park áll. Eggeskov kastélyparkját eredeti pompájában állították helyre, Nyborg városi múzeumában fél napot töltöttem, annyira sokoldalú és még sorolhatnám a példákat.

Ezek az értékek a sarokkövei a skandináv népek öntudatának, amiből mi is ihletet meríthetünk. Egyre többet és többet ismerünk a Nyugatból, és egyre többen látogatnak el Észak hűvös tájaira is, ahol, ha lehet, még tökéletesebbé csiszolják mindazt, ami nekünk már egy német vagy egy francia tájon is bizony eléggé irigylésre méltó és csábítóan vonzó. Lassan-lassan eltagadhatatlan lesz West-Balkán állampolgárai számára is, hogy a jólét és a szabadság nem magától teremődik meg, nem valamiféle isteni beavatkozás, Deus ex machina révén tárul fel számunkra, hanem folyamatos küzdelem eredménye, amiben a civil kurázi sorsdöntő szerepet játszik. S ha végre nem arra pazarolnánk erőinket, hogy a másként gondolkodókra minél nagyobb ösztüzet nyissunk, ha végre felemelnénk a fejünket, hogy szembenézzünk a magyar valósággal, ami messze nem kilátástalan, de mégis végtelenül elszomorító, akkor pontosan látnánk, mi a tennivaló. Ehhez azonban beszélni, vitatkozni, érvelni, demonstrálni, mozdulni és cselekedni kell. A hallgatás törvénye, az omerta, csak arra jó, hogy újabb klánok emelkedjenek fel általa. Szicília felé azonban csak az örökké kék ég és a napsütés vonz. Diplomatainkat, államigazgatási szakembereinket, íróinkat, pedagógusainkat és kereskedőinket azonban nem oda küldjük tanulmányútra. Nem véletlenül. A magyar polgárok többsége biztonságos, tervezhető, kiszámítható életre vágyik, és ehhez minden segítséget elfogad. Aligha róhatjuk fel nekik.

Képzőművészet

A reformáció mint animáció

– Richly Zsolt Luther-rajzfilmsorozata elkészült epizódjának bemutatása az Evangélikus Hittudományi Egyetemen 2013. október 28-án –

A reformáció 500. évfordulójára 12 részes rajzfilmsorozat készül Luther életéről. Ez a hír eléggé meghökkentő két szempontból is. Egyrészt lelkesedést vált ki, hogy 2009 és 2017 között a nagy reformátorokra emlékezve a különböző kiadványok és rendezvények sorában végre szerepet kaphat a *rajzfilm* is. Másrészt épp a rajzfilm populáris műfaját tekintve akadémiai és teológiai tudós körök egynemelyekében megütközést, illetve legyintéssel járó lenézést idéz elő az, hogy a vallástörténet történe-

lemfordító, életbevágó eseményeit és eredményeit képtelenség komolyan venni kari-kírozott rajzfigurák megjelenítésében. A Luther-rajzfilmnek első elkészült epizódja bemutatásra került az Evangélikus Hittudományi Egyetemen, s így a film közös megtekintése után nincs akadálya annak, hogy megnyugtassuk, s egyben meggyőzzük az animációs filmeket megmosolygó kétkedőket a műfaj jelentőségének elismerése tekintetében. Ugyanakkor bátorítjuk a lelkesedőket, hiszen épp a *lelkesítés* az animáció műfaji lényege: *animare* – lelket lehelni a dermedtségbe, életre kelteni a mozdulatlanságot. Ebben az értelemben kimondható: a reformáció maga az animáció.

Az *animációs*-, illetve szűkebb értelemben a *rajzfilm* valóban jokulátor műfaj, ami azt jelenti, hogy a vásári kikiáltók (*jongleurs*), az udvari bohócok népszerű előadásaival rokon. Az animációs film a klasszikus és az avantgarde művészeti univerzumok mellett a harmadik, a *populáris univerzum* egyike a képregény és a film testvéreként. Azonban mint a populáris művészeti univerzum része, egyáltalán nem lekezelendő, hiszen a *démotikosz* vagy a *koiné* évezredek óta mindig fontos közvetítő és népszerűsítő eszközök voltak a szélesebb társadalom számára. A nyelv területén gondoljunk csak az

egyiptomi hieroglifikus szövegek szakralitása mellett a hétköznapi életet szolgáló démotikus írásformára és irodalomra, vagy arra, hogy Homérosznak és Pindarosznak a tanulak gyönyörűségére írt magas szintű görög költészete mellett az evangélium a *koiné*, a hellén agora nyelvén

szólt meg. Jézus Krisztus teológiai utalásai Isten országáról példázatokban, a nép mindennapos életének képeiben, vagyis popularitásban öltenek formát. A rajzfilm esztétikájának úttörő kutatója, Marie-Thérèse Poncet (*Étude comparative des illustrations du Moyen-Age et des dessin animés*, 1952) kimutatta az egyenes leszármazási vonalat a középkori fal- és kódexfestészet, valamint az animációs film között; a festett *Biblia pauperum* tipológikus eseményekre, történetekre és színekre osztott képi megjelenítése, a képregények képsorozatai, valamint a rajzfilm kockái, mozdulatai és jelenetei között. Maga a reformáció kora és benne a reformátorok is éltek a képi popularitással, amikor az újnak számító nyomdászati technikát használva, egy-egy lapos röplapokat jelentettek meg. Az olyan híres művészek, mint Dürer, az idősebb Lucas Cranach, Georg Pencz vagy Sebald és Barthel Beham által készített nyomatoknak jelentős felületét fametszetes illusztráció töltötte ki az ismertető szövegek kíséretében. A tudományos könyvek mellett az *Einblattdruck* populáris műfaja arra elegendő volt, hogy az evangélium igaz tanítását, a moralitás szempontjait, vagy a vallási vita ellenfeleinek lejáratását több százezres példányokban a szélesebb közönség számára – ha leegyszerűsítve is –, de nyilvánvalóvá tegye.

Richly Zsolt animációs filmjének műfaja a populáris univerzum több száz éves folyamába illeszkedik bele a megújított technika, a számítógéppel előállított animáció alkalmazásával. Richly Zsolt korábbi filmjeit a magyar animáció iskolát teremtő időszakában a letisztult dekoratív formákkal harmonikus mozdulattervezés, a festői igényességgel kialakított színvilág és a mindkettőhöz illeszkedő epikus elbeszélés

jellemzi. Olyan emlékezetes alkotások képviselik ezt a megmozdított mesekönyvvilágot, mint *A kockás fülű nyúl* sorozatok (1976–1978), *Háry János* televíziós egészestés film (1983), a *Fabulák* sorozat (1987), az *Este a székelyeknél* (1998), a *Jelky András kalandjai* (1993), amelynek mintafilmje további epizódok megvalósítására vár, valamint a *Kőműves Kelemen* (2010). A rajzfilmm rendező régen dédelgetett vágya volt Luther életéről filmet készíteni különös tekintettel a 2017-es emlékévre. Kezdeményezésére a Magyarországi Evangélikus Egyház emlékbizottsága a Luther-megemlékezések sorába vette a rajzfilm megvalósítását a Lutheránus Világszövetség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával. A tervek szerint a filmsorozat 12 epizódból fog állni, egyenként 13 perc hosszúságban. Az elsőnek elkészített és napjainkban bemutatott epizódja a sorozat 3. része *Isten tenyerén?* címet viseli, és Luther Márton szerzetesi életét mutatja be.

A szerény eszközökkel építkező rajzfilmnek komoly kihívásoknak kellett megfelelnie.

Azon kívül, hogy a reformátor életét meséli el, egyúttal a 16. század korát, anyagi kultúrájának milióját, szellemi életét, a reformátori gondolkodást, a teológiai alapállításokat és az általuk kiváltott vitákat is szükséges bemutatnia a vizualitás egyszerű nyelvén. A rajzfilm mindezeket felvállalja, ráadásul sűrített időkeretben és jelzesszerű grafikai, valamint rövid irodalmi utalásokkal. A teológia népszerűsítésének legnehezebb kísérletéről van szó! Ahhoz, hogy ebben a leegyszerűsített nyelvben megfelelhessen valamennyi tartalmi követelménynek, a rajzfilm készítőjének a valóságos történelmi eseményeket és teológiai vonatkozásokat át kellett transzponálnia. Ezt úgy érthette el, hogy a műfaj szempontjából távoli, de az általa megcélzott korszak *kultúráját* három rétegződésen keresztül hozza közel a rajzfilm mai nézőjéhez. Az első réteg a tárgyalt múlt *történeti ténytudása*, a második e *történetiség szimbólumainak megtalálása*, a harmadik pedig ezeknek a *szimbólumoknak a mai rajzfilmre való átköltése*. Röviden szólva: a *dokumentum – szimbólum – poézis* hármas rétegen keresztül a mai befogadó felé egyre közelebb hozva jeleníti meg a távoli Luther-eseményt.

Richly Zsolt – mint a film rendezője és művészeti vezetője, a középkori misztériumjátékok *meneur de jeu* néven nevezett mai „játékvezetője” – a rétegeiben egyre közelebb hozott *kultúrát* történelmi, teológiai, grafikai, zenei és irodalmi szempontból egyaránt feldolgozta. A biográfia dokumentumaiból szimbolikussá vált eseményeket a 12 epizód elosztásában fókuszálja és dramatizálja Lackfi János e film számára írt rövid darabokból álló mirákuluma. Az elhangzó szöveg archaizálásának finom érzékeltetésével, valamint a humor eszközeivel teszi élvezhető játékká számunkra mindazt, ami hajdan az élet kétértelműségei között fájdalmas aktualitás volt. A közel fél évezredes teológiai tételek szimbólumai talán a legmaradandóbbak az egyház gyakorlati, liturgikus életén belül, amelyeknek játékos dramatizálásával és grafikai átköltésével a Luther-rajzfilm a távolból tapasztalati közelségbe hozza a dogmatika olykor elidegenítő megfogalmazásait.

A képzőművészeti rétegek együttes bemutatása és szép egymásra helyezése jellemzi az igényes grafikai világot, amelyet Richly Zsolt fiatal, volt főiskolai tanítványaira bízott, s azok közül Horváth Molnár Panna és Bognár Éva Katinka munkáit dicséri. Ha néhány másodpercre is, de *dokumentáltan* jelennek meg Dürer és Cranach metszetei, majd többször láthatók az azoknak alapján készített *átrajzások* egy-egy névvel ellátott városnak, mezőnek hangulatában, s mindezen rétegek fölött az egész filmet meghatározó grafikai világ uralkodik már teljesen *átköltött*, mai, friss, ropogós megvalósításban. A fanyar humorú mirákulum-játék illő látványosságait adják a rajzfilm firkálgatott, esetleges vonalakkal, táncoló kontúrokkal megrajzolt figurái, mely kontúrokból olykor ki-kifolynak a színek – a 15–16. századi fametszetekre emlékeztetve. Mindezekben kiemelésre méltó a főszereplő Luther Márton külső karakterének zseniális karikírozottsága. A figuráknak ezen igényes megtervezését Kovács Márton és B. Nagy Ervin rajzolóknak köszönhetjük.

A templomba járók számára ismert zenekultúra rétegei természetes átfedésben vannak a filmben. Luther Mártonnak a 46. zsoltár alapján írott, *Ein feste Burg ist unser Gott* kezdetű eredeti éneke a reformáció szimbólumaként hangzik a mai gyülekezeti éneklésben, s e gyülekezeti ének dallamától ihletve költötték Gryllus Dániel és Gryllus Vilmos a rajzfilmsorozat főcímének zenéjét. Feltehetően sokszori ismétlődése maradóan beírja majd a reformátor életének jelentőségét azoknak a szívébe is, akik előtt mindeddig teljesen ismeretlen volt a protestáns egyház teológiája.

Békési Sándor

Könyvszemle

Egy „jó hitvallás” magyarázata

– Karl Barth, *A keresztyén tanítás a Heidelbergi Káté alapján*
(Ford. Ferencz Árpád) Kálvin Kiadó, Budapest, 2013 –

„Az evangéliumi egyház atyáinak egy jó hitvallása mellett kötelezzük el magunkat...” – így kezdi Karl Barth azt az előadássorozatot, amelyet a bonni egyetemen az 1947. évi tavaszi szemeszterben tartott a Heidelbergi Káté alapján. A háború után ez már második alkalom volt, amikor a Németországból kényszerűen távozott professzort visszahívták egykori tanszékére. Az első, az egy évvel korábbi előadássorozata az Apostoli Hitvallás alapján, jól ismert a magyar olvasók előtt is, *Kis dogmatika* címen jelent meg Pilder Mária fordításában. Most, a 450 éves jubileumra, Ferencz Árpád kitűnő fordításában, ezt a töredékesen fennmaradt írást is megismerhetik a magyar olvasók.

A Káté a maga krisztocentrikus szemléletével nemcsak közel állt Barth teológiai felfogásához, hanem idői keretbe is foglalta németországi működését, ugyanis 1921-ben ugyancsak a Káté magyarázatával kezdte meg dogmatikai előadásait. De a *Kis dogmatika* hitről szóló fejezeteiben is felfedezhetjük a Káté hatását: a 21. kérdés-felelet nyomán beszél – megfordított sorrendben ugyan – a hitről, mint bizalomról és mint megismerésről. (Az egyetlen novum a „hit mint vallástétel” fejezet.) A felcserélt sorrend azonban mégsem a hit szubjektív oldalának előtérbe állítását jelenti, hanem éppen annak a hangsúlyozását, hogy ez a szívbéli bizalom arra a szilárd alapra épül, amit Isten kijelentéséből megismerhetünk. A *fides qua* és a *fides quae creditur* egymástól elválaszthatatlan és egymást feltételező két aspektusa a hitnek. A keresztyén tanítás – így a dogmatika is – éppen az igaz hit érdekében születik. Ám, mint minden emberi megismerés, csak töredékes és rész szerint való lehet. Barth ezért szimbolikusan is tekintti azt a technikai körülményt, hogy az előadás jegyzetei, és különösen annak vége, csak

vázlatosan és töredékesen kerül az olvasó elé. A szemeszter végének idői szorításában a harmadik rész (81–129. kérdések) kifejtése már csak a Barthra oly jellemző, összefoglaló téziszmondatokra szorítkozik. Ezek a magvas meghatározások azonban pontosan jelzik, hogyan gondolkodott Barth a Tízparancsolatról és az Úri imádságról.

Különös figyelmet szentel a magyarázat a Káté keletkezésének körülményeiben arra, hogy „az istentiszteleti élet rendezése kapcsán jött létre”, és az „a liturgia szerkesztésének beépített része volt” (16–17. o.). Ezek a megjegyzések mutatják, hogy bár Barth számára a református liturgia formai kérdései nem jelennek meg hangsúlyosan, az istentisztelet maga azonban központi téma. (A Skót Hitvallásról tartott előadás sorozata magyarul is olvasható *Istenismeret és istentisztelet* címen.) A Káté időszerű üzenetei között érdemes tehát meghallanunk, hogy „az istentiszteleti egységet tartotta szem előtt” (16. o.), ezért ez ma sem lehet mellékes szempont.

Az Isten-ismeretre épülő istentisztelet alapja az a reformátori istenfogalom, amelynek Barth hét jellemzőjét fejt ki: 1. Az antropocentrikus istenképpel szemben, a Káté az egészen más Istenről szól, akinek szabad kegyelmét az üdvözítés tényében ismerjük meg. A Káté Istene az ember üdvösségét munkálja, az ember pedig egészen Őérte van. 2. A Káté Istene nem a filozófusok szerinti *Deus nudus, absolutus*, vagy *absconditu*, hanem a Jézus Krisztusban, mint Isten egyetlen Igéjében önmagát kijelentő Isten. 3. A Krisztusban megjelent üdvösség minden embernek és az egész világnak szól, az egyház, mint választott nemzetiség és királyi papság ennek a tanúja és hirdetője. 4. Isten jótéteményeit csak hittel fogadhatjuk el. Az embernek „szabad hinnie”. 5. A *charis* visszhangként előhívja az *eucharisziát* (hálaadásosságot), ezért az embernek szabad jót cselekednie. 6. Mindennek a helye a szentek közössége, a gyülekezet. 7. A Káté minden állítása a „még nem” jegyében áll, és a reménység beteljesedésére vár. Barth szerint „ez a hét kapocs, amely a Heidelbergi Kátében az egész reformáció közös örökségét összefogja” (23. o.).

Ez a „még nem” hangsúlyosan jelenik meg a Káté 1. kérdésében, ahol nemcsak az élet, hanem a halál tényével is komolyan számolnunk kell. Vele szemben nem a sok, a sokféle az evangélium válasza, hanem az *egyetlen vigasztalás, az egy áldozat és egy elégtétel*. Amikor ezt a bizonyosságot irodalmi példával illusztrálja Barth, akkor egy nálunk kevésbé ismert kortárs író és költő, Werner Bergengruen *Schutzbrief* (Menlevél) c. versét idézi, amelynek szép műfordításáért ugyancsak hálásak lehetünk Ferencz Árpádnak. Aki valamelyest járatos a harmincas-negyvenes évek német szóhasználatában, az sejti a cím egzisztenciálisan komoly hátterét is.

Barth teológiai következtetéseket von le a Káté kérdéseinek mennyiségi tagolásából is. Az ember bűnéről és nyomorúságáról szóló rész jóval rövidebb a következő kettőnél (mindössze 9 kérdés-felelet) és ez az arány (vagy inkább aránytalanság) Isten ítéletének és kegyelmének viszonyát is kifejezi. Mindez a keresztyén igehirdetésre nézve is komoly figyelmeztetést jelent. „Az ember nyomorúságáról való beszéd könnyen vég nélkülivé válhat, azonban Istennek hála az nem végtelen. Ha a világ olyan benyomást nyer, hogy az egyház sóhajtozó és panaszkodó intézmény, ez prédikációink rossz arányainak köszönhető. Az emberi nyomorúság óceánjának van gátja, amely a hullámokat visszatartja és behatárolja. Ennek a prédikációk felépítésében is láthatóvá kell lennie” (47. o.).

Az ember megváltásáról szóló részt a Káté 14 kérdés-feleletben tárgyalja. Barth itt a kérdésekkel egybehangzóan hangsúlyozza, hogy a megváltás, „csak mint igazságosság (megigazulás Sz.F.) általi megváltás” (51. o.) fogható fel. A megváltás általi megigazulás, ill. a megigazulás általi megváltás a barthi szóhasználatban gyakran visszatérő olyan fordulat, amely a két fogalmat egymás mellé rendeli.

A természeti teológia elutasításának nagy bizonyítékát adja a 26. kérdés-felelet, amely a teremtés hitvallását is Krisztussal, „a mi Urunk Jézus Krisztus Atyjával” kezdi. Mivel Ő az én Istenem és Atyám is, ezért „e világban nem idegenként létezem, hanem az én Atyám hajlékában vagyok...” (65. o.) – vonja le a következtetést Barth. A gondviseléssel kapcsolatban a *providentia* szót eredeti módon úgy fordítja, hogy az nem csak előre látást, hanem utána nézést is jelent. Isten jobb és balkeze egyaránt kormányzó hatalom, ami annyit is jelent, hogy a kellemetlen és negatív történések sem a gonosz önkényéből, hanem Isten atyai kezéből jönnek. A keresztyén hitben nincs semmiféle dualizmus.

A Jézus Krisztus személyéről szóló tanítást Barth itt is dialektikus beszédmódban adja elő. Ő Úr és testvér egyszerre. A 10. fejezet ezért sajátos módon a „Jézus és testvérei” címet viseli. Sajátos visszhangja ez Athanásziosz inkarnációs teológiájának: „Isten leszáll az emberhez, az ember felemeltetik Istenhez” (75. o.). Ő úgy vált a bűnösök testvérévé, hogy benne egy egészen új emberség kezdődhessék el. Az ő felemeltetésében az ember jogot kapott arra, hogy feltehesse a kérdést: „mi hasznod van” Krisztus feltámadásából, mennybemeneteléből és újra eljövételéből.

A 47. és 48. kérdésekhez kapcsolódó ún. *extra calvinisticumot* Barth egyszerűen „teológiai üzemi balesetnek” nevezi. Talán a Káté (és Kálvin) krisztológiáját a nesztorianizmusra hajló vádtól akarja védelmezni, amikor a két természet „szerencsétlen szétválasztásáról” beszél. Itt azonban figyelmen kívül hagyja, hogy amikor a Káté Kálvin nyomán a kalcedoni nyelv *összeelegyítetlenül* (inconfuse) határozójára teszi a hangsúlyt, akkor ez legfőképpen a középkori úrvacsora tanra nézve történik. A testi jelenlét kizárásával Kálvin éppen a középkori tér-idő szemlélet fogságából kívánta kiszabadítani a teológiai beszédmódot. Az értelmezések filozófiai szövevényéből itt Barthnak is aligha sikerül kiszabadulni, amikor megválaszolatlanul hagyja a saját kérdését: „Létezik-e Krisztusnak olyan jelenléte’ kegyelme és Szentlelke szerint’, amelyben embersége ne volna jelen” (86. o.).

Bizonyos változást és körültekintőbb fogalmazást találunk a „lélek halhatatlanságának” értelmezése kapcsán az 57. kérdés magyarázatánál. Az egy évvel korábbi előadások utolsó fejezetében a lélek tovább élését még egyértelműen pogány örökségnek nevezte, és szembeállította a keresztyén reménységgel (Kis dogmatika 124. o.). Itt ez a reménység világosabban fogalmazódik meg: „Meghalok majd egy napon, de ez az én végem egy új kezdet jele lesz majd. Élni fogok halálom ellenére is” (99. o.). Igaz, hogy itt is hozzáteszi, hogy azt, amit a test és lélek állapotáról a Káté mond, a mai antropológia és eszkatológia álláspontja alapján talán másképpen mondanánk el. Ez a „másképpen” azonban a módra vonatkozik, és nem arra, hogy egészen mást mondunk. Hiszen nemcsak az antropológia, hanem az orvos-biológia is másképpen definiálja a halált, mint ötven, vagy száz évvel ezelőtt. Lehet, hogy a „Krisztushoz költözni” újszövetségi kifejezésnek nem a legpontosabb szinonimája volt a görög, platóni fogalmazás, de mégiscsak olyan titokról van szó, amelyet csak kölcsönvett képekkel és hasonlatokkal tudunk körülírni. Teológiai szempontból azonban itt Barthnak van igaza: az ember „a halállal is a feltámadás felé halad, amelyben Krisztus dicsőséges testéhez hasonlatos lesz” (99. o.). Ennél sem többet, sem kevesebbet nem mondhatunk.

Hasonlóképpen áll a viták kereszttüzében Barthnak a gyermekkeresztségről vallott felfogása is. A Barth-Cullmann-Jeremias vitának élénk visszhangja volt a magyar teológiai sajtóban is a maga idején. Erre utal a fordító is utószavában, amikor megjegyzi, hogy ez „olyan kérdés, mely a barthi teológia sajátos koordináta rendszerében érthető ugyan, de messze nem a református egyház konszenzusos álláspontja” (138. o.). Szükséges itt azonban megjegyezni, hogy Barth nem elutasítja a gyermek-

keresztséget, hanem dialektikusan, kérdéseket támaszt vele kapcsolatban. A Káté szinte valamennyi érvére azt mondja, hogy „helyes...de”. A kritikánk inkább úgy fogalmazható meg, hogy a hit szubjektivizmusát komolyan bíráló Barth részéről nem következtetlenség-e a „de” folytatásban szinte egyetlen érvre hivatkozni: a kisgyermek nem tud hinni és hitvallást tenni. A népegyháznak és a Corpus Christianumnak azzal a kritikájával, amelyet már első magyarországi látogatása alkalmával megfogalmazott, nemcsak egyetérteni lehet, hanem már az eltelt évtizedek csaknem igazolták is. A kitűnő exegeta Barth azonban mégsem látta meg, hogy a szereztetési igékben a missziói-katechetikai-keresztelési parancsot nemcsak egymással összekapcsolva kell látni, hanem a krisztusi ígérettel együtt is.

Minden vitatható állítást azonban csak annak az alázatot sugalló kezdőmondatnak a fényében szabad látnunk, amellyel a könyv előszavát kezdi: „minden tudásunk töredékes”. Az a teljesség azonban, amelyből kegyelmet kegyelemre nyerünk (Jn 1,16), világosan ragyog mind a Kátéból, mind annak magyarázatából.

Szücs Ferenc

Filozófia és teológia

– *K. J. Clark / R. Lints / J. K. A. Smith, Filozófiai-teológiai kislexikon.
101 kulcsfogalom, Budapest, Kálvin Kiadó 2013* –

A református teológiának – legalábbis Magyarországon – kétségkívül számot kell adnia arról, hogy milyen kapcsolatban van a filozófiával. Mert igaz, hogy a hit forrásai között nem szerepel a bölcselet, viszont azt sem lehet tagadni, hogy a teológia története párhuzamosan halad a filozófia történetével – mindkettő az emberi gondolkodás része! A XX. század első felében éppen ezért a református felsőoktatásban igen jelentős szerepe volt a filozófiának. Gondoljunk csak a Debrecenben oktató Tankó Bélára, vagy a Budapesten tanító Bartók Györgyre, Kibédi Varga Sándorra – hogy a kolozsváriakról ne is beszéljünk! Az igaz, hogy aztán a század közepétől filozófián meg lehetőségen egyoldalú, ideologikus gondolkodást értettek, amit politikai eszközökkel egyeduralgódóvá is tettek. E ponttól kezdve a református teológiai akadémiákon (hiszen már csak azok maradtak...) a filozófiai oktatás atrofijája tragikus méreteket öltött, s csupán napjainkban mondhatjuk, hogy vannak olyan ígéretes jelek, amelyek talán a folyamat visszafordítását jelzik.

A Kálvin Kiadó nyilván ezt a helyzetet érezte meg jól, amikor egy kifejezetten diákok számára szánt, visszafogott méretű, alapismereteket közlő kislexikont jelentetett meg, amelynek 101 szócikkét a szerzők úgy válogatták meg, hogy azok általában a teológiai tanulmányok során fordulhatnak elő. Ha valaki nem teológusként használja ezt a könyvet, úgy szintén sok haszna lehet a szócikkek elolvasásából, de ugyanakkor arról is értesülhet, hogy a filozófiának mely része érintkezik a protestáns teológiával. A szócikkek között vannak nagy filozófusok személynevei (pl. Augustinus, Descartes, Aquinói Szent /sic!/ Tamás, Hume, Kant stb.), de vannak nagy filozófiai fogalmak is (mint pl. episztemológia, pozitívizmus, pragmatizmus, folyamatfilozófia). Ez így természetes; viszont ezek még kiegészülnek olyan szócikkekkel, amelyek sajátosan a teológia és a filozófia határeseteit jelzik (bibliai etika, istenhit, logosz, ontoteológia). A szócikkek után két függelék is található: az első címe „Bibliográfia” – nyilván azon művek jegyzéke, amelyeket az egyes szócikkek után további irodalomként idéznek a szerzők. A másik: „Kereszthivatkozások” – ennek beiktatása kifejezetten szerencsés, hiszen azt mutatja, hogy az egyes fogalmakhoz milyen személyeket rendelt a kislexi-

kon. A mű megítélésekor, természetesen, leginkább az számít, hogy mindezt a szerzők 164 lapon teszik, tehát nagyon rövid terjedelemben; ezzel összevetve szinte meglepődik az ember, hogy mi minden belefért ebbe a rövid műbe, még akkor is, ha ugyanakkor sok minden olyan dolgot hiányolhatunk, ami egy szokványos filozófiatörténetben mindenképpen helyet kapna...

Amit mindenképpen szóvá kell tennünk: az eredeti mű amerikai (a Westminster John Knox Press gondozásában jelent meg), de magyarítása nagyon jó munka: nem csak érthető, hanem élvezhető is a magyar szöveg, a könyv kiállítása pedig kifejezetten kellemes. Számomra úgy tűnt, hogy a fordítók megpróbálják áthidalni azt a szakadékot, ami az amerikai felsőoktatást (fájdalom) elválasztja a magyartól, s legalább a magyarul megjelent műveket magyarul adják meg. Így pl. E. Husserl Karteziánus elméletek Mezei Balázs kitűnő fordításában, vagy Szent Ágoston könyve is magyar fordításban szerepel – ezért is „Szent Ágoston”, és nem Augustinus, miként a 23. lapon a szócikk helyesen szerepel is. Azért jegyezzük meg, hogy a fordítók ezen erőfeszítése nem teljesen sikerült, hiszen több könyvről nem értesülünk, hogy magyar fordításban is olvasható, így pl. T. Kuhn (*The Structure of Scientific Revolutions*), de P.L. Berger könyve is megvan magyarul is. Ez persze nem olyan nagy baj; a jelen sorok írója ennél sokkalta problematikusabbnak tartja azt, hogy olyan művek is angol fordításban szerepelnek a bibliográfiában, amelyek eredetileg Európából jöttek. Kifejezetten szerencsétlennek tartom az olyan „európai importot”, amely időközben már Amerikát is megjárta – gondolok itt nem csak német teológiai, hanem francia filozófiai művekre is. Szerintem Derridát a magyar olvasó ne Amerikai közvetítéssel, Bultmann és Bartsch munkásságát is inkább közvetlenül ismerje meg!

Ez utóbbi gondolat, persze, csak azt bizonyítja, hogy még a legszebb és a legjobb munka kapcsán is tud a recenzens zsörtölődni, hiszen nyilván egy olyan mű lefordítására vállalkozott a Kálvin Kiadó, amelyre óriási szükség van, s a magyar fordítás, a könyv kiállítása is méltó az eredetihez. Még azt is kifejezetten szerencsésnek nevezhetjük, hogy éppen egy észak-amerikai könyv került kiadásra, hiszen teológiai és filozófiai szempontból inkább német hatás alatt állt Magyarország – évszázadokig. Ugyanakkor határozottan hangsúlyoznunk kell a fölhasználók előtt, hogy észak-amerikai munkáról van szó, ahol a filozófiai súlypontok egy kicsit másutt vannak elhelyezve, mint Közép-Európában. Csak szűrőpróbaként: rövidege ellenére kitűnő cikkeket olvasunk az „Isten természete”, „Istenhit” szócikkekben. Semmi kritika nincs a részemről – én mégis inkább Weissmahr Béla könyvét adnám a diákjaim kezébe, amit viszont, úgy tűnik, az amerikai szerzők nem ismernek. Nagyon örülök, hogy az „Igazság” címszó kapcsán utalás történik Hebblethwaitre (*The Ocean of Truth*), de én itt, Magyarországon elengedhetetlennek tartanám Bollnow könyvét is (*Das Doppelgesicht der Wahrheit*).

Összességében tehát két megjegyzés engedtessek meg: először is az, hogy értelemmel kell használni ezt a könyvet, hiszen a megszokott filozófiai-teológiai tradícióinkban inkább korrekciónak, ne mondjuk, provokációnak érezhetjük az észak-amerikai teológiai oktatás és a filozófia kapcsolatát. E korrekció (esetleg provokáció) pozitív hatása néhány éven belül érezhető lesz, ha jól, értelmesen, főként pedig saját tradícióink megerősítésével használjuk fel a könyvet. Ugyanakkor azonban nem ment föl bennünket e könyv megjelentetése azon feladat alól, hogy mi magunk próbáljuk meg megfogalmazni, hányadán is állunk. Az utolsó nagy vonulat, amit tényleg érdemben tudott feldolgozni a magyar református teológia a filozófiai áramlatok közül, az újkantianizmus volt. Lehet a jövőben valami más is?

Karasszon István

Egy teológiai kommentárról

– W. Dietrich, *1 Samuel 1–12, Biblischer Kommentar VIII/1, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 2011* –

Ha valaki kívülről tekint a bibliai kommentárookra, akkor talán úgy látja: ezekből tizenkettő tesz ki egy tucatot, és egy évben több is megjelenik. Vajon kell-e velük foglalkozni másoknak, mint professzionális bibliamagyarázóknak? Ha pedig egyik vagy másik kommentár nyelvezetét megnézzük: nem inkább az a helyzet, hogy lassanként tolmácsra van szükségünk ahhoz, hogy a kommentárok nyelvét az átlag bibliaolvasó nyelvére fordítsuk le? – Nem kívánom megválaszolni ezeket a kérdéseket, amelyek relatív jogosságát a nagymértékű specializálódás kellőképpen mutatja. Csupán ennyit: általában egy-egy új kommentársorozat megjelenése mindig összefügg egy-egy speciális szempont, vagy egy új módszer megjelenésével. S hogy évente sok kommentár jelenik meg a nemzetközi könyvpiacra, az is érthető: az állandóan bővülő eredményeket egy-egy kommentár mindig megpróbálja összegezni, hogy aztán az újabb rész kutatások kiinduló pontjává is válhasson a megírt összegző kommentár. Ezzel együtt nem tárgyalnánk a fenti művet akkor, ha ezen belül nem kimagasló munkáról lenne szó; a jelen sorok írója úgy gondolja, hogy ha valaki *csak* ezt a kommentárt olvasná el az elmúlt század hatalmas kommentár-irodalmából, akkor is világosan láthatná, hogy az európai bibliatudomány milyen utat járt be.

Ennek nyilván az az oka, hogy a szerző maga egyrészt olyan valaki, aki kellően reprezentálja az elmúlt évtizedek bibliatudományát, másrészt pedig kellő profilírozottságra is tett szert ezen belül. W. Dietrich Kínában született – apja Kínában volt misszionárius, s családi kötelekei a legszebb bajor protestáns tradíciókat idézik. Testvére Manfred Dietrich az egyik vezető assziriológus Németországban. Teológiai tanulmányait Göttingenben, R. Smend vezetésével végezte, s a göttingeni baráti kör (T. Veijola, C. Levin) az újabb redakciókritikai irányzat kiemelkedő képviselője – W. Dietrich maga is ilyen irányban dolgozott évtizedekig, főként a Sámuel könyvének szövegén. Bernben, ahol évtizedekig tanított, S. Schroer az egyik munkatársa – a feminista írásmagyarázat elismert alakja, aki az izraeli ikonográfia terén is híressé tette magát. A másik munkatárs E.A. Knauf, aki mind régészetben, mind pedig nyelvészetben kiemelkedő alakja a német nyelvű kutatásnak. *Madarat tolláról, embert barátjáról* – ha mindez igaz, akkor W. Dietrich ma a legalkalmasabb személy a tudományos eredmények összefoglalására! Ez igaz is: a *Biblische Enzyklopädie* tizenkét kötetes művének megszerkesztésével ezt egyszer már bizonyította W. Dietrich! Ugyanakkor azonban a C. Link kollégájával együtt írt könyve: *Die dunklen Seiten Gottes* mindkét kötetével több kiadásban is bizonyította, hogy nemcsak a teológiai reflexió nem hiányzik az exegetikai munkájából, hanem még a gyülekezeti használhatóság is szempont nála az Ószövetség kutatásában! Mindez a régóta várt Sámuel-kommentár számára kiemelkedő helyet biztosít az egyéb magyarázatok körében.

A tudományos világban mindenki érdeklődéssel várta a „Bevezetést” a kommentárhoz: itt nyilván összefoglalja a szerző mindazt, amit a Sámuel könyveinek előállításáról a magyarázatok során megtudott. S nyilvánvaló, hogy mind a logikus gondolatmenetet (még inkább annak többszöri megszakadását), mind pedig az elbeszélty anyagsokrátúségét meg kell magyaráznia egy ilyen általános bevezetésnek. Milyen módon lehetséges ez, ha nem a többszöri redakciók, szerkesztői megjegyzések beiktatása révén? Nos, ennek kutatásában vált W. Dietrich híressé, s az olvasó nem is csalódik, ha a monumentális könyvet fellapozza. Jóllehet az eredeti elbeszélések szövevényesen össze vannak kapcsolva a Sámuel könyveinek jelenlegi formájában, az 1–12. fejezetek mögött három tematikus blokkot láthatunk: a Sámuel-Saul, a Szent Láda és

Dávid történeteit. Természetesen ez a döntés nem magától értetődő, hiszen megkérdezhetnénk, hogy vajon a Sámuel-történetek nem jelentettek-e külön egységet a Saul-történetektől, ill. a Sámuel-történetek nem voltak-e eleve kapcsolatban a Szent Láda történeteivel, ill. Dávid története megállnak-e a Sámuel-történetek nélkül. Hogy Dietrich a fenti eredményre jut, annak oka nyilván az, hogy kimutatja: az egyes történetek nem maradtak érintetlenek, hanem mindegyik átdolgozáson ment keresztül.

A Sámuel–Saul tematikával jelzett blokk Dietrich szerint a királyság keletkezését tárgyalta (tehát nem szükségszerűen a két főszereplőt!), s éppenséggel az a mondanivalója, hogy az északi országrészben a központi államirányítás egy lelki és egy katonai vezető együttes munkájának az eredménye. Ez az elbeszélés azonban nem maradt meg önmagában: kiegészült, több ízben is. Egy réteg például úgy állítja be Sámuel, mint „királycsinálót”: az ő aktív tevékenysége tette lehetővé egyáltalán, hogy királyság jöjjön létre Északon. Egy másik réteg éppenséggel királyellenes: Sámuel és a lelki vezetés kellett volna, hogy az igazi hatalom maradjon Izraelben! Ehhez a komplexumhoz társult még két viszonylag régi elbeszélés is Saulról, amelyik novellisztikusan azt mondja el, hogy hogyan jutott e kis törzs (Benjámin) egyik tagja ilyen magas posztra.

Viszonylag könnyen érthető, ha Dietrich a 1Sám 2–4 fejezeteiben egy önálló elbeszélést feltételez a Szent Ládáról. Ez nem meglepő az eddigi szakirodalom fényében, miként az sem, hogy feltételezzük ennek az elbeszélésnek a kiegészítését az Éli-papság történetével. Talán utalást is láthatunk a sílói papság megszűnésében a jövőbeli jeruzsálemi papság kiválasztására? – L. Rost tételének ez a kommentár is helyesel. A továbbiakban teológiai kiegészítést lát Dietrich abban, hogy a Szent Láda történetét az egyiptomi szabadítás teológiai modelljével kívánja elbeszélni a szerző. Ez a blokk is jelentős kiegészítéseken ment keresztül!

A Dávidról szóló történetek képezik, természetesen, a legösszetettebb egységet – ezt rögtön láthatjuk, akár már az első olvasatra is, hiszen olyan sokrétű magának a főhősnek a képe is. Dietrich szerint egy udvari szerző kompozíciójáról van szó a Dávid-történetekben, aki viszont igen sok régi anyagot használt föl. Egyik ilyen anyag lehetett egy összeállítás Dávidról, még mielőtt Hebrónban királlyá választották volna: szabadsapata élén szervezte meg és védelmezte a júdaikat. Egy másik összeállítás lehetett Dávid vitézeinek és a királyság hivatalnokainak a listája is. Egy sor elbeszélés bizonyosan Saul királyságának a hanyatlását tárgyalhatta, ami Dávid királyságát készítette elő. A Betsabé–Salamon történetek bizonyosan önálló hagyományozás eredményei, de éppen így Absolon lázadásának története is. A gazdag hagyományanyag Dietrich szerint megmagyarázza, miért áll rendelkezésünkre egy sor olyan anyag Dávidról, ami korrektnek tűnik és egyáltalán nem elfogult Dávid mellett; ugyanakkor azonban ez az anyag oly sokrétű is lehet, hogy igen zavarba ejtő a történész számára. Az anyagra jellemző: „sorgfältige geschichtliche Information und freie künstlerische Imagination.” (18)

A fentiek azt mutatják, hogy Dietrich a Sámuel könyveiben elsősorban egy udvari elbeszéléssel számol, mint a jelenlegi történetírás eredetijével („Höfisches Erzählwerk”). Ennek célja mindenképpen az volt, hogy mind Északon, mind Délen a kialakult központi politikai hatalom legitimitációját tárgyalja. Miként láttuk: ennek is már elég sok részlete volt. A végleges történetírástól azonban ez az elbeszélő mű még távol állt: egy jelentős redakción (szerkesztésen) ment keresztül már viszonylag korán; Dietrich változatlanul számol egy olyan szerkesztéssel, amelyik két nagy blokkra osztja Sámuel könyveit: Dávid felemelkedésének történetére, ill. Dávid trónutódlásának történetére. A teológiailag jelentős átdolgozás (redakció) mindenesetre a fogság idejéből származó deuteronomisztikus redakció volt, amely a meglévő anyagot Izrael fogság előtti történetének tágabb összefüggésébe állította. A fiatal Dietrich

azzal lett híres, hogy ebben a szerkesztői munkában egy sajátos réteget feltételezett: a prófétai szempont éppen teológiaiilag módosított sokat az elbeszéléseken, hiszen mindenütt, ahol a központi politikai hatalom valamilyen hibát követett el, ott a prófétai hang megjelent, hogy figyelmeztesse a királyt (esetleg a népet) a helyes útra. A deuteronomisztikus redakció nem csak elrendezte az anyagot: új anyagokat is hozzáfűzött a meglévőhöz, amelyek viszont meghatározzák a meglévők teológiai olvasatát. Csupán példaként: ilyen a 2Sám 7 (a dávidi dinasztiáról szóló jövendölés), a 2Sám 12 (Nátán példázata Dávid bűnéről), vagy Saul esetében az 1Sám 28 (Saul és az éndóri asszony). Felsorolásunk itt természetesen messze nem teljes, de jelzi, hogy igen jelentős átállítása történt itt meg a teológiai váltóknak! – Ezek után Dietrich számol még későbbi (bizonyal babiloni fogság utáni) kiegészítésekkel. Ilyen pl. Hanna éneke (1Sám 2), vagy a 2Sám 22 zsoltára is, amit nyilván a Zsoltárok könyvéből (Zsolt 18) vett át a könyv összeállítója.

Ha valaki ismeri W. Dietrich munkásságát, akkor abba a fenti gondolatok teljesen beleillenek – bár ilyen monumentális mértékben, s ilyen logikusan kifejtve talán másutt nem látjuk őket. Meglepetést rejteget azonban még a szakembernek is a „szinkron megközelítés” fejezete: a szerző itt megpróbálja összefoglalni azon eredményeket, amiket a Sámuel könyvein a narratív írásmagyarázat hozott az elmúlt évtizedekben. A jelen sorok írója bevallja, hogy nem lelkesedik különösebben ezekért az eredményekért (és módszerekért sem), de el kell ismerje, hogy Dietrich interpretációjában egy sor érdekes megfigyelésnek lehetünk tanúi. Ezek első sorban az elbeszélések felépítésre vonatkoznak (szinte az unalomig olvashatunk „chiasztikus szerkezetéről” a narratív írásmagyarázatban), a szereplők jellemzésére, vagy a szereplők cselekedeteinek tipizálására. Kétségtől érdekes sokszor az elbeszélés művészi értékeinek kidolgozása, ugyanakkor azonban a történeti kutatás számára ez viszonylag keveset hoz – Dietrich kommentárjának azonban éppen az az előnye, hogy nem csak irodalmi konstrukciót hoz létre, hanem történetileg is hihető, értelmes rekonstrukciót ad. Ezzel együtt azt kell mondjuk, hogy egy ilyen nagy méretű kommentár esetében szerencsés, ha ezeket az eredményeket is összefoglalja a szerző!

Hatszáz oldal, majd százötven Euró – megéri? Átlagos esetben az ember, persze, ingadozó lenne. Jelen esetben azonban mindenképpen arról van szó, hogy több évtizedes munkának összefoglalásáról értesülhet az olvasó, a bibliatudomány színe-java megtalálható a könyvben, s ugyanakkor egy sajátos tudományelméleti, sőt tudománytörténeti ismerettárat kaptunk Dietrich könyve által. Az ár magas, az elvégzendő munka nagy, s mégis úgy gondoljuk, hogy aki ennek örömét vállalja, az hosszú ideig kellő municiót kap ígehirdetése számára is. Ebben a meggyőződésben ajánljuk a könyvet minden olvasónak!

Karasszon István

A Kálvin Kiadó ajánlója

Tóth-Máthé Miklós: *Kossuth papja. Regény Könyves Tóth Mihályról*
Fr/5, 176 oldal, keménytáblás, 1700 Ft

Az 1848–49-es szabadságharcban – lelkeszként és íróként – tevékenyen részt vevő, majd ezért a megtorlás idején halálra ítélt Könyves Tóth Mihály alakját, akit Kossuth papjának is neveztek, mutatja be Tóth-Máthé Miklós új történelmi tárgyú regényében.

Kovács Ábrahám szerk.: *Vallási pluralizmus, vallásközi párbeszéd és kortárs ideológiák. Magyar protestáns teológiai kitekintések*
A/5, 268 oldal, kartonált, 2400 Ft

Korunk egyik legnagyobb globális veszélyforrását a vallási türelmetlenségből fakadó konfliktusok eszkalálódása jelenti. Ezért üdvözlendő, hogy hazánkban is terjedőben van a felismerés: a vallásközi párbeszéd kérdéskörével foglalkozni kell, hiszen a leegyszerűsítő világmagyarázatok és a rövidzárlatos vallási fundamentalizmusok – akár „keresztyén” változatban – a vallásilag egyre sokszínűbbé váló Közép-Európában is robbanékony gyúelegyet alkothatnak akár a közeljövőben. A Kovács Ábrahám debreceni teológiai tanár szerkesztette kötet épp ezért hiánypótló: a teológiai tudományosság széles spektrumát felölelő tanulmányok olyan témákat érintenek, melyek mindenképpen érdemesek a továbbgondolásra: arra ösztönöznek, hogy folytassuk a teológiai dialógust a vallásközi párbeszédéről – (Gonda László).

Hibaigazítás

Folyóiratunk előző (2013/3.) számában (52–65. o.) tévesen közöltük a tanulmányíró szerzőjének, a Kárpátaljai Református Egyházkerület lelkészi főjegyzőjének keresztnevét. Helyesen: Héder János. – Megkövetjük Öt és Olvasóinkat. (– A Szerk.)

Table of Contents No 4/2013

MEDITATION

Márkus, Mihály: King Cyrus – the Eternal shepherd

TOPIC: Lessons for the Reformed Church drawn from the 2011 Census

Duráczy, Bálint: Interpretation of the denominational data of the 2011 Census – *Csanády, Márton*: Religiosity in Hungary in the light of the 2011 Census and the European Value Study in 2008 – *Ragadics, Tamás*: Religiosity of local society in the disadvantaged rural areas – *Köntös, László*: Some considerations concerning the interpretation of the census data

LIGHTS OF CENTURIES

Berecz, Ágnes: The life-work of Ráday, Gedeon, collector of books

MUSES

Sebestyén-Jáger, Orsolya: December sky (poem) – *Tóth-Máthé, Miklós*: The snowman (short story) – *Petróczi, Éva*: An unusual short novel of repentance – *Kelemenné Farkas, Márta*: “I’ll get for him...” (extract) – *Takáts E., Ildikó*: About faith in 17 syllables metrical form

TESTIMONY

Tarr, Zoltán: Merétey, Sándor (1930-2013)

OBSERVER

Fekete, György: The 80th question – *Márfai Molnár, László*: Fülep, Lajos’s role in the research of cultural history in Hungary – *Miklóssy, Endre*: Nietzsche’s desert – *Hunejn ibn Iszhaq* about the end of our human life – with an introduction of and translated by *Németh, Pál* – *Békési, Sándor*: The chosen Lady and her children – *Paládi, Zsolt*: Self-realization of the highest degree 2

Art

Békési, Sándor: Reformation as animation

Book Review

Szűcs, Ferenc: Interpretation of a “good creed”. *Karl Barth*: Learning Jesus Christ through the Heidelberg Catechism – *Karasszon, István*: Philosophical and Theological Mini Dictionary – *Karasszon, István*: About a theological commentary – *The Publisher recommends*

Ára: 1300 Ft

Kopcsó Biborka Léna (7 éves)

Kopcsó Mandula Hanna (5 éves)

Folyóiratunk megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap
támogatja